

**BİRLİKTE
YAŞAMAK:
KÜLTÜREL
ÇOGULCULUĞU
SANAT
YOLUYLA
GELİŞTİRMEK**

TEMMUZ 2018

**BİRLİKTE YAŞAMAK:
KÜLTÜREL ÇOĞULCULUĞU
SANAT YOLUYLA GELİŞTİRMEK**
TEMMUZ 2018

**BİRLİKTE
YAŞAMAK:
KÜLTÜREL
ÇOĞULCULUĞU
SANAT YOLUYLA
GELİŞTİRMEK**

TEMMUZ 2018

Bu rapor,
İstanbul Kùltür Sanat Vakfı'nın
kùltür politikaları çalışmaları
kapsamında Dr. Feyzi Baban
ve Dr. Kim Rygiel tarafından
hazırlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

1	SUNUŞ	7
2	GİRİŞ	9
3	METODOLOJİ	13
3	1 TANIMLAR	16
4	TOPLUMSAL KAPSAYICILIK, VATANDAŞLIK VE BİRLİKTE YAŞAMAK	21
4	1 MEVCUT DURUM: BUGÜN BİRLİKTE YAŞAMAYI TEŞVİK ETMEK NEDEN ÖNEM TAŞIYOR?	21
4	2 KAVRAMSAL ARKA PLAN: ÇOĞULCULUĞU GELİŞTİRMEDE VE BARIŞ İÇİNDE BİRLİKTE YAŞAMADA KOZMOPOLİT DÜŞÜNENİN ÖNEMİ	25
4	3 RADİKAL KOZMOPOLİTLİK VE VATANDAŞLIK	38
4	4 RADİKAL KOZMOPOLİTLİĞİN GELİŞTİRİLMESİNDE VE YENİ GELENLERİN İÇERİLMESİNDE KÜLTÜREL ÜRETİMİN ÖNEMİ	48
5	AVRUPA ÜLKELERİNDEN ÖRNEKLER	66
6	TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER	86
7	SONUÇ VE ÖNERİLER	103
8	EK: AVRUPA'DAN VE TÜRKİYE'DEN MÜLTECİ VE GÖÇMENLERE YÖNELİK KÜLTÜR-SANAT GİRİŞİMLERİ	107
9	KAYNAKÇA	120
10	YAZARLAR	124
11	TEŞEKKÜRLER	126

1 | SUNUŞ

2017 sonu itibariyle dünya genelinde zorla yerinden edilmiş yaklaşık yetmiş milyon insan, neredeyse yarısı on sekiz yaşın altında olan yirmi beş milyon mülteci, kendi ülkesi içinde yerinden edilmiş kırk milyon kişi ve üç milyondan fazla sığınmacı vardı.¹ Herhangi bir devletle vatandaşlık bağı olmayan ve bu nedenle eğitim, sağlık, çalışma, kültürel hayata erişim ve katılım gibi birçok temel haktan mahrum olan insanların sayısının ise on milyona yakın olduğu tahmin ediliyor.²

Suriye’de 2011’de başlayan ve yarattığı ekonomik, toplumsal, kültürel ve bireysel dönüşümler ve travmalarla tüm dünyayı derinden sarsan savaş nedeniyle yaşanan süreçte, Türkiye yaklaşık üç buçuk milyon nüfus ile dünyanın en kalabalık mülteci grubuna ev sahipliği yapıyor. Resmi veriler, toplam nüfusun neredeyse yüzde beşine denk gelen Suriyeli mültecilerin iki milyondan fazlasının 0-25 yaş arasındaki çocuk ve gençlerden oluştuğunu gösteriyor. Beş yüz bini aşkın kayıtlı Suriyeli nüfusu ile İstanbul, Türkiye çapında en fazla mülteciyi barındıran il.³ 2015’te yapılan bir araştırmada sorulan “Suriyeli biri ile komşuluk yapmak sizi rahatsız eder mi?” sorusuna ise toplumun yarısının “evet” yarısının da “hayır” dediğini görüyoruz.⁴

¹ UNHCR. 2018. “Global Trends: Forced Displacement in 2017.” 25 Haziran. <http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5b27be547/unhcr-global-trends-2017.html>

² UNHCR. 2017. “Global Trends: Forced Displacement in 2016.” 19 Haziran. <http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5943e8a34/global-trends-forced-displacement-2016.html>

³ TC İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. 2018. “Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler.” http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik

⁴ Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (HUGO) tarafından gerçekleştirilen “Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul Ve Uyum Araştırması” 2014 verilerine göre. <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/46184>

Bütün bu veriler, kültür politikalarının birlikte yaşamın eşitlik ilkesi temelinde nasıl yeniden kurulabileceğine odaklanmasının şimdi her zamankinden daha büyük bir önem taşıdığını gösteriyor. Yerleşik halklar ile yeni gelenler arasında özellikle kültür ve sanat aracılığıyla oluşturulacak dayanışma bağlarının yeni aidiyetler çıkarabileceğine olan inancımız, “Birlikte Yaşamak: Kültürel Çoğulculuğu Sanat Yoluyla Geliştirmek” başlıklı bu raporun çıkış noktasını oluşturuyor.

İKSV'nin kültür politikaları çalışmaları kapsamında yayımladığımız bu yedinci rapor, Dr. Feyzi Baban ve Dr. Kim Rygiel tarafından kaleme alındı. Hazırlıkları 15. İstanbul Bienali'nin *iyi bir komşu* başlığı altında kenti kuşattığı ve İstanbul'dan dünyaya bir mesaj gönderdiği zamana denk gelen rapor, bienalin güçlü önerilerine bir saygı duruşunda bulunarak bu alandaki tartışmaları daha ileri taşımaya niyet ediyor. Türkiye'nin en uzun kara sınırına sahip olduğu komşusu Suriye'den gelen göç dalgasının kültürel hayatımıza katacağı zenginliğe ve çeşitliliğe odaklanarak, sınırların sanat aracılığıyla yıkılacağı bir geleceği hep birlikte kurma çağrısı yapıyor.

Raporun yazarlarına, sundukları zengin kavramsal çerçevenin yanı sıra Türkiye ile Avrupa'dan getirdikleri ufuk açıcı örnekler için içten teşekkürlerimizi sunuyoruz. Raporun kültür-sanat dünyasının bu alandaki tartışmalarda aktif rol almasına aracılık etmesi ve kamusal alanda müşterekler etrafında şekillenecek yeni birlikteliklerin önünü açması dileğiyle...

Özlem Ece

Kültür Politikaları Çalışmaları Direktörü
İstanbul Kültür Sanat Vakfı

2 GİRİŞ

Günümüzde insanlar, savaşlar, çatışmalar, kıtlık, ekonomik zorluklar, çevre felaketleri, ailelerin yeniden bir araya gelmesi, eğitim ve seyahat gibi sebeplerle, giderek artan bir hareketlilik içinde. Bunun sonucunda dünyanın her yerinde toplumlar her geçen gün daha fazla çeşitlilik kazanıyor. Hareketliliğin yanı sıra iletişim teknolojileri de insanların zaman ve mekândan bağımsız olarak birbirleriyle bağlantı kurabilmelerine ve başka yerlerdeki kişi ve topluluklarla bağlantılarını sürdürebilmelerine olanak tanıyor. Artan toplumsal çeşitlilik ve farklı coğrafyalarda yaşayanlarla kurulan bağlantılar insanların kendilerini çok sayıda (ulusal, etnik, dini vs.) kültürel topluluğa ait hissetmesini mümkün hâle getiriyor. Bu çeşitlilik ve çok sayıda topluluğa ait olma hissi ise ulusdevletler için bazı zorluklar içeriyor. Aslında ulusdevletler kültürel çeşitliliği her zaman barındırmış olsalar da, çoğu zaman istikrarın diğer kimlikleri eriten, tekil ve baskın bir ulusal kimlikle sağlanabileceği fikrini desteklemişlerdir.

Bugün ulusdevletler çifte bir meydan okumayla karşı karşıya: Bir yandan farklı etnik, dini ve kültürel grupların toplumdaki beklentileri karşısında ulusal kimlik fikrini sürdürmekte zorluk çekiyorlar. Diğer yandan yeni ülkelerindeki kültürel ve dini dünya görüşlerini her zaman paylaşmayabilen yeni gelenleri (göçmenler, mülteciler, belgesiz gelenler vb.) içlerine almanın zorluklarıyla karşı karşıya kalıyorlar. Bu çifte meydan okumadan doğan gerilimler her yerde görülüyor ve giderek çeşitlenen toplumlarda birlikte yaşama yolunda hem riskler hem de fırsatlar yaratıyor. Bu bağlamda kültür-sanat, farklı kültürler barındıran toplumlarda katılım ve birlikte yaşamanın teşvik edilmesi ve yeni gelenlerin entegrasyonu konularında dikkate değer bir rol oynayabilir.

Bu rapor, giderek çeşitlenen ve çoğulculaşan toplumlarda barış içinde birlikte yaşama konusunda karşılaşılan zorluklarla mücadele etmenin bir yolu olarak kültür-sanata yatırım yapmanın önemini ortaya koyuyor. Onuncu yıldönümü bundan sadece üç yıl önce kutlanan UNESCO Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi “insanlığın belirleyici bir niteliği” olarak kültürel çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesinin önemini ilk kez 2005 yılında kabul etmiş ve çeşitliliği hem “barış ve güvenlik için vazgeçilmez” hem de “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nde ve evrensel olarak tanınan diğer belgelerde beyan edilen insan haklarının ve temel özgürlüklerin tam olarak gerçekleştirilmesi için” zorunlu olarak tanımlamıştı. Bu rapor, UNESCO Sözleşmesi’nde çerçevesi çizilen temel prensipler doğrultusunda, kültür-sanatın marjinalleştirilen kişi ve grupları kamusal alanda kendilerini temsil ve ifade etmeye teşvik ederek onlara nasıl iyileştirici bir güç sağladığını araştırıyor. Aynı zamanda yurttaşlık eğitimi ve demokratikleşmede kültür-sanatın artan önemini, sanatın kapsayıcılık ve kamusal katılıma yönelik fırsatları artırabildiğini gösteriyor. Öte yandan rapor asıl olarak, yaratıcı ve sanatsal projelerin, radikal kozmopolitik ruhunu, yani hepimizin insanlığın bir parçası olarak birbirimizle bağlı olduğumuz ama bunu özel ve farklı kültürel (ve diğer) kimliklerimiz aracılığıyla tanımladığımız fikrini büyüten daha kapsayıcı toplumlar yaratma potansiyeline odaklanıyor.

Rapor öncelikle kültürel çeşitlilik gösteren toplumlarda yaşamının mevcut zorluklarını anlamaya yönelik arka plandaki bağlamı anlatıyor. Yakın zamana kadar hükümetler ülkelerindeki çeşitliliği ele alırken şu iki yaklaşımdan birini kullandılar: asimilasyon ya da çokkültürlülük. Asimilasyoncu yaklaşımlar, gelişen çoğulculuğu ulusal bütünlüğün korunması açısından bir risk olarak tanımlar. Asimilasyoncu politikalar uygulayan hükümetler, yeni gelenlerden, ev sahibi toplumlara daha iyi entegre olabilmeleri için kendi kültürel bağlarından vazgeçmelerini talep eder. Çoğulcu politikalar ise farklı grup ve toplulukların kendilerine has kimliklerini tanıyarak daha fazla çoğulculuğu teşvik eder. Ama bunu, bu yeni toplulukları ayrıştırma riskini de yaratacak şekilde yapar. Radikal kozmopolitik hem asimilasyonculuk hem de çokkültürlülüğün farklı olarak, birlikte yaşamaya alternatif bir yaklaşım sunar. İnsanların ilişkisel doğasının ve etkileşim yoluyla birbirlerini dönüştürme kapasitelerinin vurgulanmasına dayanır. Radikal kozmopolit bakış açısına göre birlikte yaşamak ne vatandaşları, vatandaş olmayan gruplar ne de ev sahibi kültürü misafir kültürler karşısında ayrıcalıklı görmektir. Grup ve kimliklerin hiyerarşik sıralamasını reddeden radikal kozmopolitik, kimliklerin farklı konumlanışlarına yön veren kültürlerin daha iyi anlaşılmasını teşvik ederek ve sürekli evrimleşen bir toplum anlayışı yolundaki etkileşimleri yaygınlaştırarak çoğulculuğu destekler. Burada kültür-sanat, yeni gelenler ve yerel halklar gibi farklı gruplar arasında daha derin bir anlayış yaratarak çoğulculuğun geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynayabilir. Dahası, sanatsal ve yaratıcı projeler, topluma tam katılımın dışında bırakılabilen marjinalleştirilmiş gruplara yeniden ses kazandıran ve görünürlük sağlayan platformlar oluşturur.

Bu rapor yeni gelenlerle yerel nüfusun uzun vadede birlikte yaşamasını kolaylaştırmada kültür-sanatın rolüne odaklanıyor. Yaratıcı ve sanatsal platformlar, yeni gelenlerin, onurlarına saygılı alternatif birlikte yaşama biçimlerini destekleyerek yeni benimsedikleri ülkelerinde eşit vatandaşlar hâline gelmelerine katkıda bulunabilir. Bu raporun ele aldığı esas mesele ve zamanlaması, (diğer mülteci topluluklarına ek olarak) 3 milyondan fazla Suriyelinin Türkiye'ye gelişiyle çakışıyor. Gelen Suriyelilerin çoğunun ülkede uzun süre yaşaması, hatta vatandaş olması ihtimal dahilinde. Birlikte yaşama süreci, yasal çerçeveler, kurumsal destek, liderlik ile Suriye ve Türkiye halkları arasındaki günlük etkileşimler yoluyla farklı düzeylerde gerçekleşen karmaşık bir süreçtir.

Dr. Feyzi Baban

Trent Üniversitesi, Kanada

Dr. Kim Rygiel

Wilfrid Laurier Üniversitesi, Kanada

3 METODOLOJİ

Bu rapor dört temel amaç doğrultusunda hazırlandı:

- 1) Yeni gelenlerin (özellikle mülteci ve göçmenlerin) ev sahibi toplumlara entegre olmalarında kültür-sanatın kolaylaştırıcı rolüne ilişkin akademik tartışmaların bir incelemesini sunmak.
- 2) Çoğulculuğun teşvik edilmesinde kültür-sanatın, toplumun ve bir topluma ait olmanın ne demek olduğuna, yani kimin topluma ait olduğu ve anlamlı katılım ve vatandaşlık faaliyetlerinde bulunabileceğine ilişkin anlayışımızı dönüştüren, çoğu zaman kıymeti bilinmeyen bir rol oynadığı fikrini ortaya koymak.¹
- 3) Avrupa'dan kültürel çoğulculuğu radikal kozmopolitlik aracılığıyla geliştirmenin dönüştürücü potansiyelini yansıtan bazı önemli kültür-sanat projelerini gözden geçirmek.
- 4) Türkiye'den kültürel çoğulculuğu radikal kozmopolitlik aracılığıyla geliştirmenin dönüştürücü potansiyelini yansıtan bazı önemli kültür-sanat projelerini gözden geçirmek.

Bu rapora rehberlik eden başlıca araştırma soruları şunlardır:

- 1) İçinde toplumun inşa edilebileceği, ikilikleri çözüme uğratacak ve farklılıklar karşısında/vasıtasıyla/etrafında bir anlayışın geliştirileceği bir alanın yaratılmasında kültür-sanatın rolü ya da potansiyeli nedir?
- 2) Belirli kültür-sanat projeleri (vatandaş/vatandaş olmayan/mülteci, bizden/yabancı gibi) geleneksel ikiliklerin ötesinde yeni aidiyet anlayışlarına olanak verebilecek yeni alanlar ve topluluk biçimlerini nasıl yaratır?

¹ Bu dönüştürücü potansiyelden bahsederken radikal kozmopolitlik ruhunu güçlendirme ifadesini kullandık.

Bu soruların cevabını bulmak için sosyal bilimler disiplinine ait bir dizi literatür gözden geçirildi. Bu çerçevede, yeni gelenlerin (özellikle mülteci ve göçmenlerin) karşılanması, desteklenmesi ve entegre edilmesinde kültür-sanatın gözlemlenmiş faydalarına bakıldı. Bu akademik literatür taraması bu alanda son zamanlarda yazılmış çeşitli politika raporlarıyla bütünlendi. Özellikle de sayacağımız raporlar bulgularımızda anahtar rolü oynadı: Elaine McGregor ve Nora Ragab tarafından Avrupa Kültür ve Görsel-İşitsel Uzmanlar Ağı (EENCA) gözetiminde, 2016 yılında yazılan *Mülteci ve Göçmenlerin Entegrasyonunda Kültür ve Sanatın Rolü* başlıklı rapor; Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri uzmanlarından oluşan bir çalışma grubu tarafından “göçmen ve mülteci krizi bağlamında açık koordinasyon yöntemiyle kültürler arası diyalog” üzerine 2017 yılında yazılan *Göçmen ve Mülteci Krizi Bağlamında Kültür ve Sanat Kültürlerarası Diyalogu Nasıl Destekleyebilir* başlıklı AB raporu ve 2017 tarihli *Kültür-Sanatta Katılımcı Yaklaşımlar* ile 2014 tarihli *Türkiye’de Sanat Eğitimi (Yeniden) Düşünmek* başta olmak üzere İKSV’nin kültür politikaları çalışmaları kapsamında daha önce hazırlanan raporları. Yakın zamanda yazılmış bu raporlar, Türkiye’de ve daha geniş anlamda Avrupa’da, ayrıca sanat kurumlarının yanı sıra özellikle de siyaset ve hükümet çevrelerinde kültürel çoğulculuğu, kültürler arası diyalogu ve nihayetinde yeni gelenlerin kendilerini topluma ait hissetmeleri ve entegre olmalarını desteklemenin bir yolu olarak kültür-sanata yatırım yapma konusunda hatırı sayılır bir ilgi olduğunu gösteriyor.

Bu literatür taramasını desteklemek amacıyla kültür kurumlarında ve çeşitli sanatsal projelerde yer alan kişilerle mülakatlar gerçekleştirildi. Bu mülakatlar kültür politikaları üzerine “aşağıdan yukarıya” bir yaklaşımla, kültür-sanat formlarını yerel düzeyde kullanan ve çoğunluğu küçük çaplı olan sivil toplum gruplarının bakış açısından düşünmeyi sağladı. Bu görüşmeler, projelerin topluluk ve aidiyet kavramlarını son kertede nasıl genişletebileceğine ve dolayısıyla kültürel çoğulculuğu geliştireceğine dair daha bağlamsal bir anlayış getiriyor. İzlediğimiz yarı yapılandırılmış, kalitatif mülakat yöntemi görüşmelere belirli bir yapı sağlasa da, sapmalara izin vererek nerede ve ne zaman daha ayrıntıya girileceğini veya farklı konu başlıklarından bahsedileceğini görüşülen kişilerin seçimine bırakmayı sağladı. Mülakatlar 2017 Ekim ayında İstanbul’da, özel olarak bu projenin amaçları doğrultusunda, fakat aynı zamanda bu raporun da dayandığı, 2015-2017 yılları arasında Gaziantep, Berlin, Kopenhag ve Güney İtalya’da çeşitli saha araştırma gezilerinde yürütülen daha geniş bir araştırma projesi kapsamında yapıldı.

Son olarak, Avrupa ve Türkiye’deki çeşitli kültür-sanat girişimlerinin bir haritasını çıkardık. Bu bölgede yürütülen projelerin sayısı hayli yüksek olduğundan hepsini kapsadığımızı iddia etmemiz mümkün değil. Biz daha çok kültürel çeşitliliğin geliştirilmesinde kültür-sanatın oynayabileceği role dair bu raporun dile getirdiği duygularla aynı doğrultuda olduğunu düşündüğümüz yaratıcı girişimlerin bir özetini sunmaya çalıştık. Aynı zamanda, hem raporun kapsamını daraltmak için hem de araştırmamızın asıl odağı olduğundan dolayı mülteci ve göçmenlere yönelik kültür-sanat girişimleri üzerinde yoğunlaştık. Bunları Ek bölümünde özetledik. Daha sonra, birçok projeyi radikal kozmopolitlik ruhunu güçlendirme yolları ile topluma ve kimlerin o topluma ait olduğuna ilişkin alternatif düşünme biçimlerini nasıl inşa ettiklerini göstermek üzere seçtik; bu projeleri işleyiş dinamiklerini daha ayrıntılı araştırmak amacıyla yakından inceledik.

3 1 TANIMLAR

Bu raporda çeşitli terimler kullandık. Bu terimlerden radikal kozmopolitlik ve vatandaşlık gibi bazıları raporda daha da geliştirildi. Yine de burada kimi terimlerin anahtar tanımları en baştan veriliyor:

Kültür: Clifford Geertz (1973) ve diğerlerinin izinden giderek Paul Kuttner'in (2015, 71), kültürün "devam eden bir kolektif anlam üretme süreci" şeklindeki daha geniş bir kapsama işaret eden kullanımını takip ediyoruz.

Kültürel üretim: Kültürel üretim, gözle görünür bir kültür veya anlam üretimi biçimi olarak "[...] kitle iletişim araçları, lisan, argo, moda ve sanat gibi çeşitli simgesel yaratıcılık biçimlerinin yaratılması ve tüketilmesi" (Kuttner 2015, 71) şeklinde kullanılmıştır. Kültürel üretim "simgesel yaratıcılık uygulamaları olarak sanatın söylemsel başlığı altına girebilecek veya girmeyebilecek kültür pratiklerinin, süreçlerinin ve ürünlerinin oluşturduğu daha geniş bir coğrafyaya" işaret eder, ancak yine de insanların hayatlarına şekil veren maddi ve simgesel ilişkilerin özelliklerini yansıtan yaratıcı işlerle ilgilidir (Gaztambide-Fernandez 2013, 215).

Sanat: Sanat daha geniş kapsamlı bu kültürel üretim alanı içinde konumlandırılabilir. Sanatı bu şekilde konumlandırmanın faydası “(...) kültürel üretim yaklaşımının sanatı günlük hayattan ayrı görmek yerine, simgesel yaratıcılık ve etkileşim yoluyla ortak kültürel alanımızı sürekli yaratan ve yeniden tanımlayan daha geniş ve devam eden bir sürecin parçası olarak ifade etmesidir. Sanat (terimi) ‘gerçek insanların, gerçek toplumsal koşullar altında, belirli kültürel bağlamlarda ve belirli maddi ve simgesel ilişkiler içinde’ yaptıkları, kültürel anlamda konumlanmış bir eylem olarak kullanılmıştır.” (Gaztambide-Fernandez 2013, 226). Sanatı günlük yaşam içinde konumlandırmak, bu raporun, birlikte yaşamanın daha barışçıl ve çoğulcu yöntemlerini geliştirmede kültür-sanatın neler yapabileceğini gösterme amacını tamamlamaktadır. Burada ele alınan sanat biçimleri, “güzel” ya da “yüksek” sanatlar (bale, opera, tiyatro), “halk” sanatları (halk dansları, ilahiler) ve “popüler” sanatlar (pop müzik, televizyon, sosyal medyanın yaratıcı kullanımı) da dahil olmak üzere çeşitli yaratıcı faaliyetleri içerir (Kuttner 2015, 71).

Vatandaşlık: En yaygın kullanılan şekliyle vatandaşlık, bir siyasi topluluk (ve çoğunlukla da ulusdevlet) içinde kişiye hem görevler veren hem de haklar tanıyan belirli bir yasal statü ve aidiyete işaret eder. Ancak biz vatandaşlık terimini sosyolojik yaklaşımlar doğrultusunda vatandaşlık pratiklerini de içerecek şekilde geniş anlamda kullandık. Bu pratikler kişinin yasal durumundan bağımsız olarak farklı şekillerde kamusal katılım gösterme, topluma aidiyet ve toplumla özdeşleşme yolları oluşturma ve yine yasal statüsünden bağımsız olarak, kendini bir vatandaş(mış) gibi ortaya koyma yollarını içerir. Akademisyenler bu daha geniş kapsamlı vatandaşlık tanımını, “edimsel vatandaşlık” (Işın 2017), “kapsayıcı vatandaşlık” (Lister 2007) ve “aşağıdan gelen vatandaşlık” (Nyers and Rygiel 2010) gibi çeşitli şekillerde adlandırıyorlar. Bu daha geniş kapsamlı tanımın faydası, vatandaşlığın ve kimin topluma ait olup olmadığının sınırlarına ilişkin tartışmaları ayrıntılandırmaya olanak vermesidir. Geniş kapsamlı tanımlar aidiyet politikalarını ve mücadelesini, hak ve ödevleri, *tanımları gereği* baştan kararlaştırılmış meseleler olarak görmek yerine tartışmamızın merkezine taşırlar. Mesela kişilerin yasal statüsü olsa da haklarından etkin bir şekilde faydalanamıyor veya vatandaşlık görevlerini yerine getiremiyor olabilirler ve/veya (yasal olarak vatandaş olmalarına karşın) kendilerini dışlanmış ya da ikinci sınıf vatandaş gibi hissedebilirler. Yasal vatandaşlık statüsü bulunmayan başkaları da topluma katılmanın yollarını bulabilir ve konumlarından bağımsız olarak devlete karşı aidiyet hissedebilirler. Bu geniş kapsamlı tanım yasal statüyü farklı toplumsal örgütlenmelerin kesişim noktalarıyla ve dinin, etnik kökenin, ırkın, toplumsal cinsiyetin, cinsel yönelimin ve sınıfın belirleyici olabileceği bir dizi farklı aidiyet biçimiyle ilişkilendirilen bu aşamalı konumlanışları hesaba katar.

Kültürel vatandaşlık: Bu daha geniş vatandaşlık anlayışında kültür-sanat önemli bir rol oynar. En geniş anlamıyla kültürel vatandaşlık, toplumdaki anlam üretme süreçlerine katılım kabiliyetine ve kişinin kültür ürünlerinin mülkiyeti, üretimi, dağıtımını ve tüketimi dahil olmak üzere kültürel üretim biçimlerine erişim yoluyla temsiliyet ve tanınma haklarına işaret eder. Kültürel vatandaşlık “[...] geniş anlamıyla bir yandan kültürel çeşitliliğin geliştirilmesi ve tanınmasıyla, diğer yandan tam kültürel ve siyasi katılımı ilgilidir.” (Kuttner 2015, 72).

Kozmopolitlik: Kozmopolitlik en geniş anlamda bütün insanların eşit değerde ve birbiriyle bağlantılı olduğu inancını ifade eder. Tarihsel olarak kozmopolitlik insanları farklılıklarına rağmen birleştiren şeyler üzerine düşünme biçimlerini içerir. Martha Nussbaum (1996, 3) kozmopolitliği şöyle tanımlar: “İnsanlığı nerede olursa olsun tanımalı ve ilk bağlılığımızı ve saygımızı onun temel içeriklerine, akıl yürütme ve ahlaki kapasitesine yöneltmeliyiz.” Nussbaum’un vurguladığı gibi kozmopolitlik geleneksel olarak kişinin insanlığa bağlılığını, kendine daha yakın belirli bir kültürel bağdan öncelikli görür.

Radikal kozmopolitlik: Radikal kozmopolitlik geleneksel kozmopolitliğin bazı eksikliklerini gidermeyi amaçlayan bir yaklaşımı ifade eder. Geleneksel kozmopolitlik insanları bütün farklılıklarıyla birleştirebilecek bir ortak çerçeve arayışında bir dizi kültürel deneyimi diğerlerinden ayrıcalıklı görür (örneğin sömürgeci Batı'yı sömürgeleştirilmiş Doğu'dan ayrıcalıklı tutar). Geleneksel kozmopolitlik biçimlerinin aksine, radikal kozmopolitlik belirli bir kültürel deneyim dizisini diğerlerinden ayrıcalıklı görme fikrini, insan toplulukları arasında bir hiyerarşi yarattığı için reddeder. Radikal kozmopolitlik bunu engellemek için eş zamanlı devam edecek ikili bir süreç gerektirir: birincisi hepimizin ortak bir insanlığın parçası olduğumuz fikrini tanıma arzusu oluşturmak, ikincisi ise başkalarıyla bir arada yaşama önermesiyle birlikte gelen farklılıklar sorununu kabul etmektir (Baban ve Rygiel 2014). Sanatsal ve kültürel üretim biçimleri radikal kozmopolitliğin ifadesi için önemli araçlardır. Nikos Papastergiadis'in (2012, 9) belirttiği gibi, yükselen "yeni küresel yönelimli sanatsal pratikler de bir dünya görüşünün ifadesidir." Anthony Appiah'ın izinden giderek "öteki ile 'hayali etkileşim'" şeklinde tarif ettiği bu dünya görüşüne "kozmpolit imgelem" adını verir ve ekler: "Öteki ile etik ilişkiler, toplumsal değişimi tetikleyen siyasi ağlar ve kültür alışverişini kolaylaştıran platformlar güncel sanatçıların pratiklerini etkileyen güçlü temalar hâline geldi."

4 **TOPLUMSAL KAPSAYICILIK, VATANDAŞLIK VE BİRLİKTE YAŞAMAK**

4 1 **MEVCUT DURUM: BUGÜN BİRLİKTE YAŞAMAYI TEŞVİK ETMEK NEDEN ÖNEM TAŞIYOR?**

Birleşmiş Milletler'e (BM) göre yaklaşık 232 milyon kişi kendi ülkesinin dışında yaşıyor ve bugün mülteci olmuş veya kendi ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin sayısı 1994 yılından bu yana hiç görülmediği kadar artmış durumda. Eski BM Mülteciler Yüksek Komiseri ve şimdiki BM Genel Sekreteri António Guterres'in (2014) ifadesiyle "Toplumlar dünya genelinde çokkültürlü, çok dinli ve çok etnik kökenli hâle geliyorlar. Beğensek de, beğenmesek de kaçınılmaz olan bu eğilimi durduramayız. Öte yandan bu duruma nasıl yaklaşacağımıza dair bir seçeneğimiz var. Çeşitliliği bir güç kaynağı olarak kucaklayacak mıyız, yoksa popülizm oyununu oynayıp bir tehdit unsuru hâline mi getireceğiz? Ben hoşgörünün tek sağduyulu seçenek olduğuna inanıyorum."

Guterres'in bu çağrısı 2018'de çok daha acil hâle geldi. Avrupa ülkeleri çatışma, yoksulluk, işle ilgili veya ailesel sebeplerle yer değiştiren insanların ana giriş noktaları olduğu için göçle ilgili kaygıların ön planında yer aldı. Buna rağmen son birkaç yılda dünya genelinde korku politikalarının yükselişe geçtiği görülüyor. Avrupa'da aşırı sağcı parti ve siyasi hareketler (Yunanistan'da Altın Şafak, Fransa'da Ulusal Cephe, Macaristan'da Macar Yurttaş Birliği (Fidesz), Almanya'da Almanya İçin Alternatif (AfD) ve Batının İslamlaşmasına Karşı Vatandaş Avrupalılar (PEGIDA) gibi) iktidara geldi. Amerika'da ise göçmen karşıtı söylem ve politikaları beyaz milliyetçi duygulara hitap eden, ırkçılık ve yabancı düşmanlığını besleyen Donald Trump 2016'da Başkan seçildi. Dahası, bu mülteci ve göçmen karşıtı duygular, çok sayıda insanın can havliyle güvenli bir yer arayarak Orta Doğu ve Afrika'dan komşu Avrupa ülkelerine geldiği bir dönemde yükseldi; 2015 sonu itibarıyla Akdeniz ve Ege denizini geçen insanların sayısı bir milyondan fazlaydı (UNCHR 2015). Yerlerinden edilmiş insanların sayısının bu kadar artmasına, bugün altıncı yılını dolduran Suriye krizi katkıda bulundu. Bu çatışmada toplam 12 milyon kişi yaşadığı yeri terk etmek zorunda kaldı ve beş milyondan fazla mülteci artık Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak gibi komşu ülkelerde yaşıyor (Avrupa Komisyonu, 2017). Bugün Türkiye, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından kayıt altına alınan üç milyon Suriyeli de dahil olmak üzere (UNCHR – Suriye Bölgesel Mülteci Müdahalesi) dünyadaki en geniş mülteci nüfusuna ev sahipliği yapıyor (Avrupa Komisyonu, 2017).

Bugün hareket hâlinde olan ve doğdukları ülke sınırları dışında yaşayan insanların karmaşık gerçekliği düşünüldüğünde, çeşitlilik barındıran toplumlarda farklılıklarla bir arada yaşamayı öğrenmek 21. yüzyılın en acil idari sorunlarından biridir. Bu gerçeklikler karşısında hükümetlerin, giderek çeşitlenen ve çokkültürlü hâle gelen toplumları, artan yabancı karşıtı duygular ve aşırı sağcı partilerin yükselişiyle birlikte nasıl barış içinde yöneteceklerini öğrenmeleri gerekiyor. Avrupa'daki hükümetler kültürel farklılıkları barındırmak için genellikle iki tür vatandaşlık politikasına başvurdular: a) yeni gelenleri ayırıştıran liberal çokkültürlülük politikası veya b) yeni gelenlerin egemen ulusal kültüre asimile olmasını dayatan entegrasyon politikası. Son zamanlarda yükselişe geçen üçüncü ve daha dışlayıcı bir yaklaşım ise sınırların kontrol edilmesini ve kültürel çoğulculuğun tamamen kısıtlanmasını öngörüyor.

Bugüne kadar, yeni gelenlerin barındırılmasında, çokkültürlülük veya asimilasyon üzerinden entegrasyonu destekleyen resmi vatandaşlık politikalarına ya da sınır kontrollerinin sıkılaştırılmasına dayalı kısıtlayıcı politikalara odaklanan çok sayıda araştırma yapıldı. Toplulukları yeni gelenlere açmak ve kültürel çoğulculuğu, kimin vatandaş ve topluma ait olduğuna ilişkin anlayışı dönüştürecek şekilde geliştirmek için bu (çokkültürlü, asimilasyoncu veya kısıtlayıcı) vatandaşlık politikalarının etrafından dolanan sivil toplum kuruluşlarının, vatandaşlar tarafından yürütülen yaratıcı girişimlerini inceleyen araştırma sayısı ise çok daha azdır. Kültür-sanat tam da bu alanda önemli bir rol oynayabilir.

Bölüm 4.4'te daha ayrıntılı anlatılacağı üzere, mülteci ve göçmenler gibi yeni gelenlerin içerilmesini ve katılımını teşvik etmede kültür-sanat önemli bir rol oynayabilir. Kültür-sanatın sağladığı fayda genellikle a) iyileştirici değeri açısından veya b) entegrasyonu ve topluma kabulü kolaylaştıran bir sivil eğitim aracı olarak değerlendirilse de burada bizim odaklandığımız nokta, c) kültür-sanatın kapsayıcı toplumlar üreten radikal kozmopolitik ruhundan beslenerek birlikte yaşamının dönüştürücü yollarını devreye sokma potansiyelidir. Konunun bu üçüncü boyutuna akademik çalışmalar veya politikalar anlamında daha az ilgi gösterilmiş olsa da çoğulculuğun ve birlikte yaşamının teşvik edilmesinde yeteri kadar faydalanılmayan bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz.

4 2 KAVRAMSAL ARKA PLAN: ÇOĞULCULUĞU GELİŞTİRMEDE VE BARIŞ İÇİNDE BİRLİKTE YAŞAMADA KOZMOPOLİT DÜŞÜNCENİN ÖNEMİ

Raporun bu bölümünde, nüfusun geniş kesimlerinin egemen ulusal kültürden farklı etnik, dini ve kültürel geçmişe sahip olduğu, kültürel anlamda çeşitlilik gösteren toplumlarda birlikte yaşamaya ilişkin araştırmalara yön veren, kavramsal tartışmalar gözden geçiriliyor.

4 2 1 ASİMİLASYON MU, ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK MÜ? FARKLI KÜLTÜRLER BARINDIRAN TOPLUMLARDA ÇOĞULCULUĞUN YÖNETİMİNE İLİŞKİN ANA AKIM YAKLAŞIMLARIN SORUNLARI

Geçtiğimiz otuz yıl boyunca Avrupa’da ve diğer bölgelerde yaşayan kitleler, konuk işçilerin ve göçmenlerin, belgesiz göçmenlerin, mültecilerin ve Avrupa sınırları içinde ulusal kimliklere meydan okumaya devam eden mevcut etnik farklılıkların bir sonucu olarak kültürel anlamda çeşitlilik kazandılar (Talani 2012). Özellikle ulusal kimlikler, genellikle bütünleşmiş bir kültüre sahip, dolayısıyla kültürel farklılıkları tam olarak sindiremez veya doğru bir şekilde kabul edemez şekilde tasvir edilirler (Rogers, Tille ve ark. 2001; Ricciardelli, Urban ve ark. 2003). Giderek artan çeşitlilikle birlikte yaşamaya ilişkin tartışmalar genellikle iki farklı stratejiye odaklanır: asimilasyon ve çokkültürlülük. Asimilasyoncu yaklaşım, mülteci, göçmen ve diğerlerinin kültürel farklılıklarının görünür olmasını, ulusal kimliğin bütünlük ve uyumuna karşı bir tehdit kabul eder. Tarihin büyük ölçüde unutulup yeniden yazılmasıyla, ulusal söylemin farklı etnisiteleri tek bir ulusal kimlikte sönümlediği daha erken bir ulus inşa dönemine özlem duyar. Asimilasyoncu yaklaşımlar azınlık gruplarının kültürel aidiyetlerinden vazgeçmelerini talep ederek kültürel, dini ve etnik farklılıkları yok etmeye çalışır (Sackman, Peters ve ark. 2003).

Buna karşın çokkültürlülük, kültürel, dini ve etnik farklılıkların tanınmasına dayanır. Bu yaklaşıma göre kültürel kimliğin korunması, bireysel bütünlük ve özgürlük açısından gereklidir. Çokkültürlülük taraftarları kamusal alanı tarafsız, tikel bağlantılardan arınmış olarak tasvir etmenin en iyi ihtimalle hayalcilik, en kötü ihtimalle de baskın ulusal kimlik anlayışına uymayan kimliklerin daha da marjinalleştirilmesi ve mülksüzleştirilmesi için bir araç olduğunu savunurlar (Taylor ve Gutmann 1992). Dahası, çokkültürlülüğü savunan yaklaşımlar bir “ulusal” kimliğin temsil ediliyor olmasının bile ancak kültürel farklılıkların çoğulculuk pahasına homojenleştirilmesi sayesinde mümkün olduğunu iddia eder. Dolayısıyla çokkültürlü yaklaşım stratejileri, azınlık gruplarının kültürel aidiyetlerinin korunmasına yönelik özel projelere ek olarak, kamusal alanda kültürel (ve diğer) farklılıkların tanınmasını savunur (Kymlicka 1995; Kymlicka 2001). Kültürel (ve diğer) farklılıkların kamusal alanda kabul edilmesi, vatandaşlığın nasıl anlaşılacağı konusunda bir değişim gerektirir. Tully’ye göre vatandaşlık politikaları tek bir ulusal kimlik yerine kültürel çoğulculuğu kabul edecek ve koruyacak şekilde yeniden düşünülmelidir (1995).

Bugün çeşitlilik ve farklılıkların yönetilmesine ilişkin ne asimilasyoncu ne de çokkültürlülüğü savunan yaklaşımlar ulusdevletlerde ve özellikle de Avrupa’da kültürel çeşitliliğin nasıl müzakere edilmesi gerektiği sorusuna yeterli cevap veremiyor. Avrupa Komisyonu tarafından (t.y.) her yıl yürütülen bir AB kamuoyu anketine göre AB vatandaşları göçü çok önemli bir sorun olarak görüyor. Göçü acil bir sorun olarak gören anket katılımcılarının oranı 2012 yılında sadece %9 iken, 2015’te %58’e kadar yükseldi (Avrupa Birliği 2017, 14). 2015 yılı bazılarının deyimiyle “uzun göç yazının” (Kasperek ve Speer 2015) yaşandığı, Avrupa’ya gelen yüzbinlerce mültecinin güvenlik arayışı içinde Avrupa ülkelerinin sınırları arasında binlerce kilometre yürüdükleri bir dönem olduğu düşünülürse belki de buna şaşırılmamak gerek. Bu bağlamda Avrupa genelindeki birçok sağcı grubun, mültecilere yönelik yabancı düşmanı tepkileri ve Müslümanlarla kalıcı/geçici göçmenlere karşı düşmanca duyguları başarılı bir şekilde istismar etmesi için alan açıldı. İsveç’te İsveçli Demokratlar, Hollanda’da Geert Wilder’in Özgürlük Partisi, Fransa’da Ulusal Cephe ve İngiltere’de Britanya Ulusal Partisi gibi aşırı sağcı partiler Avrupa ülkelerindeki faaliyetlerini giderek artırdılar, kültürel azınlıklarla ilgili toplumsal tartışmaların tonunun ve içeriğinin dışlayıcı yaklaşımlara doğru kaymasında etkili oldular ve ana akım siyasi partileri, yabancı düşmanı ve ırkçı politikalara sıcak bakan seçim platformları benimsemeye itecek şekilde seçim dengelerini değiştirdiler.

Bu oldukça kasvetli tablo birçok Avrupalıyı kültürel çoğulluğun arzu edilen bir şeyden ziyade bir sorun olduğuna ikna etti (Finkelkraut 1995). Yine de birçok Avrupa toplumunun dokusuna işlemiş olan kültürel çoğulluk artık Avrupa gerçekliğinin bir parçası. Eski ulus inşa yöntemlerinden beslenen asimilasyoncu yaklaşım artık sürdürülebilir değil. Bugün, hızlı nüfus hareketleri ve uluslararası bağlantılar nedeniyle insanlar kendilerini daha çok, aynı anda birden fazla ulusal topluluğa ait görüyorlar. Sonuç olarak ülke sınırları içinde kültürel çoğulluk gelişiyor ve diğer kültürel aidiyet biçimlerinin ve birlikte yaşama geçmişinin unutulmasına dayanan baskın ulusal söylemlerin yeniden üretilmesini zorlaştırıyor (Taras 2009).

Eğer asimilasyon artık ulusun (giderek daha karmaşık, uluslararası ve çoğul hâle gelen) toplumsal dokusunu sürdürmeye yetebilen bir yaklaşım değilse, kültürel farklılıkların basit bir şekilde kabul edilmesi de kamusal alanda farklılıkların temsili ve müzakeresinde aynı oranda yetersizdir. Çokkültürlülüğün çoğullukla barış içinde yaşamak için daha iyi bir yaklaşım olduğunu savunan argümanlar, asimilasyoncu yaklaşımların kaçınılmaz olarak, bazı insan ve gruplardan, egemen ana akım kültüre daha iyi asimile (ya da entegre) olmaları için kendi kültürel aidiyetlerinden vazgeçmelerini istediğini ve bunun bir sorun olduğunu haklı olarak ifade eder (Kymlica 2001). Kişinin kültürel aidiyeti bireysel özgürlük ve onurunun ayrılmaz bir parçası olduğundan, çokkültürlü yaklaşımlardan yana olanlar, yine haklı olarak, kişinin kültürel kimliğini kaybetmesinin, bireysel özgürlük ve onurunu kaybetmesiyle eşdeğer olduğunu, dolayısıyla bunun demokratik bir toplumda arzulanmayan ve açıklanabilir olmayan bir durum olduğunu savunur (Taylor ve Gutmann 1992). Yine de kültürel farklılıkları sadece kabul etmek ve korumak, çeşitlilik barındıran toplumlarda nasıl birlikte yaşanacağı sorusuna tam bir cevap vermekten uzaktır. Çokkültürlü yaklaşımı eleştirenler, çokkültürlülüğün bireysel onuru güvence altına alırken sadece kültürel aidiyet vurgusu yaptığını, farklı gruplar arasındaki etkileşime pek yer vermediğini savunurlar ki, bazı çokkültürlülük taraftarları bu tarz bir etkileşimi kültürel özgünlüğün kaybedilmesine neden olacak bir süreç olarak bile görebilirler.

Miller (2000) gibi eleştirmenler, kültürel özgünlüğü korurken hiyerarşik toplumsal düzende farklı grupların birbiriyle nasıl ilişki kurduğunu göz önünde bulundurmadan, bazı kültür gruplarını daha da marjinalleştirebileceğini söyler. Nihayetinde tanınma ve korunma isteyen birçok kültür grubu aynı zamanda toplumsal hiyerarşinin en alt kademesinde bulunan gruplardır. Kültürel çeşitliliği, farklı gruplar arasındaki toplumsal hiyerarşinin devamını sağlayan girift güç ilişkilerine değinmeden kabul etmek ve yüceltmek, siyasi süreçte adil ve eşitlikçi katılımın sağlanması açısından pek az başarı kazanabilir.

Avrupa’da Müslüman ve Roman nüfusların ve genel olarak göçmenler ve ırk ayrımcılığına uğrayan grupların en iyi şekilde nasıl entegre edilebileceği ile ilgili tartışmalar, yasal ve yasa dışı göçle ilgili düzenlemelere ilişkin tartışmalarla birlikte, genellikle birbirine karşıt olan bu asimilasyoncu/çokkültürcü pozisyonların parametreleri dahilinde ifade edilir. Sağ kanat çoğunlukla doğrudan asimilasyonu benimserken, özellikle Kıta Avrupası’nda hükümetler, medya ve genel olarak kamuoyu çokkültürlülüğe şüphe ile bakma eğilimindedir. Almanya Başbakanı Angela Merkel’in Almanya’da çokkültürlü bir toplum oluşturma girişimlerinin “başarısız, tamamen başarısız” olduğunu belirttiği ünlü açıklamasından sonra Almanya’da ve diğer Avrupa ülkelerinde yükselen başka sesler de bu şüpheciliği beslemeye devam ediyor (Guardian 2010). Örneğin Hollanda’da, devletin sınırlı sayıda yeni geleni bünyesine kabul edebileceği, bu sebeple ulusdevletin hayatta kalması için homojenliğin şart olduğu savı kamuoyunda sık sık dile getiriliyor (Scheffer 2011).

4 2 2

ASİMİLASYON VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN ÖTESİNDE: FARKLI KÜLTÜRLER BARINDIRAN TOPLUMLARDA ÇOĞULCULUĞUN YÖNETİMİNE İLİŞKİN ALTERNATİF BİR YAKLAŞIM OLARAK KOZMOPOLİTLİK

Ulusdevletlerde çokkültürlülük ve insanların sınırlar boyunca hareket etmeye devam etmesi asimilasyonun dar görüşlü mantığına meydan okur. Kültürel çoğulluğun sadece varlığı ve insanların günlük siyasi, ekonomik ve toplumsal etkileşimlerinde kendisini çeşitli şekillerde göstermesi hiçbir kültürün ıssız bir ada gibi var olamayacağını bize hatırlatır. Kültürel farklılıkların nasıl müzakere edileceği, bireysel özgürlük ve onurun korunması adına bu farklılıkların kabul edilmesi kadar önemlidir. Kozmopolitik, çoğulculuğun yönetiminde hem asimilasyoncu hem de çokkültürlü yaklaşımların bir önceki bölümde anlatılan sorunlarına alternatif bir çözüm olarak, son yıllarda ortaya çıktı. Artık, Avrupa'da azınlık gruplarının kültürel farklılıklarını korumakla homojen bir ulus görüşünü yaygınlaştırmak arasındaki gerilimi rahatlatmanın bir yolu olarak kozmopolitliği vurgulayan bir literatür geliyor (Paasi 2001; Pichler 2009). Bu literatür Avrupa halkları arasında ortak anlayışlar ve kimlikler elde etmek için dar ulusal çıkarların üstesinden gelmenin aracı olarak daha çok AB'ye odaklanıyor (Beck ve Delanty 2006; Beck ve Grande 2007a). Bu kozmopolit Avrupa düşüncesine göre Avrupalılaşıma süreci Avrupa ulusdevletlerini kurumsal bağlantılar aracılığıyla geri dönülmez bir şekilde birbirine bağlar. Bu da daha geniş bir Avrupalı kimliğinin beslediği birbiriyle örtüşen aidiyetlere dayalı yeni söylemler üretmek için gereken şartları hazırlar (Beck ve Delanty 2006; Zielonka 2006; Beck ve Grande 2007b). Kozmopolit bir Avrupa'dan yana olan görüşler sık sık, Avrupa Birliği'nin, ulusdevletleri kültürel kodlar ya da ortak bir Avrupalı kimliğine dayanmayan yollarla birbirine bağlama konusundaki kurumsal kapasitesine odaklanır.

Ancak, bu farazi Avrupalı kimliğinin ulusal kimliklerin yapılarını ille de değiştirmedeği düşünülürse, kozmopolit Avrupa'nın var olan literatürde ağırlıklı olarak tanımlandığı şekliyle ulusal sınırlar içinde yaşayan kültürel azınlıklara, yasa dışı göçmenlere, Roman nüfusuna ve diğer marjinalleştirilmiş etnik azınlıklara sunacak pek az şeyi vardır. Daha önemlisi, bu marjinalleştirilmiş grupların çoğu zaten Avrupa kültürünün dışında ya da bu kültüre ait değilmiş gibi görüldüğünden, uluslarüstü bir Avrupalı kimliği bu grupların daha da marjinalleştirilmesine neden olabilir. Örneğin daha önce dikkatlerini ulusal düzeyde yoğunlaştıran sağcı partiler ve gruplar artık itirazlarını uluslarüstü düzeyde dile getiriyor ve AB tarafından uluslarüstü düzeyde kurumsal olarak teşvik edilen bir "Avrupa medeniyeti" fikrine başvurarak sınır ötesi örgütlenmelere gidiyor. Bu anlamda uluslarüstü bir Avrupalı kimliği aslında, kimi toplulukların daha da marjinalleştirilmesine sebep olabilir.

Avrupa'da ve genel olarak ulusdevletler bağlamında kültürel çeşitlilik sorununu ele alırken, geleneksel biçimiyle kozmopolitliğe başvurmak konusunda ihtiyatlı olmak için başka nedenler de var. Tıpkı asimilasyon ya da çokkültürlülük gibi, geleneksel kozmopolit yaklaşımın da ulusdevletlerde kültürel çoğulculuğun ele alınmasında yetersiz kaldığı bazı noktalar var. Geleneksel kozmopolit yaklaşım insani iletişimi ve dayanışmayı mümkün kılacak ortak bir insanlık anlayışını paylaşmanın yollarını arasa da, bunu dar tanımlanmış kültürel ve kişisel kimlikleri böylesi bir ortak anlayışın inşa edilmesinde önemli engeller olarak tanımlayarak yapar.

Bu açıdan bakıldığında, ortak insanlığımızı keşfedebilmenin tek yolu başkalarıyla ilişkilerimizi bireysel ve grup kimliklerimizin prizmasından geçirerek tanımlamaktan vazgeçmektir. Kültürel aidiyet ile hepimizi bir araya getiren ortak bir çerçeve bulma arzusu arasındaki bu gerilimi çözmek kolay değil. Ayrıca geleneksel kozmopolit düşüncenin bu gerilime bir çözüm bulma konusunda oldukça pürüzlü bir geçmişi var (Harvey 2000; Pollock 2000). Aslında kozmopolitler daha ilk günlerinden itibaren çoğulculuk ve farklılıklar konusuna şüpheyile baktılar. Antik Yunan'da, Aydınlanma döneminde ya da daha yakın dönemlerde yaşamış kozmopolit düşünürler insan topluluklarının grup veya bireysel kimliklerini ortak bir aidiyet duygusu geliştirme önünde bir engel olarak gördüler. Geleneksel kozmopolitliğin özündeki esas ikilem, kendine has kimliklerin yerine ortak bir insanlık anlayışı getirmek istemesidir (Honneth 1997; Lutz-Bachmann 1997).

4

2

3

RADİKAL KOZMOPOLİTLİK: KOZMOPOLİTLİĞİ ÇEPERLERDEN YENİDEN DÜŞÜNMEK

Kozmopolitlik fikri, kültürel farklılıklara kuşkuyla bakmasına rağmen kültürel çoğulculuk hakkında düşünmek için alternatif bir yaklaşım sunma potansiyeline hâlâ sahiptir. Bir ideal olarak geleneksel kozmopolitlik, insanların ilişkiselliğe zorunlu olduğu varsayımıyla yola çıkar. Birlikte yaşamak insan toplumsallığının temelini oluşturur ve bazen insanları özgürleştiren, ama bazen de pek de özgürleştirmeyen şekillerde ilişkiler kurarak insanlar arasında kaçınılmaz bağlar yaratır. İnsanların bu ilişkiselliği aynı zamanda aramızdaki farklılıkları vurgulama ve müzakere etme arzumuzun arkasında yatan nedendir. Bir başka deyişle kozmopolit dönüşüm farklılıkları kabul etmek ve farklılıklarla uğraşmak istemekle başlar. Kozmopolitliğin geleneksel biçimleri, farklılığı kabul etse de, bununla nasıl uğraşacağı veya bunun nasıl barındırılacağı konusunda pek hazırlıklı değildir. Kozmopolitliği, geleneksel biçimlerine özgü yukarıdan aşağıya bir evrensellik anlayışını reddedecek şekilde yeniden düşünmekte ısrar eden, bunun yerine kozmopolitliği aşağıdan yukarı doğru şekilde yeniden tasavvur etmeyi savunan ve giderek büyüyen bir literatür oluştu (Appiah 2006; Beck 2002; Cheah 2006; Landau ve Freemantle 2010; Nyers 2003; Werbner 2008; Delanty 2009). “Aşağıdan gelen” kozmopolitlik mantığına dayanan bu radikal kozmopolitlik fikri, çokkültürlü yaklaşımlar tarafından vurgulanan, asimilasyon ile kültürlerin tanınması arasındaki basit bir ikiliğin ötesine geçmeyi başarır. Hem asimilasyon hem de farklı kültürlerin kabulü yaklaşımları, kültürel farklılıklar arasında, yerleşmiş ve sabit grup ve kimlik kategorilerini kesintiye uğratacak bir müzakere fırsatını kısıtladıkları için apolitiktir. Buna karşın radikal kozmopolitlik, kültürel özelliklerin ne daha geniş bir bütün içinde sindirilmesi ne de değişmez, sabit ve özgün sayılması gerektiği fikrinden yola çıkar.

Öte yandan, ulusal topluluklar içinde artan çoğulluğu ele alırken, radikal kozmopolitlik gibi eleştirel bir gözle de olsa kozmopolitliğe başvurmadan önce bazı şerhler düşülmesi ve varsayımların netleştirilmesi gerekir. Bugün radikal kozmopolitliğin vaatleri ancak, kozmopolit eylemin, farklılık ve çoğulluğu insan toplumsallığının temel koşulu olarak kabul ederek başlaması hâlinde gerçekleşebilir. Ötekiliğin insan toplumsallığının temel bir şartı olduğunu kabul etmek, bireysel ve ulusal kimlikler arasında, bireyle diğerleri arasındaki ilişkinin çözülemez bir gerilim değil, bir ilişkisellik olarak görüldüğü yeni ilişkiler geliştirilmesini gerektirir. Böylece radikal kozmopolit mantık, ahlaki evrenselcilik ve kültürel görecelik arasındaki geleneksel ayrımı reddeder. Bu anlamda radikal kozmopolitlik, farklılıkları ele almanın bir yolu olarak güçlü bir evrensellik anlayışını reddetmesiyle ayrışan, seyreltilmiş bir kozmopolitlik biçimidir.

Sonuç olarak radikal kozmopolitlik kozmopolit düşünceyi çeperlerden, yerel deneyimlerden ve marjinalleştirilmiş kültürlerden yola çıkarak inşa etmeyi amaçlar. Walter Mignolo'nun (2000) kozmopolitliğe sömürge perspektifinden bakılması gerektiği argümanının izinde, kozmopolitlik de kültürel çeşitlilik barındıran ulusdevletler bağlamında, geçici/kalıcı göçmen topluluklarının, kültürel azınlıkların, Roman halklarının ve toplumdaki diğer marjinalleştirilmiş grupların bakış açısına göre yeniden inşa edilmelidir. Mignolo, sömürgecilik söylemlerine ilişkin yerinde tespitinde, marjinalleştirilmiş kültürlerin ve grupların radikal kozmopolitliğinin, yukarıdan aşağı kurulan geleneksel kozmopolitlik biçimlerinin gözden kaçırdığı şeyi yakalamayı başardığını öne sürer: kozmopolit deneyimin çeperlerden başlayan eleştirel bir okumasını.

Radikal kozmopolitlik, kozmopolitliği kurumlara ve örgütlere oturtmaya çalışmak yerine, onu çeperlerden başlayarak yeniden inşa etmek adına, marjinalleştirilmiş nüfusların gündelik politik müdahalelerine odaklanır. “Aşağıdan” kozmopolitlik, insanların gündelik yaşamda farklılık etrafındaki müzakerelerine ve deneyimlerine dayanan bir pratiktir. Marjinalleştirilmiş nüfusların gündelik yaşamdaki müdahalelerini radikal kozmopolitliğin prizmasından okumak, kozmopolit düşünceye “politik olan” mefhumunu geri kazandırır. Bu doğrultuda, dikkatimizi marjinalleştirilmiş nüfuslar politik eylemlerde bulunduğu ve toplumun üyeleri olarak hak talebinde bulduklarında ortaya çıkan zıtlıklara, çelişkilere ve süreksizliklere çeker. Bu politik eylemler, öncelikle marjinalleşmeyi doğuran hegemonyaları ve iktidar kaynaklarını açığa çıkarmaları, ama aynı zamanda farklı kitleler arasında dayanışma ilişkileri geliştirmeleri dolayısıyla gerçek kozmopolitlik biçimleri üretir. Radikal kozmopolitliğin politik potansiyeli, farklı kitleleri ilişkilendirmeyi ve marjinal grupların ulusal anlatıların içeriğini doğrudan dönüştürme iddiasında bulunmasının önünü açmayı vaat etmesinde yatar. Asimilasyoncu yaklaşımlar, azınlık kültürlerinin daha geniş ulusal kimlikle entegrasyonunu gerektirirken, radikal kozmopolitlik gerçek bir entegrasyonun ancak çift taraflı olarak sağlanabileceğini vurgular; azınlık kültürlerinin de ulusal kimliği yeniden oluşturmayı talep etme hakkı olmalıdır. Radikal kozmopolitlik, ulusal kültürleri diğer kültürlerin entegrasyonunu değerlendirirken başvurulması gereken ayrıcalıklı referans noktaları olarak görmez; aksine ulusal kültürler de marjinalleştirilmiş kitlelerin eylemleriyle yeniden şekillenmeye açıktır. Ayrıca radikal kozmopolitlik, marjinalleştirilmiş kitlelerin ve kültürlerinin sadece tanınmasını ve korunmasını değil, bu grupların ulusal anlatıları dönüştürme iddiasında bulunmasının olanaklarını da talep etmesi bakımından çokkültürlülüğten ayrılır.

Bu radikal kozmopolitlik anlayışının içerdiği dönüştürücü ve ilişkiel mantık, günümüzde asimilasyoncu yaklaşımların önerdiğinden çok farklı bir entegrasyon düzlemi sunar. Radikal kozmopolitlik, eylemleriyle ulusal anlatıları kendi iktidar ve dışlama mekanizmalarını ifşa etmeye zorlar şekilde davranan marjinalleştirilmiş grupları temel alır. Radikal kozmopolitliğin hem politik hem de radikal olmasının nedeni budur; bu bakış açısı marjinalleştirilmiş grupların (örneğin Alman toplumundaki Türkler gibi) entegrasyonunun belirli ulusal söylemlerin dönüşümünü zorunlu kıldığı varsayımından yola çıkar. Mesela bugün üçüncü kuşak Türk-Almanlar, kendi hem Türk hem de Alman olma deneyimlerinden hareketle, Alman olmanın anlamını sorgulayarak ulusal Alman kimliğini yeniden tanımlıyorlar. Uluslararası alanda en tanınmış Alman sinema yönetmenlerinden biri olan Fatih Akın da, üçüncü kuşak bir Türk-Almandır. Akın'ın filmleri, bu iki ulusal kimliğin nasıl keşşebileceğine tanıklık ederek Alman olmanın ne anlama gelebileceğine dair yeni temsiller yaratır. Akın, son filmi *Paramparça (In the Fade)* dahil bütün filmlerinde, Almanların ve Türklerin geçmişleri ve kültürlerinin iki kimliğin de tekçi temsillerinin çoğunlukla görmezden geldiği şekillerde nasıl iç içe geçtiğinin hikâyelerini anlatır. Akın, Alman toplumuna aynı anda hem içerden hem de dışarıdan bakar; onun bakışı hem Alman kültürünün içinde yaşayan hem de bu kültüre belirli bir mesafeden bakabilecek kadar da onun dışında duran birinin bakışıdır. Alman ulusal kimliğine böyle eleştirel bir bakış, ancak bu iki ulusun keşşim noktasında yer alan biri tarafından sunulabilir.

4 3 RADİKAL KOZMOPOLİTLİK VE VATANDAŞLIK

Kültürel çoğulculuk, giderek daha çokkültürlü, çok dinli ve çok etnik kimlikli hâle gelen Avrupalı toplumların dokusunun artık ayrılmaz bir parçası olduğu için, kültürel çoğulculuğu toplumların yerleşik gelenekleri ve normlarının sürdürülmesiyle ilgili toplulukçu kaygılarla uzlaştırmanın yollarını bulmak gerekiyor. Başka deyişle, bir yandan yeni gelenlerin kültürel çoğulculuğuna yer açarken, bir yandan da yeni kabul edildikleri ülkelerin tarihsel gelenekleri ve normlarına dahil olmalarını sağlayacak koşulları yaratabilmek gerekiyor. Radikal kozmopolit düşünce, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bu zor görevin yerine getirilmesinde önemli bir yol göstericidir. Bunu da, vatandaşlar ile yeni gelenler arasından geçen içerme-dışlama sınırı üzerine eleştirel olarak düşünmeyi teşvik ederek yapar.

Vatandaşlık genellikle, siyasi ve coğrafi bir topluluk, çoğunlukla da bir ulusdevlet içindeki hukuki bir kuruma, statüye ve üyeliğe gönderme yapar. Bu üyelik, ulusun belirli bir toprak parçası üzerinde doğma ya da yaşama gibi (*jus soli*) aynı yurdu paylaşmaktan doğan bir bağla mı, yoksa soy ve kan gibi daha etnik terimlerle mi tanımlandığına bağlı olarak daha çok ya da daha az kapsayıcı olabilir. Topluluğa üyelik, genellikle belirli düzeyde siyasi, toplumsal ve ekonomik hakların yanı sıra giderek kültürel hakları da içeren bir dizi hak ve sorumluluk doğurur (Marshall 1950). “Kültürel vatandaşlık” tartışmaları (Bhandar 2010; Boele van Hensbroek 2010; Grundy ve Boudreau 2008; Kuttner 205; Miller 2001; Pakulski 1997; Rosaldo 1994; Stevenson 2003), kültürel hakların, kültürü üretme, tüketme ve yayma olanağına sahip olmayı içeren temsil ve anlam oluşturma haklarına dayandığını vurgular. Daha spesifik olarak ise bu haklar “...(marjinalleştirilmeye karşı) sembolik mevcudiyet ve görünürlük hakkını, (damgalanmaya karşı) onuruyla temsil edilme hakkını ve (asimilasyona karşı) kimliği yayma ve yaşam tarzını sürdürebilme hakkını” (Pakulski 1997, 80) içerir. Bu tartışmalarda vatandaşlık çoğunlukla hakların daha ileriye taşınması yönüyle gündeme getirilse de, vatandaşlığın çeşitli grupların siyasi topluluktan dışlanması ve temizlenmesi de dahil, ulus inşası ve devlet kurma süreçlerinin şiddet içeren yönlerinin de önemli bir unsuru olduğunu asla unutmamak gerekir. Bu iki yanı (ilerici ve dışlayıcı) birden göz önünde bulundurulduğunda, vatandaşlığın iki cephedeki bir içirme ve dışlama sınırını belirlemeye yaradığı açıkça görülebilir. Birincisi, siyasi topluluğun hukuki üyesi olanlar ile onun dışında olanlar arasındaki hukuki statü farkını belirleyen sınırdır. İkinci sınır ise, topluluğa (ya da ulusa) ait olanın kimler olduğu algısına dayanan kültürel üyeliği tanımlar. Bu içirme-dışlama sınırının, genellikle vatandaşlar (aynı zamanda vatandaş olmasalar bile, sınıf, ırk, etnik köken, din vb. yönlerden toplulukla “uyuşan” üyeler de dahil olmak üzere) ile vatandaş olmayan Ötekiler (sınıf, ırk, etnik köken, din vb. yönlerden ikinci sınıf görülen vatandaşlar da dahil olmak üzere) arasında bir hiyerarşi kurduğu kabul edilir.

Siyasi bir topluluğa üyelik ya da topluluk içindeki hukuki bir statüyle ilişkili bu daha yaygın vatandaşlık anlayışından başka, vatandaşlık daha kapsayıcı ve daha sosyolojik bir yaklaşımla, hukuki statünün ötesine geçen, resmi olmayan aidiyet biçimleri ve pratikleri temelinde de anlaşılabilir. Engin Işın ve Patricia Wood'un (1999, 4) da işaret ettiği üzere, "Vatandaşlık, bir bireyin siyasi bir topluluğa üyeliğini tanımlayan hem bir dizi (kültürel, sembolik ve ekonomik) pratik hem de bir (medeni, politik ve toplumsal) haklar ve sorumluluklar manzumesi olarak tanımlanabilir (...) Dolayısıyla vatandaşlık ne saf sosyolojik ne de saf hukuki bir kavramdır, aksine ikisi arasındaki bir ilişkidir." Bu daha geniş bakış açısından, vatandaşlık yalnızca "kurumları, hukuki statüyü ve üyeliği değil, aynı zamanda –vatandaşları ve vatandaş olmayanları üreten süreçte– bireyleri ve nüfusları yöneten söylemleri, teknolojileri ve pratiklerin nasıl işler kılındığını" içerir (Rygiel 2010, 12). Dolayısıyla vatandaşlık, hem vatandaşların hem de vatandaş olmayanların kimliklerinin ve öznelliklerinin üretimidir. Toplumdaki hakim sınıflar ve gruplar kadar, vatandaşlıktan dışlanan ve vatandaşlığın parametreleri için mücadele veren ya da bu parametreleri sorgulayanların eylemleriyle de oluşturulur. Örneğin, feminist araştırmacıların uzun süredir dikkat çektiği gibi, modern evrensel vatandaşlığın sözde kapsayıcılığı bir mitten ibarettir; bu evrensel vatandaşlık aslında tarihsel olarak beyaz, erkek burjuvazinin bakış açıları ve deneyimlerine göre oluşturulmuştur ve bu belirli vatandaşlık deneyiminden farklılaşan bütün deneyimler, vatandaşlık alanının dışında kalan deneyimler olarak görülür (Young 1989; Yuval-Davis ve Werbner 1999).

Tüm bunların ışığında bakıldığında, vatandaşlığın merkezinde içirme-dışlama sınırlarını sürekli genişletecek ya da tersine daraltacak şekilde etkileşime giren, farklı derecelerde statü ve haklara sahip gruplar arasındaki iletişimsel ilişki yatar. 4.4 numaralı bölümde daha etraflıca tartışıldığı gibi, ben/öteki veya vatandaş/vatandaş olmayan gibi hiyerarşik ayrımları yeniden üreten fazlasıyla dışlayıcı ilişkilerin önüne geçebilecek, radikal kozmopolitliğe dayalı iletişimsel bir ilişkinin inşasında sanat son derece önemlidir. Radikal kozmopolitlik ile vatandaşlık arasındaki bu ilişkiyi etraflıca ele almadan önce, daha kapsamlı bir vatandaşlık anlayışını benimsemenin yararlarıyla ilgili son bir noktaya değinmek yerinde olacaktır.

Daha kapsayıcı bir vatandaşlık yaklaşımı, vatandaşlığın merkezini oluşturan iletişimsel ilişkiye dikkat çekmenin yanı sıra vatandaşlık anlayışımızı hukuki ve politik tanımların ötesinde vatandaşlık *pratiklerine* doğru genişleterek ona *performatif* bir boyut kazandırır (Işın 2017). Vatandaşlık, sırf hukuki statüyü ve üyeliği değil, insanların hak iddiasında buldukları ve süreç içinde kendilerini politik özneler olarak gerçekleştirdikleri ya da kurdukları pratikleri de içermesi itibarıyla *performatif* bir nitelik taşır. Pereira ve diğerleri (2016, 15) bu durumu şöyle somutlaştırır: “Örneğin göçmenlerin ikamet ettikleri ülkelerde *resmi* vatandaşlıktan dışlanmaları, onların kamusal alanda eylemde bulunmalarına ya da ‘yerel vatandaşlığa’ dahil olmalarına engel olmaz. Bu göçmenler belirli bir toplumun üyeleri vasfıyla ‘katılımcı olarak vatandaşlığı’ hayata geçirebilirler (Turner, 1990, s. 189).” Sanat ve diğer kültürel üretim biçimleri bu süreçte rol üstlenerek, katılımı teşvik etmeye ve vatandaşlığın sınırlarını genişletmeye dönük bir platform sunabilir.

Konuyla ilgili akademisyenler, kültürel üretim biçimleri ile katılım arasındaki bu ilişkiye “kültürel vatandaşlık” kavramıyla atıfta bulunur (Bhandar 2010; Boele van Hensbroek 2010; Grundy ve Boudreau 2008; Kuttner 205; Miller 2001; Pakulski 1997; Rosaldo 1994; Stevenson 2003). Kültürel vatandaşlık “(...) kültürel üretim araçlarının mülkiyeti ve kontrolünün koşullarını tanımlar: Kültürel ürünlerin mülkiyeti, üretimi, bölüşümü ve tüketimi açısından vatandaş katılımı nasıl tanımlanmaktadır?” (Turner 2001, 20) “Dahil olduğu kültürel bağlamların (anlam ağlarının) üreticilerinden, yazarlarından biri olmak” kültürel vatandaşlık fikrinin ayrılmaz bir parçasıdır (Boele van Hensbroek 2010, 322). Kültürel vatandaşlık genellikle “adalet temelli”dir (Kuttner 2015). Paul Kuttner’in (2015, 72) vurguladığı üzere, “Kültürel vatandaşlık, büyük oranda, bir yanda kültürel çeşitliliğin gelişimi ve tanınmasıyla, diğer yanda kültürel ve politik açıdan tam katılımı ilgilidir.” Kuttner, Renato Rosaldo’nun (1997) çalışmasına göndermeyle şöyle devam eder: “Vatandaşlık kavramı uzun zamandır kültürel homojenlik varsayımlarına dayandırılmaktadır. Evrensel vatandaşlık ve açık politik katılım retoriği, insanların nasıl marjinalleştirildiği ve kültürel dışlama yoluyla demokratik süreçlere erişimden nasıl mahrum bırakıldığının üstünü örtme işlevi görmüştür.” Rosaldo (1994) açısından da, kültürel vatandaşlık, marjinalleştirilmiş grupların bu duruma “farklı olma ve katılımcı demokrasi temelli bir aidiyet hakkı”nı (s. 402) savunarak verdikleri etkin bir yanıtıdır. Kültürel vatandaşlığın bu boyutu, örneğin İspanya’daki sanat eğitimi projesi “Dönüştürücü Bakışlar”da da görülebilir. Pereira ve diğerleri (2016, 14), göçmen kadınların “kendilerini yaşadıkları yerdeki ötekilere göstermek ve böylece çoğunluğun ‘göçmen kadınlar’ hakkındaki yargılarına meydan okumak ve fotoğraf sayesinde seslerini duyurmak” adına, kolektif ve katılımcı bir eylem araştırma projesinde fotoğrafı nasıl bir “foto-ses” (Wang and Burris 1997) olarak kullandıklarını ortaya koyar.

Bu göçmen kadınlar “bir yandan bir kent mekânında sanat –fotoğraf– yoluyla görünürlük kazanarak, bir yandan da kendi toplulukları tarafından tanınmayı talep ederek toplumsal katılım ve yurttaş katılımında cisimleşen” bir vatandaşlığı hayata geçirirler (Pereira vd. 2016, 14). Dolayısıyla vatandaşlığın sınırlarını genişletmenin vazgeçilmez unsurları olan kamusal alanda temsil ve katılımı güçlendiren kültür-sanat, ikilikleri ve hiyerarşileri yıkan radikal bir kozmopolitliği de teşvik edebilir.

Asimilasyon ve çokkültürlülüğe alternatif oluşturan yanına geri dönersek, radikal kozmopolitik, öncelikle yaşama ve başkalarıyla ilişki kurma arzusunu, ama aynı zamanda potansiyel olarak farklı ve yabancı görülenler tarafından dönüştürülmeye açık olmayı vurgulayarak, vatandaş/vatandaş olmayan arasındaki sınırı başka bir şekilde düşünmeyi mümkün kıldığı için çoğulculuğu teşvik etmenin de bir yolunu sunar. Radikal kozmopolitliğin merkezinde ben/öteki, vatandaş olan/olmayan ikiliklerinin aşılmasına izin veren ilişkiyel bir ontoloji yatar. Radikal kozmopolitik, bireyler birbirlerinin tekilliklerini yok saydığına ya da ötesine geçtiğinde değil, aksine tam da tekilliklerinin itkisiyle, kendilerini başkalarına ve mübadele içinde dönüşüme uğrama deneyimine açmayı istedikleri için ilişkiye girdiklerinde ortaya çıkar. O hâlde radikal kozmopolitliğin bakış açısından, bizden olan ile olmayan arasındaki sınır hiyerarşik olmayan biçimlerde de somutlaşabilir. Bu durumda sorulacak soru şudur: Radikal bir kozmopolitik hangi koşullarda gelişebilir? Radikal kozmopolitik, bir yandan yeni gelenler ile yerli nüfuslar arasında yeni dayanışma biçimleri yaratıp topluluğa üyeliğin hukuki gerekliliklerini aşmayı sağlar, bir yandan da birlikte yaşamının yeni biçimlerinin önünü açıp aidiyetin katılmış kültürel sınırlarına meydan okuyarak içerisi/dışarısı mantığına dayalı bir vatandaşlık fikrini altüst eder.

Vatandaşlık ile radikal kozmopolitlik arasındaki ilişki, göçmenler, etnik azınlıklar, Roman halkları gibi kültürel azınlıkların karşılaştığı koşullar ya da akın akın gelen mültecilere karşı etik ve hukuki sorumluluklarımız konusunda son dönemde yürütülen politik tartışmaları daha iyi anlamamıza nasıl yardımcı olabilir? Örneğin, Avrupa'daki sağ hareketler daha fazla kültürel saflık talep ediyor ve kendi kültürel çerçevelerinin dışında olduğunu düşündükleri kültürel azınlıkların temsil hakkını tanımıyor. Sanat ve diğer kültürel üretim biçimleri, işte tam bu noktada başkalarını daha iyi anlamayı kolaylaştırabilir. Erich Mistrík'in de (2016, 2) dikkat çektiği gibi, "Günümüzün çokkültürlü ve küreselleşmiş dünyasında [sanat ve sanat eğitimi], başkalarının kimliklerinin anlaşılır kılınmasında önemli bir rol oynar. Başka insanları anlamanın temelinde, öncelikle kim olduğumun, nerede durduğumun, neye değer verdiğimin ve başka insanlarla nasıl ilişkilendiğimin farkında olmak yatar." Avrupa'da aşırı sağ hareketler, yeni gelenleri anlamaya çalışmak yerine, azınlıkları ve mültecileri vatandaşlık haklarından yoksun bırakan yeni yasalar getirilmesini önererek yeni gelenlerin Avrupa'ya girişini tamamen engelleme yollarını arıyor. Bu tür dışlayıcı taleplerin arkasındaki temel dürtü, farklı olandan duyulan korkudur – farklı kültürel alışkanlıkları ve pratikleri olan başkalarıyla birlikte yaşamının nasıl olacağından duyulan bir korku, daha da önemlisi, değişmez ve özsel olduğunu varsaydıkları kimliklerini ve kültürel referanslarını kaybetme korkusudur. Kültür-sanat, bu açıdan da, duygusal yanımıza dokunup başkalarını "empati" ve "ortak bir insanlığın kabulü" (Williams 2016, 9) yoluyla anlamayı teşvik etmesi sayesinde korku ve önyargıyla mücadelede önemli bir rol oynar. Williams'ın John Dewey'den aktardığı üzere:

Sanatın ahlaki işlevi önyargıları ortadan kaldırmak, gözün görmesinin önündeki engelleri bertaraf etmek, adet ve alışkanlıkların perdesini kaldırmak, algılama yetisini keskinleştirmektir... Sanatı [başka kültürlerin sanatını ya da tanımlı normlarımızın dışındaki sanatı], onu kendi tutumlarımızın bir parçası hâline getirdiğimiz ölçüde anlayabiliriz... İlk bakışta bize yabancı gelen doğaları anlama biçimleri geliştirebiliriz... Farkında olmadan birbiri içinde eriyip gitmek, tutumun doğrudan bir parçası hâline geldiği için, akılla gerçekleştirilen değişimden çok daha etkilidir. DEWEY 2005, 334; AKTARAN WILLIAMS 2016, 9

Emmanuel Levinas ise ötekiden duyulan bu korkuyu “kendini evinde hisseden varlığın, huzurunu kaçıran yabancından duyduğu korku” olarak tanımlar (Levinas 1969, 39). Kişinin kendiyile baş başa olduğu evinde bir yabancı tarafından rahatsız edilmekten duyduğu bu korku, “ben” ile içeri alınmayı isteyen (mesela mülteci) “öteki” arasındaki ilişkiyi antagonist bir ilişkiye dönüştürür. Bu antagonist ilişki, genelde ya kapıyı kapatma (böylece girişleri engelleme) ya da evin güvenliği ve huzuru için yalnızca asimile olmaya (söz konusu “ben”le bir olmaya) razı olanların girmesine izin verme biçiminde kendini gösterir. Birçoklarının, geleneksel kozmopolitliğin farklı kültürler arasında köprüler kurma iddiasına şüpheyle yaklaşmasının nedenlerinden biri belki de budur. Tarih de bu iddianın ben ile öteki arasındaki antagonist ilişkiyi değiştirmeyi başaramadığını gösterir. Bu köprüler kurma fikri, daha ziyade, ev sahibinin kuralları çoktan belirlemiş olduğu, misafirin ise ev sahibini rahatsız etmemesi için sadece bu kurallara uymasının beklendiği bir eve buyur edilmekle sınırlıdır (Baban ve Rygiel 2017). Misafirperverliğin açıkça ev sahibi/misafir mantığına göre tanımlandığı Kant’ın geleneksel kozmopolitik düşüncesinde, “yabancı” misafir olma ve düşmanca karşılanmama hakkına sahip olsa da yerleşme ya da toprak talep etme hakkına sahip değildir (Kant 2006, 82).

Kant'ın geleneksel kozmopolitliğinde, yabancıyla temas anı, Levinas'ın da belirttiği gibi, ev sahibinin huzurunun bozulduğu tehlikeli bir ana işaret eder. Böylesi bir kozmopolitlik, "ortak insanlığımızın tanınması"ndan ziyade, ev sahibinin huzurunu yabancıya zarar vermeye gerek kalmadan da koruyabilmek için, yabancıyla nasıl etkileşime girileceğini düzenleyen asgari koşulları oluşturmakla alakalıdır. Bu son derece sınırlı kozmopolitlik anlayışı, hem ev sahibini hem de misafiri potansiyel düşman olarak görür. Bunların aralarındaki etkileşimin kaçınılmaz olarak ya ev sahibinin kendi kendine kalma hakkının ortadan kalkmasına ya da misafirin zorla dışarı çıkarılmasına varacağı, ev sahibi ve misafirin "birlikte yaşayacakları yeni bir ev inşa" edebilecekleri bir noktaya asla gelemeyeceklerini varsayar (Baban 2006b, 119-120).

Bu geleneksel kozmopolitlik biçimlerinin aksine radikal kozmopolitlik, eşzamanlı iki sürece dayanır: birincisi, hepimizin ortak bir insanlığın parçası olduğumuzu kabul etme isteği uyandırmak; ikincisi ise farklılığın, başkalarıyla birlikte yaşama öncülüne dayandığını teslim etmek. Başka bir deyişle, kozmopolitliğin dayanağını oluşturan bu zorlu gerilim, farklı yaşam tarzları, alışkanlıkları ve inançları olan birisiyle ortak bir insanlık zemini arayışını beraberinde getirir. Öte yandan, kozmopolitliğin radikal potansiyeli, tam da bu gerilimin kalbinden doğar. Yabancıyla ortak bir insanlık zemini bulma arzusu, ne kadar riskli olursa olsun yabancıyla ilişkiye girmeyi gerektirir. Radikal kozmopolitlik, tam da kozmopolit anın potansiyel ödülü olarak gördüğü bu riskin peşindedir, zira ben ve öteki ayrımı ancak bu türden bir ilişkiyle aşılabılır. Levinas'ın (1969, 76) da vurguladığı gibi, ev sahibinin egemenliği misafirin yokluğunda değil, varlığında görünür hâle gelir, çünkü misafirin içeriye alınma isteği yalnızca bir tanınma talebi değil, aynı zamanda “ben”in egemenliği üzerinde doğrudan bir hak iddiasıdır. Radikal kozmopolitlik, ortak bir insanlık zemini bulma öncülüyle hareket ederken, misafire hoşgörü göstermeyi ya da ev sahibinin misafire karşı sorumluluklarını düzenleyen bir kurallar dizisi oluşturmayı değil, (misafirperverliğin kurallarını tanımladığı varsayılan) ev sahibi ile (çoktan belirlenmiş olan kurallara uyması beklenen) misafir arasında karşılıklı olarak kurucu bir ilişki sayesinde ev sahibinin egemenliğini yeniden tanımlamayı önceler.

RADİKAL KOZMOPOLİTLİĞİN GELİŞTİRİLMESİNDE VE YENİ GELENLERİN İÇERİLMESİNDE KÜLTÜREL ÜRETİMİN ÖNEMİ

Yukarıda da değinildiği gibi, kültür-sanat tam da radikal kozmopolitliğin gelişimine katkı sunduğu için bizden farklı olanları anlamamızda önemli bir rol oynar. Mülteciler ve göçmenler gibi yeni gelen topluluklar bağlamında, kültürel üretimin olumlu rolünü araştıran akademik çalışmalar özellikle iki alana yoğunlaşır: 1) sanatın sağaltıcı gücü ve 2) yurttaşlık eğitiminin bir aracı olarak, yeni gelenlerin içerilmesi ve entegrasyonunu teşvik etmede sanatın rolü. Tüm bunlar sanat gibi kültürel üretim biçimlerine yönelmek için yeterince önemli sebepler olsa da, bu raporda, yeni gelenlere dönük kültür-sanat üretimine ağırlık verilmesinin daha az elle tutulur ve daha az görünür olan üçüncü bir “fayda”sına işaret etmek istiyoruz: radikal kozmopolitlik biçimlerinin üretimi ve bu üretimin, kapsayıcılığın sınırlarının genişletilmesinde ve topluluğu anlama biçimimizin dönüşümündeki önemi. Bu iki alan üzerinde kısaca durulduktan sonra, bu bölümde sanatın radikal kozmopolitliği ve kültürel çoğulculuğu, aynı zamanda asimilasyon veya ayrımcılığın ötesine geçen hakiki bir entegrasyonu sağlayacak bir aidiyeti nasıl geliştirebileceğine odaklanılacak.

4

4

1

KÜLTÜR-SANATIN SAĞALTICI FAYDALARI

Daha önce de dile getirildiği gibi, kültürel vatandaşlık, toplulukların ve bireylerin kültürel kimliklerinin temsili ve tanınmasının önemini (örneğin, farklı yaşam tarzlarını korumak ve görünmezliğe, damgalanmaya ve asimilasyona karşı mücadele etmek için) kabul eder. Günümüzde kültürel haklar, topluma tam üyeliği, katılımı ve aidiyeti kolaylaştırmaları bakımından, siyasi temsil, barınma, istihdam ve eğitim gibi diğer haklar kadar önemli görülür. Özellikle de sanata daha çok yatırım yapılması, bugün kültürel hakların önemine dair farkındalığın bir yansımasıdır. Bununla birlikte bazı akademisyenler, daha eleştirel bir bakış açısıyla sanata daha çok yatırım yapılmasının, refah devleti kesintileriyle ve ekonomik ve toplumsal kalkınmayı desteklemenin daha neoliberal biçimlerinin ortaya çıkışıyla çakıştığına dikkat çekiyorlar (örneğin Grundy ve Boudreau 2008). John Grundy ve Anne Boudreau'nun da Toronto'daki kültürel planlama pratikleri üzerine yaptıkları araştırmada öne sürdükleri üzere, "Yaratıcı vatandaşın yaratıcı ve dışavurumcu nitelikleri, 'toplumsal uyum', toplumun restorasyonu ve küresel rekabet gücü gibi birtakım yönetsel amaçların hizmetine sunuluyor ve bu niteliklerden sağaltıcı tarzlarda ve neoliberal ekonomik kalkınmanın sağlanması için yararlanılıyor." Sözgelimi bazı şehirler, sadece gelirlerini artırmak ve görülmesi gereken şehirler haritasında yer almak umuduyla (hem yerli hem yabancı) turist çekebilmek için kültür-sanat festivallerine yatırım yapıyor.

Yine de son yıllarda kültür-sanat alanına yapılan yatırımlardaki artış, yalnızca neoliberal ekonomik ve toplumsal kalkınma hedeflerine bağlanamaz. Mirza'nın da işaret ettiği gibi, bu artış aynı zamanda, kendilerini vatandaşlarının “duygusal yaşamları”ndan da sorumlu görmeye ve “sağaltıcı” bir rol üstlenmeye başlayan devletlerin menfaatlerindeki değişimin bir yansımasıdır. Mirza (2005, 262) bunu şöyle açıklar: “Sanat sağaltıcı bir etkiye sahiptir ve duygusal bir ihtiyacı karşılar. Sanat yalnızca hükümetlerin kendi gündemlerinin bir aracı olmaktan çıkmış, hükümetlere yepyeni bir işlev sağlamıştır. Sanat, vatandaş olarak bizlerin duygusal ihtiyaçlarıyla doğrudan ilgilidir.” Eskiden az sayıda insanın sahip olduğunun ve doğuştan geldiği düşünülen sanatsal ve yaratıcı beceriler, bugün duygusal esenliğe ulaşmak için hepimizin geliştirebileceği yetenekler olarak görülüyor. Bu, vatandaşları, ama daha önemlisi göçmenler ve mülteciler gibi vatandaş olmayanlar da dahil, toplumun daha marjinalleşmiş kesimlerini içeriyor.

Sanatın bu sağaltıcı gücü, örneğin, bugün pek çok şehrin sanat temelli topluluk gelişimine daha güçlü bir şekilde önem vermesinin de temelini oluşturuyor (örneğin bkz. Kohl-Arenas ve diğerleri, 2014 ve Washington 2011). Grundy ve Boudreau bunu şöyle açıklıyor: “Yoksulluk ve yetersiz barınma olanakları gibi problemler, ‘dışlanan’ların oluşturduğu toplulukların içinde bulunduğu etik ve davranışsal bir krizin, yani güçten yoksunluğun, bütünleşme ve toplumsal uyum eksikliğinin görünür tezahürleri olarak yeniden anlamlandırılıyor. ‘Dışlanma’ probleminin çözümü, refah devletinin geleneksel yeniden bölüşüm mekanizmalarında değil, bu problemden etkilenenlerin etik ve ahlaki davranışlarını yönetmeye ve ‘iyileştirme’ye dönük reform programlarında aranıyor.”

Böylece “sanat temelli topluluk geliştirme programları, bireylerin ve toplulukların etik ve ahlaki kapasiteleri üzerinde etkiye bulunmak için yaygın olarak başvurulmuş teknolojiler hâline geliyor. (...) Bu programlar da, marjinalleştirilmiş olanların sorunsallarını değiştirmek öncülünden hareket ederek onları iyileştirmeyi ve ahlaki yönden eğitmeyi amaçlayan projelerin uzun tarihi içindeki yerini açıkça almış durumdadır” (Grundy ve Boudreau, 2008, 355). Aynı doğrultuda, mültecilerin yaşadıkları travmaları sanat aracılığıyla atlatmasına yardımcı olmaya çalışan bazı projeler de mevcut. Örneğin Leeuw ve Rydin (2007), *Çocuklar Göç Hakkında İletişim Kuruyor (Children in Communication about Migration)* adlı, Avrupa çapında yürütülen bir araştırma ve medya projesini inceliyor. Proje kapsamında Avrupa’dan altı ülkede (Almanya, Yunanistan, İtalya, Hollanda, İsveç ve Birleşik Krallık) açılan altı medya kulübünde, kültürel kimliklerin medya üretimi ile nasıl ilişkili olduğu araştırılıyor. 10-14 yaşları arasındaki mülteci çocuklardan, (animasyon, belgesel, fotoğraf ve video kolajı vb. gibi) farklı mecraları kullanarak göç deneyimiyle birlikte değişmekte olan kimliklerini (etnik, ulusal ve dini) ve aidiyetlerini hikâyeleştirmeleri isteniyor. Proje sonunda çocukların kendilerini daha rahat ifade etmeye başladıkları ve “kendileri hakkında açıkça konuştuğunda, oyun oynar gibi keyif aldıkları bir kimlik inşası sürecine girdikleri” (2007, 461) görülüyor. Projede, çocukların entegrasyon sürecini kolaylaştırma yolunda marjinallik ve aidiyet gibi karmaşık duygularla baş etmeleri sağlanırken medyanın sunduğu araçlardan yararlanılıyor.

Johannesburg'daki sanat terapisi merkezi Lefika La Phodiso'nun gerçekleştirdiği *Güvenli Barınaklarda Güvenli Alanlar (Safe Spaces at Safe Shelters)* başlıklı başka bir sanat projesinde de, mültecilerin “yerinden edilme ve zenofobi” deneyimlerini görünür kılmak üzere film, fotoğraf ve çizimlerden yararlanılıyor (Atlas 2009, 531). Lefika bu çalışmayı, “kendini, kişiler arası ilişkileri, topluluğu ve toplumu ifade etme, keşfetme ve anlamayı mümkün kılmak adına, gruplar içinde sanat uğraşalarını teşvik etme” çabası olarak tanımlıyor (Atlas 2009, 531). 2008'den itibaren yıllar boyunca, Johannesburg'da siyahilerin yaşadığı yoksul bölgelerde farklı milliyetlerden olanlara dönük çete saldırıları görüldü; zenofobiden kaynaklanan bu saldırılarda evler yakılıp yıkıldı, yabancılar bıçaklandı ya da öldürüldü. Johannesburg'daki merkez, şiddet olayları yüzünden yerinden edilen mültecilere yardım etmek, yaşadıkları ayrımcılıkları anlatarak kendilerini iyileştirmelerini sağlamak için sanattan yararlandı. Proje, halkı zenofobinin sonuçları konusunda eğitmenin bir aracına da dönüştü. “Çocuklukta yaşanan ait olmama duyguları” nı açığa çıkarmak için atölyeler düzenlendi. Bireylerin kendilerini iyileşmiş hissetmesinin yanında, projenin başka bir önemli sonucu da “yerinden edilmiş kişiye yönelik empati”yi beslemesiydi (Atlas 2009, 535). Atlas'ın da (2009, 535) dikkat çektiği gibi, “Katılımcılar, zenofobi mağdurlarıyla daha iyi empati kurabildiklerini ve diğer milliyetlerden insanlara karşı davranış ve tutumlarının değiştiğini, başkalarının acılarıyla ilgilenmek gerekliliğinin farkına vardıklarını dile getiriyorlardı.” Bu örnekte sanat, yalnızca kendi kendini iyileştirmenin değil, bireylerin nelere katlandıklarını anlamayı ve sonunda onlarla empati kurmayı sağlayarak, yabancılara yönelik tutumları değiştirebilen kamusal bir eğitimin aracı olarak da işlev görüyor.

Her iki proje de, göçmenlerin ve mültecilerin yerinden edilme, zenofobi ve ayrımcılık yüzünden başta yaşadıkları ya da devam eden travmalarıyla baş etmelerine yardımcı olurken sanattan nasıl yararlanılabileceğine iyi bir örnek teşkil ediyor. Kültür-sanat, bireylerin ve grupların duygusal yanlarına seslenmenin önemli bir yoludur. Bununla birlikte, tam da bu duygusal yöne dokunabildiği için sanat aynı zamanda, toplumu yeni gelenleri daha iyi anlayacak şekilde bilinçlendirmenin ve böylece toplumsal uyumu güçlendirmenin etkin bir aracına da dönüşebiliyor. Bu bakımdan sanatın oynayabileceği sağaltıcı role ağırlık vermek, topluluk inşasına, toplumsal uyuma yönelik çeşitli amaçlara ulaşmanın bir aracıdır. Ayrıca topluma daha bağlı üyeler ve vatandaşlar hâline gelebilmeleri için temsil edilme etrafında şekillenen kültürel hakları ileriye taşıyarak bireyleri ve toplulukları güçlendirmeyi sağlayabilir.

4

4

2

YURTTAŞLIK EĞİTİMİNİ KÜLTÜR-SANAT YOLUYLA VERMEK

Akademik çalışmalar, sanatın iyileştirici gücüne ek olarak, kültürel üretimin, özellikle de sanat eğitiminin yurttaşlık bilinci yaratma, böylece daha geniş bir kamusal ve siyasi katılımı sağlamanın bir aracı olarak faydalarını vurguluyor. Örneğin, sanat ve yurttaşlık eğitiminin rolü üzerine sayısı giderek artan çalışmalar, sanatın “kişinin kendi deneyimleri üzerinden düşünmesi yoluyla yurttaşlık erdemlerini” öğretmenin (Mistrík 2016, 3) ve “yurttaşları demokratik bir toplumun aktif katılımcıları olarak dahil etme”nin (Abu El Haj, 2009; Gaztambide-Fernandez ve Arraiz Matute 2015; Lawy, Biesta, McDonnell, Lawy, & Reeves, 2010; Moon, et otros, 2013) etkili bir yolu olduğuna dikkat çeker (Pereira vd., 2016, 16). Sanat, “etkin bir demokratik vatandaşlığın gerektirdiği bir tutum olarak değerler edinmeye açıklık” ve “kültürel değerleri yeniden değerlendirebilme (belirli değerleri değiştirme ya da pekiştirme)” gibi, birlikte yaşamak için zorunlu olan birtakım yurttaşlık erdemlerinin geliştirilmesine katkı sunabilir (Williams 2016, 7).

Sanat gibi kültürel üretim biçimleri, sundukları yurttaşlık eğitimi yoluyla, bireylerin topluma aidiyet duygusu geliştirmesine ve topluma bağlı bir üye olarak nasıl katılım gösterebilecekleri konusunda bilgilenmelerine yardımcı olur. Kuttner (2015, 43), demokrasilerin kültür-sanatta “ifade ve tercih özgürlüğü, farklılıkları kapsayıcılıkla ilişkili olarak vatandaşları kendi adlarına daha iyi bir toplumun etkin inşasına götüren bir yol” bulabileceğini öne sürer. Bu bakımdan, iletişim becerilerinin geliştirilmesi çok önemli bir yere sahiptir ve sanat, sadece bireyin kendi kimliğinin ve benlik duygusunun bireysel ifadesi ve temsili olarak değil, aynı zamanda “insanlık durumunun sembolik ve metaforik temsilleri ile evrensel insanlık durumunun empatiyi güçlendiren anlatıları”nı (Mistrík 2016, 3) oluşturması açısından da, farklı iletişim tarzlarını öğretmenin etkili bir araçtır. Sanat gibi kültürel üretim biçimleri, bireylerin birbiriyle bağlantı içinde olma hâlini, içinde yaşadığımız toplumu ve çevreyi anlamayı önemli ölçüde kolaylaştırır. Araştırmacılar, insanların geleneksel siyaset biçimlerine (örneğin, seçimlerde oy verme ve politik partilere katılma) giderek daha az katılım göstermeye başlamasıyla birlikte, sanattan yurttaşlık eğitimi için yararlanmanın bugün her zamankinden daha önemli hâle geldiğinin altını çiziyorlar (Chou vd., 2015). Öyleyse sanat, alternatif siyasi katılım alanları da açabilir. Chou ve diğerlerine göre (2015, 609), “sanatsal biçimler ve forumlar” “demokrasiyi gerçekleştirmenin alternatif yollarından biri”dir.

Ancak sanat gibi kültürel üretim biçimleri, sadece toplumun halihazırdaki (ve yasal) üyeleri için değil, toplumun marjinalleştirilmiş kesimleri için de yurttaşlık eğitiminin, kamusal ve siyasi katılımın daha fazla olmasa bile, aynı derecede önemli bir aracı hâline geliyor. Nick Stevenson'un da (2003, 333) işaret ettiği gibi, sanat "azınlıkların kendilerini ve mücadelelerini görünür kılabilecekleri, bir yandan iletişimsel katılımın, bir yandan da normalleştirici varsayımları yapı sökümü uğratmanın olanaklarını açabilecekleri, kapsayıcı bir kamusal alan" yaratır. Nancy Love ve Mattern'in (2003, 5) çalışmasına referansla, Chou ve diğerleri de (2015, 609) sanatın, en başta özellikle "resmi yollardan katılımı engellenmiş olan"lar açısından, "kendimizi ve topluluklarımızı daha eksiksiz bir biçimde üretebilmek için gerekli olan hayal gücünü, yaratıcılığı ve katılımcılığı tetikleyebileceğini" öne sürer. Burada sanat, dışlananların ve marjinalleştirilenlerin siyasete katılımının önemli adımları olarak (McNevin 2010, 149) seslerini duyurabilecekleri, kendilerini farklı şekillerde temsil edebilecekleri, hikâyelerini anlatabilecekleri ve nihayet, kendi belirledikleri açılardan bilinir, görünür ve duyulur olabilecekleri alternatif bir alan olarak önemsenir. AB üye ülkeleri uzmanlarından oluşan Göçmen ve Mülteci Krizi Konusunda Açık Koordinasyon Yöntemiyle Kültürlerarası Diyalog Çalışma Grubu, Mart 2017 tarihli raporunda, kültür-sanatın kültürlerarası diyalogu teşvik etmenin temel bir aracı olduğuna ve kültürlerarası diyalogun göçmenler ve mültecilerin topluma katılımını artırdığına işaret eder. Raporda (2017, 17) belirtildiği üzere; "göçmenler ve mülteciler açısından katılım; onların esenliklerini, özsaygılarını ve aidiyetlerini geliştiren süreçlere, pratiklere ve durumlara dahil olmalarını ima eder. (...) Doğru şekilde anlaşıldığında katılım, toplumsal hareketliliğe, göçmenlerin ve mültecilerin kaynakların bölüşümünde etkili olmalarına, karar alma süreçlerinde söz sahibi olmalarına giden yoldur."

Sanat, yurttaşlık eğitimi ve toplumun çeperlerindeki insanların daha geniş anlamda kamusal ve politik katılımının kolaylaştırılması bağlamında son birkaç yıldır, katılımcı tiyatronun, özellikle de Augusto Boal'un Ezilenlerin Tiyatrosu'ndan esinlenen türden bir katılımcı tiyatronun oynayabileceği rol üzerinde daha çok duruluyor (Chou vd., 205; Davis ve Kaptani 2009; Erel vd., 2017; McNevin 2010; Moschou ve Rodriguez, 2016; Silva ve Menezes 2016). McGregor ve Ragab (2016, 13), Avrupa Kültür ve Görsel-İşitsel Medya Uzmanları Ağı'nın (European Expert Network on Culture and Audiovisual -EENCA) isteği üzerine hazırladıkları bir raporda, 2014-2016 yılları arasında Avrupa'da gerçekleştirilen 96 kültür-sanat girişiminin yaklaşık beşte birinin, çoğunlukla Augusto Boal'un ortaya attığı Ezilenlerin Tiyatrosu'nu model alan bir yaklaşımla tiyatroyu kullandığını belirtir. Tiyatroyu yurttaşlık eğitimi ve katılımının bir aracı olarak gören bu katılımcı yaklaşımın arkasında yatan hedefleri etraflıca ele alan Moschou ve Rodriguez (2006, 22) özel olarak bu tarz tiyatronun amacını şöyle açıklar:

Boal'un Freire'nin (1970) ezilenlerin pedagojisi yaklaşımından esinlenerek geliştirdiği Ezilenlerin Tiyatrosu (1979) modeli, demokrasi, vatandaşlık, kamusal alan ve halkların kurtuluşu fikrinden beslenir. Ezilenlerin Tiyatrosu, ilk günden itibaren yoksulların yanında yer almış ve sanatın politik yönünü açığa vurmuştur. Boal, zulmü pekiştiren geleneksel tiyatronun sınırları dışında yeni bir tiyatro biçemi ve yoksulların kurtuluşu için bir araç yaratmak, yani onlara içine itildikleri durumu değiştirebileceklerini ispatlamak istiyordu. Bu tiyatronun temel ilkeleri, (biçim olarak) oyuncu ile izleyiciyi bütünleştirmek, (ana konu olarak) ezilmeyi işlemek ve (amaç olarak) toplumu değiştirmektir.

Bu tiyatro yaklaşımı, özellikle, mültecilerin ve göçmenlerin kendilerini temsil etmelerini ve tanınmalarını, böylece topluma dahil olmalarını teşvik etmeyi amaçlayan sanat projelerinde kullanılır (Chou vd. 2015; Davis ve Kaptani 2009; Erel vd., 2017; McNevin 2010). Anne McNevin, 2010'da Melbourne'de sahne alan *Sığınma Bekleyenlerin Yolculuğu (Journey of Asylum-Waiting)* adlı Avustralyalı topluluk tiyatrosunu ele aldığı çalışmasında (2010), mültecilerin iltica ve insani yardım sistemleriyle yüz yüze geldiklerinde yaşadıkları son derece ezici ve aşağılayıcı deneyimleri bizzat canlandırarak bir hikâye anlatıcılığı sürecinin parçası hâline nasıl geldiklerini anlatır. Sığınmacılar bu tiyatrodaki “mültecilerin deneyimlerine dair karşı anlatılar” oluştururken, “siyasi ilişkilerimizi ve birbirimize karşı siyasi yükümlülüklerimizi şekillendirdiğimiz ortak yurttaşlık alanını bizzat kuran ve şekillendiren bir konuma” geçer (McNevin 2010, 148). Bu sığınmacılar süreci içinde “aslında yeni türde aktivist vatandaşlara dönüşerek, vatandaşlık pratiğine yeni bir canlılık kazandırır.” Bu raporda daha önce değinildiği üzere burada daha geniş bir performatif vatandaşlık anlayışına başvuran McNevin (2010, 148) sığınmacıların yaptıklarını şöyle tarif eder:

“Gayri resmi” göçmenler, oluşum hâlindeki vatandaşlar olarak görülür ama bunun resmen vatandaş olmayı beklemekle –çoğu durumda en çok arzulanan şey hâlâ bu olsa da– pek ilgisi yoktur. Aksine onların “vatandaşlığı”, içine girdikleri politik özneleşme sürecinden kaynaklanır. Aktivizmleri yoluyla kendilerini eşit hukuki özne konumuna getiren bu göçmenler, mevcut vatandaşlığı tartışmalı hâle getirip hukuki ve söylemsel olarak dışlanan yabancıları da içerecek şekilde yeniden inşa ederler.

Bu tür örnekler, sanatın yurttaşlık eğitimini ve kendi kendini temsili teşvik edebilme gücünü ve bu yoldan, kamusal alanın mevcut sınırlarının zorlanıp marjinalleştirilmiş olanları içerecek şekilde genişletilmesine nasıl katkı sunabildiğini gözler önüne serer. Hatta bunun da ötesinde, bu örnekte de gördüğümüz üzere, sanattan bu şekilde yararlanmak, kimin topluma ait olduğunu ve onun anlamlılığına katkı sunduğunu, ayrıca kimin onun üyesi olduğunu tayin eden sınırları genişletebilecek olan özneleşme süreçlerini –bu örnekte politikleşme/politik olma süreci– beslediği ölçüde, onun dönüştürücü potansiyelini de ortaya koyar.

4

4

3

KÜLTÜREL ÜRETİMİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ POTANSİYELİ: ENTEGRASYON HEDEFİYLE RADİKAL KOZMOPOLİTLİĞİN GELİŞTİRİLMESİNDE BİR PLATFORM OLARAK KÜLTÜR-SANAT

Sanat gibi kültürel üretim biçimleri özellikle azınlıklar ve diğer dışlanan nüfus kesimlerinde katılımı canlandırma potansiyeli taşısa da, Davina Bhandar (2010) kültürel üretimin sadece ve basit şekilde marjinalleşmiş grupları katılıma teşvik etmenin bir aracı olarak tanımlanmasına temkinli yaklaşır. Ayrıca kültür sık sık özellikle azınlık gruplarıyla ilişkilendirilir. Bu da hem ev sahibi hem de yeni gelenlerin kültürleri tarafından “kültürel özgünlük” ve “özden gelen kültürel gelenekler” iddiaları etrafında azınlıkların “ötekileştirilmesi” ve yalıtılmasına yol açabilecek şekilde meşrulaştırılır. Bhandar’ın da (2010, 332) işaret ettiği gibi, “kültürel farklılıklar meselesinin azınlıkların eşitliğine dair tartışmaların yerine geçmesi tehlikesine karşı dikkatli olmak önemlidir. Etnik azınlığın üretiminde ortaya çıkan bu ‘ötekileştirme’yi mümkün kılan mantığın merkezinde, bir farklılaşma/öteleme süreci yatar. Kültürel farklılık sorunu, azınlıkların etnik kimliği meselesiyle eşlenip bırakılmamalıdır.” Kültür-sanatın dönüştürücü değerini, sağaltım ve yurttaş katılımının ötesinde düşünmenin önemi de bundan kaynaklanır. Bize göre, kültürel üretim biçimlerinin dönüştürücü potansiyeli, bu gibi ifade biçimleri, süreçleri ve alanlarının, radikal kozmopolitlikten aldıkları güçle, gerek ulusal kimliğin, gerek kültürel toplulukların gerekse de kimin ait olduğu ve olmadığına ilişkin fikirlerin sınırlarını ve anlamlarını sarsabilmelerinde yatar.

Daha önce değinilen, İspanya'daki göçmen kadınların, kolektif ve katılımcı bir eylem araştırma projesi kapsamında, çoğunluğun "göçmen kadınlar" hakkındaki görüşlerini tartıştırmak için fotoğraftan yararlandıkları sanat eğitimi projesi *Dönüştürücü Bakışlar* kadınlara yerel kültür mekânlarına erişim ve kendi kişisel hikâyelerini anlatma olanağı sunuyordu (Pereira vd., 2016). Kendi üzerine düşünme ve grup tartışmalarına dahil olma fırsatı sunan proje, bu göçmen kadınların kendileri hakkındaki kalıplaşmış yargılara meydan okuyan çalışmalarını daha geniş bir izleyici kitlesiyle paylaşarak kamusal alanda seslerini daha çok duyurmalarını ve daha görünür hâle gelmelerini sağlayan bir forum işlevi de görüyordu. Ama bu proje, göçmen kadınlara dair yeni anlatılar ve görme biçimleri sunmakla da sınırlı kalmadı. Proje aynı zamanda "daha kapsayıcı topluluklar için yeni ortak değerlerin" (Pereira vd., 2016, 14) gelişimini teşvik etmeyi amaçlıyordu. Böylece "resmi olmayan vatandaşlar olmaları nedeniyle marjinalleştirilmiş bir konumda" olmalarına rağmen bu göçmen kadınlar, sanat yoluyla vatandaşlık pratikleri gösterdiklerinde, aslında "kamusal alanda etkili olmanın temel bir yolu"nu da ortaya koymuş oldular. Pereira ve diğerlerinin (2016, 14) öne sürdüğü üzere, "mücadele" ve "eleştirel bir öğrenme süreci"ne karşılık gelen böyle bir vatandaşlık, "daha kapsayıcı topluma giden yolda 'tanınma'nın gerçekleşebileceği yeni bir ortak 'habitus'un yaratılmasının olanaklarını açar."

Bu foto-ses projesi gibi, Erel ve diğerleri de (2017, 303), İngiltere’de yürüttükleri *Geleceği Yetiştirmek: Göçmen Annelerin Vatandaşlık Pratiklerine Yaratıcı Katkıları* (*Care for the Future: Migrant Mothers’ Creative Interventions into Citizenship*) adını verdikleri projelerinde katılımcı tiyatro tekniklerinden yararlandılar. Londra’daki düşük gelirli göçmen annelerle yürütülen projede, katılımcı tiyatro “kadınların annelik pratiklerini vatandaşlığa dönük yaratıcı müdahalelere” dönüştürdü. Bu kadınlar, “göçmen anneleri toplumsal ve kültürel uyuma karşı bir tehdit gibi gören” (Erel vd., 2017, 302) olumsuz kalıplaşmış yargılara ve söylemlere meydan okumak için katılımcı tiyatroyu kullandılar. Tiyatro annelere “hakim vatandaşlık algılarına karşı bakıma ve yetiştirmeye vakfettikleri emeklerini saygın kılabilecekleri yaratıcı mekânlar” (Erel vd., 2017, 302-303) açtı. Ama bu tiyatro projesi, alan açmanın, kendi kendini tanıma olanakları sayesinde göçmen annelerin farklı temsillerini sağlamanın ötesinde, normalde gündelik yaşamlarında yalıtılmış olan bu kadınları bir araya getirerek dönüştürücü bir rol üstlendi. Proje sayesinde buluşan bu kadınlar, “ortak bilgiler ürettikleri ve kolektif bir anlayış geliştirdikleri” gibi, toplumsal değişim stratejilerini hayata geçirmelerini sağlayan katılımcı tiyatro sayesinde “tiyatro ve ötesindeki toplumsal eylem repertuarlarını da genişletebilmişlerdi” (Erel vd., 2017, 302). Başka bir deyişle, kadınların kamusal ve siyasi katılım duyguları çok daha güçlenmişti (Gaztambide-Fernandez ve Arraiz Matut 2015). Sonuç olarak, Erel ve diğerlerinin de vurguladığı gibi (2017, 304), “bu kadınlar kendilerini marjinal olarak gören hâkim vatandaşlık anlayışlarına meydan okuyarak politik öznelerle dönüşmüşlerdi, ki bu demokratikleşmenin çok önemli bir boyutudur.”

Son olarak, tıpkı bu iki proje gibi, daha önce bahsedilen Avustralyalı mülteci topluluğu tiyatrosu *Sığınma Bekleyenlerin Yolculuğu* da (*Journey of Asylum-Waiting*) sanat gibi kültürel üretim biçimlerinin kozmopolitlik ruhunu nasıl geliştirilebileceğini gösteren iyi bir örnektir. Bu projede mültecilerin vermeyi amaçladığı ve izleyicilerin aldığı en önemli mesajlardan biri şuydu: “hepimiz insanız; ötesi olmamasının tüm afallatıcılığıyla, sığınmacılık prosedürlerinin ne kadar insanlık dışı olduğunu tüm çarpıcılığıyla gözler önüne serebilen bir mesaj. Sığınmacılar, Avustralya toplumu önünde sorgulanmakta olan şeyin kendi insanlıkları olduğunu hissediyordu” (McNevin 2010, 149). Üstelik mülteciler, tiyatro oynarken, “mültecilikleri”nin ötesinde “çok yönlü varlıklar olarak – sığınmacılar ve mülteciler olarak, ama aynı zamanda oyuncu, yorumcu, müzisyen ve komedyen olarak, bireysel tarihi, kişiliği ve yetenekleri olan biricik kişiler olarak” görüldüklerini hissediyorlardı. “Yetkin ve topluma katılmaya açık insanlar olarak sanatla yoğrulmuş bağımsız bir politik amacı dile getiriyorlardı” (McNevin 2010, 155). İzleyiciler ile mülteci oyuncular arasında daha güçlü bir bağın kurulabilmesi için izleyicilerden görüşlerini ziyaretçi defterine yazarak ya da mültecilerle e-posta yoluyla paylaşmaları istendi. Mülteciler bu bildirimlerin onlara “insanların düşüncelerini değiştirmenin, bir oyuncunun dediği gibi, ‘tarihi yazmanın’ ve bunu tam da kendi adlarına söz alarak yapmalarının mümkün olduğunu düşündürdüğünü” dile getirdiler (McNevin 2010, 150).

Bu üç projeden çıkan sonuçlardan biri, öncelikle, kültürel üretim biçimlerinin, birey ya da grup olarak kendini ifade ve temsil etmek için alternatif mekânlar ve biçimler sağlamasıdır. Kültürel üretim biçimleri toplumun yeni gelenlere kucak açması, onları tanınması, onlarla toplumsal ilişkiye girmesini engelleyen kalıplaşmış ya da olumsuz algılara meydan okuyan temsiller sunar. İkincisi, daha kapsayıcı ve farklı temsiller sunan bu projeler, topluluğun sınırları üzerine eleştirel düşünceyi de teşvik eder. Yine de radikal bir kozmopolitlik duygusunun geliştirilmesinde yalnızca mekânlar, iletişim biçimleri ve temsil olanakları önemli değildir. Kültürel üretim biçimlerinin hangi süreçleri içerdiği de bir o kadar önemlidir. Bu projelerde bireyler, bir topluluğa yönelik hissedilen aidiyet duygusu ya da topluluğa dahil olma yoluyla güçlendirilir. Dahası bu projeler, yerli olanlarla yeni gelenlerin yüz yüze iletişime girmesini sağlayarak, birbirlerini daha iyi tanımalarına, özellikle de yerlilerin yeni gelenleri kalıplaşmış temsillerinin ötesinde çok yönlü insanlar olarak görmesine imkân tanır.

Bu projeler, farklılıkları silme üzerinden değil, insanların yaşadıkları ortak deneyim sayesinde sahip oldukları farklı konumları görme/kabul etme/öğrenme üzerinden şekillenen insani bağlar kurmalarına dayalı toplumsal ilişki biçimlerini yaratabildikleri için önemlidir. Gregory Gow (2005), Avustralya'nın Fairfield kentine yeni gelen mültecilerin "vatandaşlık ve küresel bir kente aidiyet açısından kendilerini nasıl konumlandıkları"nı ele alırken, Ien Ang'ın (2001) "farkta birliktelik" terimine başvurur. Ang, "aynı mekânda toplaşmanın (kelimenin tam anlamıyla, dip dibe yaşamının) küresel bir kentin 'farkta birliktelik' bakımından sunduğu olanakların temelini oluşturmakla birlikte, bunun 'çok çeşitli ve belirsiz sonuçlar' (2001: 89, 162) doğurabileceğine" dikkat çekmek için bu terimi kullanır (Gow 2005, 386).

Gow (2005, 397) çocukları için oyun alanı ya da Dünya Mülteciler Günü'nü kutlamak için toplanacakları bir yer ararken, sorunu çözmek için mahalle sakinleriyle ilişki kuran mültecilerden verdiği mikro örneklere dayanarak şunu öne sürer: “Bu insanların sonuçta yakalamış oldukları ‘farkta birliktelik’ aslında çok daha etkili bir şeye dayanıyordu: herkes için herkesle dayanışmaya çalışırken geliştirdikleri ortak empatinin içerdiği etik aklın bilgeliği.” Radikal kozmopolitlik ruhunun Gow’un (2005) işaret ettiği türde “ortak empati” ve “dayanışma” sonucunu vereceği asla önceden bilinemese de, en azından birbirimizi daha iyi tanımayı ve anlamayı umabileceğimiz bir karşılaşmayı vaat ettiği kesindir. Yabancıları öteki olarak görmekten vazgeçmek istiyorsak, karşılaşma temeldir (Ahmed 2000, 2). Sara Ahmed’in de (2000, 6) dikkat çektiği gibi, “yabancı daima bir fetişe dönüşür.” Yabancı figürü (ister korkuyla isterse memnuniyetle karşılansın) “şimdide belirmesine izin veren ilişkilerden [daima] soyutlanmış hâldedir.” Ahmed (2000, 6), bunun etrafından dolanmanın tek yolunun “karşılaşma” ya da “sürprizlere ve çatışmalara açık bir buluşma” olduğunu ileri sürer. Bu buluşmanın sonucunu önceden kestiremeyiz ama sanat ve diğer kültürel üretim biçimleri sayesinde, kimin topluluğa ait olduğunu ve olmadığını tayin eden içerme ve dışlama süreçlerini daha iyi anlamak (ve sonra harekete geçmek) için gerekli olan yüz yüze ilişkiye kavuşabiliriz.

5 AVRUPA ÜLKELERİNDEN ÖRNEKLER

Daha önce de vurgulandığı gibi, kültür-sanat inisiyatifleri, kozmopolit bir empati ruhunu ve hepimizin aynı insanlığın üyeleri olduğumuz duygusunu teşvik ederek bizden farklı olan başkalarını daha iyi anlamamızı sağladıkları için önemlidir. Bu bölümde Avrupa'dan bu yaklaşımdaki projeleri tanıtmak ve analiz etmek istiyoruz. Bu projelerin çoğu, kendini ifade etme, grup temsili ve kamusal alanda sesini duyurmanın bir aracı olarak kültür-sanat üretimini merkezine alıyor. Bazıları, 2.4.1. ve 2.4.2. numaralı bölümlerde üzerinde durulduğu üzere, yeni gelenlerle ilgili meselelerde toplumsal bilinci dönüştürmeye yönelik birtakım eğitsel hedeflerle de hareket ediyor. Ancak bu raporun amaçlarına daha uygun olarak, bu bölüme dahil ettiğimiz projeler (5. bölümde ele alacağımız Türkiye'den örneklerle birlikte), daha ziyade, kültür-sanat projelerinin alternatif mekânlar yaratarak, hayatın farklı alanlarından insanları –burada da özellikle yerli halka ve yeni gelenlere odaklanıyoruz– bir araya getirerek topluluğun sınırlarını, yani kimin topluluğa ait olduğunu ve kimin olmadığını tayin eden anlayışları nasıl tartışmaya açtığını ortaya koyuyor. Dolayısıyla burada aktarılanların, radikal kozmopolitliğin ruhunun cisimleştiği, kültürel çoğulculuğu geliştiren projeler olduğunu düşünüyoruz. Bu bölümde, mülteciler ve göçmenlerle ilgili birkaç kültür-sanat projesi ayrıntılı olarak ele alınmakla birlikte, raporun Ek bölümünde bu tarz projelerin daha uzun bir listesi sunuluyor.

KUNSTASYL, Berlin, Almanya

İsviçreli sanatçı Barbara Caveng'in girişimiyle oluşturulan KUNSTASYL, sanatçılar, yaratıcı sektörlerden gelen insanlar ve sığınmacılardan oluşan bir kolektiftir. KUNSTASYL kendini "yerinden edilmiş insanlar ile yerli, 'ikametgâhı belli' nüfus arasında çeşitli alışverişlere olanak tanıyan bir platform" (web sitesi) olarak tanımlıyor. KUNSTASYL, Şubat 2015'te Caveng'in Berlin, Staakener StraÙe'de sığınmacıların kaldığı bir evin sakinleriyle birlikte, geçici ikametgâh alanlarının bir yaşam alanına ve "eve" nasıl dönüştürülebileceğini araştırdığı bir proje olarak başladı. *daHeim: Göçmen Yaşamlara Bakış (daHeim: Glances into Fugitive Lives)* sergisi de bu girişimden doğdu. KUNSTASYL, daha sonra, yaratıcı projelerle topluluk inşa etmek amacıyla insanların bir araya geldiği atölyelerin ve ortak mekânların oluşturulduğu bir dizi yaratıcı girişim olarak devam etti. Bu mekânlar arasında, "yeni bir atölye, konser ve performans alanı" olarak tanımlanan *Repair Caf * ile kolektifin üyelerinden Dachil Sado'nun yarattığı *daHEIM Dayanışması* (Cooperation daHEIM) adlı ortak oda da yer alıyor.

daHeim: Göçmen Yaşamlara Bakış başlıklı sergi, KUNSTASYL ile Avrupa Kültürleri Müzesi'nin (Museum Europäischer Kulturen) işbirliğiyle, Berlin'de 22 Temmuz 2016 ile 2 Temmuz 2017 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Sergi, sanatçı Barbara Caveng'in Berlin, Staakener Straße'de sığınmacıların ve yerinden edilmiş insanların yaşadığı bir evin sakinleriyle gerçekleştirdiği kolektif bir projenin ürünüydü. Projenin amacı, yaşam alanı, birlikte yaşamamanın anlamı ve yeni gelenlerle ortak mekânları paylaşma gibi meseleleri sorgulamaktı. Proje, aynı zamanda, gerek mültecilerin terk etmek zorunda kaldıkları ev gerekse yaşadıkları yeni "ev" ekseninde, ev fikrinin kendisi hakkında bir farkındalık yaratmayı amaçlıyordu. Bu yeni evler ise genellikle, toplumun gözünden uzak yerlerde bulunan sığınmacı evlerinde kendilerine geçici olarak tahsis edilen odalardan ibaretti. (KUNSTASYL üyeleriyle görüşme, Berlin, 17 Ağustos 2016). Caveng bir röportajda projeyi şöyle anlatıyor: "Bu proje temel olarak mekânla ilgilidir. Bizler şu an Avrupa'da mekânlarımız için mücadele veriyoruz; sınırların kapatılıp yeniden yaratılması için uğraşıyoruz. Üstelik bunu ayrıştırıcı bir dil kullanarak yapıyoruz: Nedir bu mekân? Peki ya ben? Birine yer açmaya ne kadar hazırım? Yer açmak için geri çekilebilir miyim, yoksa şöyle mi derim?: 'Bak burası benim yerim. Evet, sen de buraya yerleşebilirsin, ama burası benim yerim, anlaşıldı mı?' Benim gerçekten çok merak ettiğim sorular işte bunlar." (Schumacher, tarihlenmemiş).

Caveng projeye başlarken, hem sakinlerini hem de yeri tanımak için sığınmacı evinde zaman geçirir. Proje, şu soruları odağına alan bir atölye süreciyle başlar: “Sığınmacılar, ‘mekânı ele geçirerek’, bir yerde konaklamanın ötesinde, bu yerin yaşamını nasıl daha çok belirleyebilir ve yaratabilir? Sanattan bir katalizör gibi yararlanarak ve göçmenlerin geçici misafirliğini sonlandırıp bir arada oturma koşullarını yaratarak, yerliler ve göçmenlerin işbirliğiyle hangi kavramlar ve stratejiler geliştirilebilir?” (web sitesi: <http://kunstasyl.net/en/>). Bu atölye sürecinin sonunda, Arnavutluk, Afganistan, Bosna, Irak, Kosova, Pakistan ve Suriye’den gelen mültecilerden oluşan bir multimedya inisiyatifi kuruldu. Video, enstalasyon, resim ve çizimlerden oluşan sergi, savaşın, boğulan insanların ve Almanya’ya kaçarken yapmak zorunda kaldıkları tehlikeli yolculukların görüntüleriyle, bu kaçışın anılarını ve izlediği yolları gözler önüne seriyor. Enstalasyonlarda, sanatçıların kişisel hikâyelerini ve tarihçelerini ortaya koyan kendi odaları da yer alıyor. Bu hikâyeler, daha eskiden, 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa’dan ve başka yerlerden kaçan insanların biyografileriyle yan yana getiriliyor. Sergi broşüründe yazdığı üzere: “O zamanlara ait biyografiler, tarihin her döneminde insanların kaçmak zorunda kaldıkları için göç ettiklerini –yerlerini terk ettiklerini, kaçtıklarını, başka bir yere gittiklerini, orada kaldıklarını ve yaşamlarına sahip çıkmaya çalıştıklarını– gösteriyor. Ve hep düşleri olduğunu.”

Bu sergi, Alman toplumunu mülteci olmanın ne demek olduğu ve insanların evlerini niçin terk etmek zorunda kaldıkları konusunda aydınlatarak, eğitici bir işlev de görüyor. Mültecilerin yeni evleri olan Almanya'yı nasıl yaşadıklarına dikkat çekiyor; yeni gelen mülteciler ile Almanya'ya çok daha önce yerleşmiş olan eski mülteci ve göçmen toplulukları arasında bağlantılar kurarak Almanya'nın öteden beri bir mülteci ve göçmen ülkesi olduğu gerçeğini vurguluyor. Forum ise mülteci olarak gelenlerin görünür hâle geldiği ve seslerini duyurabildikleri bir platform sunmakla kalmıyor, aynı zamanda bu kişilerin mülteci olmakla sınırlandırılan öznelliklerini aşmasının olanaklarını da yaratıyor. Son olarak, serginin ve KUNSTASYL'in genel amacı, yeni gelenler ile Almanya doğumlu nüfusun bağlantılar kurmasına ve birlikte bir topluluk inşa etmelerine katkı sunmak olarak tanımlanıyor. Caveng yapmaya çalıştığı şeyi şöyle açıklıyor: “Örmenin, dokumanın, düğümlemenin, dikmenin birer metafor olduğunu söyleyebilirsiniz. Bütün işlerim hep bu süreçlerle yakından ilgili oldu. Mesele, kendi topluluğumuz içinde, ama aynı zamanda biz ile dışarı arasında bağlantılar kurmaktır.” KUNSTASYL, sanat yoluyla, topluluk inşasının gerçekleştirebileceği dönüştürücü bir mekân yaratıyor. Yine Caveng'in kendi sözlerine başvurursak: “Bu yer ile komşular arasında bir alışveriş yaratmanın kendisi devasa bir projeydi. Geçen bir buçuk yılın ardından, artık bir topluluk olmayı başardığımızı söyleyebilirim. Bizler, 15 milliyetten, farklı inançlara sahip insanlardan oluşan bir bütünüz. Yeni bir şey yarattığımızı, bizim diyebileceğimiz bir şey yaratmayı başardığımızı söyleyebiliriz. İşte öğrenmek istediğim şey tam da buydu. Bunu yapmamız mümkün müydü, değil miydi? Açıkçası, kesinlikle mümkün, ama bunun için herkesin çok çalışması gerekiyor” (Schumacher, tarihlenmemiş).

Über den Tellerand, Berlin, Almanya

“Açık tabak” olarak çevirebileceğimiz “Über den Tellerand”, açık fikirli anlamında, yaygın kullanılan Almanca bir deyimdir. Adını bu deyimden alan, kâr amacı gütmeyen bu mutfak projesinde, mülteciler ve Almanya doğumlu Berlinliler birlikte yemek pişiriyor, yemeklerini birlikte yiyor ve birbirleriyle kaynaşma imkânı buluyor. Web sitesinde yazılanlara göre, kurulduğu 2013 yılından itibaren mutfak giderek “‘yer değiştiren insanların’ aidiyet geliştirebilecekleri, ilgi ve sevecenlikle karşılandıkları, aynı zamanda bilgilerini ve eşsiz becerilerini paylaşarak ev sahibi topluluklara zenginlik kattıkları, kapsayıcı bir uluslararası topluluğa” dönüşüyor.

Berlin'in Schoneberg mahallesinde bulunan mekânın, açık mutfağı ve ortaklaşa yemek yenilen masalarıyla, özel bir tarzı olan küçük bir restoran olduğu hemen fark edilebiliyor. Proje kapsamında, sayıları 12 ila 15 arasında değişen katılımcının 70 Avro ücret karşılığında birlikte yemek pişirebildiği kurslar düzenleniyor. Projenin kurucusu Rafael Strasser, hayatlarında mültecileri yalnızca medyada bir insan yığını olarak gören Berlin'in orta sınıf mensuplarına ulaşabilmek için böyle bir ücret belirlediklerini dile getiriyor. Strasser, mülteciler hakkında daha çok şey bilmeyi ve onlara yardım etmeyi istese de, bunu nasıl yapacağını bilmeyen bir çok insan olduğuna inanıyor: "Televizyonda mülteci krizini izlerken kendimi öyle çaresiz hissettim ki... Bir şeyleri ne kadar küçük de olsa değiştirebilecek bir şey yapmak istedim. Sol cenahtan insanlar meseleyi görüyor ve bir şeyler yapmaya hazır; sağdaki insanlara ulaşmaksa zaten mümkün değil. Almanya'da bu iki grubun arasında kalan ve meseleyle ilgilenmeye açık olan çok geniş bir kesim var. Onlar her iki uca da yönelebilirler. İşte ben asıl bu insanlara ulaşmak istiyorum" (Strasser ile görüşme, Berlin, 18 Şubat 2016). Bu yüzden, Rafael bu mutfak projesinde "mülteciler ile sıradan insanların rahat bir ortamda bir araya geldikleri, birlikte yemek pişirip yedikleri, arkadaş gibi sosyalleşebildikleri, en önemlisi birinin konuşup diğerinin dinlemesi yerine, eşit insanlar olarak dostluklar kurdukları bir platform" yaratmayı amaçlıyor. Aynı doğrultuda, projede, insanlar arasında eşit paylaşım ve birliktelik fikri güçlü bir şekilde vurgulanıyor. Nitekim mutfak da kendi amacını "yeni gelenleri ev sahibi topluluklarla bir araya getirip 'hem bir aidiyet yaratmak hem de her iki tarafın kalıplaşmış düşüncelerini ve önyargılarını azaltmak' ve böylece birlik içinde, kapsayıcı ve açık bir toplum yaratmak" olarak tanımlıyor (web sitesi: <https://ueberdentellerrand.org/en/>).

Mutfak projesi, insanlar arasında samimi ilişkiler kurmanın zaman aldığı ve bu sürecin ancak aşama aşama ilerleyebileceği varsayımından hareket ediyor. Tam da bu yüzden, birbirlerine ilk kez temas edecekleri yer, yemek pişirirken ve birlikte yemek yerken alışverişte bulunabilecekleri bir yemek pişirme sınıfı olarak tasarlanmış. Bu aşamadan sonra proje, katılımcıları futbol, yoga, basketbol vs. gibi sosyal etkinliklere teşvik ediyor ve böylece bir akşamlık birlikte yemek pişirme deneyimi düzenli sosyalleşmeye ve kalıcı arkadaşlıklara doğru evriliyor. Proje kapsamında ayrıca 50-200 kişinin spor ve konser gibi sosyal etkinlikler için bir araya gelerek sosyalleştiği daha büyük kapsamlı organizasyonlar da düzenleniyor. Rafael mutfağı, hem bir buluşma noktası hem de “yerleşik yargılar ve basmakalıp imgelerle koşullanmamış samimi ilişkilerin doğup gelişmesine uygun bir ortam” olarak tanımlıyor (Görüşme, Berlin, 18 Şubat 2016).

Tek bir mutfakla başlayan proje, bugün hayatına “kültürlerarası topluluklar” veya “uydular”dan oluşan 30’dan fazla şehre yayılmış bir ağ olarak devam ediyor. Ağın bulunduğu her noktada amaç, “kültürler arasında karşılaşmaları ve alışverişleri” (web sitesi) teşvik etmek. Über den Tellerand, vizyonunu şöyle tanımlıyor: “Farklı kültürlerden insanları, mutfak faaliyetlerinde, yaratıcı ve sportif etkinliklerde bir araya getiriyoruz ve sürdürülebilir dostluklar kurmalarını teşvik ediyoruz. Böylece açık görüşlü bir toplumun oluşumuna etkin bir şekilde katkı sunmaya çalışıyoruz” (web sitesi). Mutfak projesi ve Rafael’in bu projeye dair vizyonunu tanımlama tarzı, insanların konumlarını hiç düşünmeden birbirleriyle etkileşime girebilecekleri alternatif bir platform oluşturmayı, böylece aynı topluluğun üyeleri olarak ilişki kurabilecekleri deneyimler yaratmayı amaçlıyor.

Multaqa: Bir Buluşma Noktası Olarak Müze, Berlin, Almanya

Arapçada “buluşma noktası” anlamına gelen *Multaqa*, Berlin’de bulunan İslam Sanatı Müzesi (Museum für Islamische Kunst) ile diğer üç müzenin, müze rehberi olmak isteyen Suriyeli ve Iraklı mültecilere ve göçmenlere eğitim vermek amacıyla Aralık 2015’te başlattıkları bir ortak proje. Projenin amacı, mültecilere yönelik olarak düzenlenen, gerek Ortadoğu gerekse Almanya’nın uzak ve yakın tarihini kapsayan müze turlarında anadillerinde rehberlik edecek kişileri eğitmek olarak tanımlanıyor.

Katılımcı bir süreçle örgütlenen projenin fikri, hâlâ projenin yönetiminde yer alan Suriyeli uzmanlarla birlikte geliştiriliyor (Weber 2016). Müze Direktörü Stefan Weber (2016), projenin “tek yönlü bilgi aktarımı” fikrini sorgulamak istediğini belirtiyor. Rehberler yazılı malzemeleri ezberlemek yerine, kişisel deneyimlere dayalı kişiselleştirilmiş turlar gerçekleştirmeye ve rehberlik ettikleri turlara kendi yaşam öykülerini de dahil etmeye teşvik ediliyor. Bu yaklaşımın bir devamı olarak, rehberler ve ziyaretçiler, Ortadoğu ve Batı Avrupa tarihlerini birbirinden ayrı değil, birbiriyle ilişkili tarihler olarak değerlendirmeye ve farklı zaman ve mekânlarda ortaya çıkan farklı kültürel tarihlerin, fetih ve çatışma biçimlerinin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu keşfetmeye davet ediliyor. Weber (2016) bu turların doğurabileceği olumlu sonuçları şöyle açıklıyor:

Başkalarının tarihi, bir süre sonra insanın kendine bugün sorduğu sorular üzerine düşünebileceği bir alan hâline gelir. Çoğunlukla farklı politik ve dini inançlara sahip insanlar, çeşitli nesnelere üzerinden tartışırken tanışıp sohbet başlar. Bu yüzden müze sadece yeni bir sosyal çevre değil, aynı zamanda toplumumuzun dayandığı kültürlerarası temel bakımından olumlu bir dayanak ve buluşma noktasıdır. Böylece bir kamu kurumu, farklı kökenlerden gelen Berlinlilerin kişisel yaşam öyküleri için de önemli hâle gelir.

Multaqa, rehberli turların yanı sıra, Berlin Glass Studio gibi başka oluşumların işbirliğiyle, turları tamamlayıcı atölyeler de düzenliyor. Bu atölyeler, farklı katılımcılara kişisel bağlantılar kurma ve kültürel bilinç kazanma, mültecilere ise Almanya tarihi ve kültürü hakkında bilgilenme olanakları sunmayı amaçlıyor. Weber (2016) ayrıca müze rehberlerinin ve ziyaretçilerin, tarihi, ortak miras gibi müştereklerle düşünmeye ve tarihsel dönemleri temas alanları gibi görmeye teşvik edildiğini belirterek şunu ekliyor: “Müzeler, mültecilerin kendi ülkeleri ile yeni geldikleri ülke arasında köprü kurmak gibi çok önemli bir olanağa sahip. Müzeler bu işlevleri sayesinde mültecilerin buradaki yaşamlarını anlamlandırabilecekleri bir bağlam sunabilir.” Böyle bir proje, hem halkların özgün tarihlerine saygı gösteren hem de farklı halkların ortak yönlerini vurgulayan, böylece halkları birbirinin tarihini anlamaya daha açık hâle getiren bir yaklaşımı teşvik eder. Bu yönüyle proje, hem “kültürlerarası nesnelere arasındaki ağı keşfetme deneyimi”ne hem de kişinin kendi kültürel kimliğinin bilincine varmasına katkı sunar. Bu ise kültürel özcülüğe dayanan fikirlerin eleştirisini kültürel çoğulculuk ve kapsayıcılığa yönelik bir vizyonu destekler şekilde mümkün hâle getirir.

Projenin toplumsal kapsayıcılığı teşvik etmedeki katkıları nedeniyle, 21 Mayıs 2016’da Almanya Kültür Bakanı Monika Grütters tarafından ödüllendirilmesi şaşırtıcı olmasa gerek. *Multaqa*, binlerce mültecinin rehber ve ziyaretçi olarak müze mekânına katılımına destek oldu. Müzeleri yeni gelenlerin erişimine açmakla kalmadı, onların kültüre etkin üreticiler olarak katılmalarını teşvik eden roller üstlenmelerini de sağladı. Yeni gelenlerin tarihsel anlatıları kendi kimliklerine ve kültürlerine yer açacak şekilde yeniden anlatmalarına ve tarihsel hafızayı yeniden oluşturmalarına, böylece kendilerini içinde buldukları topluma daha ait hissetmelerine imkân tanıdı.

Marienfelde Mülteci Merkezi Müzesi, Berlin, Almanya

Marienfelde Mülteci Merkezi'nde 2016'da açılan fotoğraf sergisi, mültecilerin Almanya tarihi ve kültürüne tamamen yabancı olan başka bir tarihe ve kültüre ait oldukları şeklindeki iddiaya meydan okuyabilecek alternatif bir anlatı oluşturma amacını taşıyor. Serginin gerçekleştirildiği yer, Almanya tarihi ile 1990'larda eski Yugoslavya'dan ve daha yakın dönemde Suriye, Irak ve Afganistan'dan gelen mültecilerin hikâyeleri arasında bir köprü kurma düşüncesiyle özel olarak seçiliyor. Marienfelde Mülteci Merkezi, Almanya'nın II. Dünya Savaşı sonrası tarihinde çok özel bir yere sahiptir. 1953'te Batı Berlin'de Doğu Almanya'dan gelen mültecileri misafir etmek ve barındırmak için inşa edilen Marienfelde Mülteci Merkezi, 1990'a kadar 1.35 milyon insana ev sahipliği yaptı. İlk olarak Doğu Almanya'dan kaçan Almanların, daha sonra 1980'lerde çıkış vizesi verilen diğer Doğu Almanların barındığı Marienfelde, yalnızca bir mülteci merkezi değil, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrasında Alman kimliğinin yeniden anlamlandırılmasında belirleyici olmuş başlıca mekânlardan biridir. 2010'dan itibaren mülteciler ve sığınmacılar için geçici kabul merkezi olarak kullanılan merkezin bir kısmı, bir mülteci ülkesi olan Almanya'nın geçmişinin sergilendiği bir müzeye dönüştürüldü. Marienfelde'deki müze, Almanya tarihi hakkında çok az bilinen bir gerçeği vurgulayarak 1945'ten sonra Batı Almanya'ya gelen mültecilerin sadece Doğu Almanlardan oluşmadığını gösterir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya'dan, Romanya'dan ve eski Sovyetler Birliği'nden sınır dışı edilen Almanya kökenli 5 milyon insan Almanya'ya gelir. Müze, ziyaretçilere, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Almanya'nın mülteci deneyimleriyle şekillenmiş bir ülke olduğunu ve sürgün ya da mülteci olmanın bugünkü Alman ulusal kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu hatırlatır. İnsanların Almanya'ya göçü, 1960 ve 1970'lerde Türkiye, Yunanistan, İtalya ve eski Yugoslavya'dan gelen misafir işçilerle devam eder ve bugün bu işçilerin çoğu ya kalıcı oturma iznine sahiptir ya da Alman vatandaşıdır.

Merkezin bir zamanlar Doğu Almanya'dan gelen mültecilerin yaşadığı bölümlerine ve odalarına yerleştirilen fotoğraf sergisi, yakın dönemde eski Yugoslavya'dan ve Ortadoğu'dan gelen mültecilerin yaşamlarını belgeliyor ve her mülteciyi Almanya'da yaşadığı deneyimleri ve yeni geldiği bu ülkedeki ortamla ilişkileri üzerine düşünmeye teşvik ediyor. Almanya'nın bir göçmen ülkesi olduğunu vurgulayan bir mekânda gerçekleştirilen sergi, tanıtımında da belirtildiği üzere, "Almanya'nın geçmişi ile bugünü arasında bir köprü" kuruyor. Birçok Alman, Almanya'yı bir göçmen ülkesi olarak görmeme eğilimindedir ve sağcı gruplar mülteci deneyimini Alman kültürüne tamamen yabancı bir şey gibi sunar. Sergi bu anlatıyı pek çok açıdan değiştiriyor. Öncelikle sergi, Almanya'nın göç ve nüfus hareketleriyle deneyiminin yakın tarihin bir olgusu olduğunu gözler önüne sererek Almanya'nın bir göçmen ülkesi olmadığı iddiasını boşa çıkarıyor. İkinci olarak, Doğu Alman mültecilerin fotoğraflarını yakın zamanda Balkanlar'dan ve Ortadoğu'dan gelen göçmenlerin fotoğraflarıyla yan yana getiren sergi, yakın dönemde gelen mültecilerin deneyimlerini yabancı bir deneyim olarak değil, Alman tarihiyle süreklilik arz eden deneyimler olarak sunuyor. Başka bir deyişle sergi, Almanlara yer değiştirme ve yerinden edilmenin modern Alman ulusal kimliğinin parçası olduğunu, dolayısıyla bugün savaştan, çatışmadan ve zulümden kaçan insanların içinde buldukları zor durumu anlayabilmeleri ve bu durumla ilişki kurabilmeleri gerektiğini hatırlatıyor. Son olarak, bu fotoğraf sergisi, Almanlara İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman ulusal kimliğinin içinde çok uzaklardan gelen milyonlarca insanı barındırdığını ve 2015'ten sonra gelen Suriyeliler gibi daha yakın dönemde gelenlerin modern Almanya'yı şekillendirmiş olan nüfus hareketlerinin sadece başka bir örneği olduğunu hatırlatarak Almanya'yı kültürel olarak homojen bir ulusal kimlik imgesiyle temsil etme çabalarının önünü kesiyor.

Üst kattaki odaların birinde aynı anda sergilenen *Uçurumu Kapat (Bridge the Gap)* başlıklı daha küçük sergi ise doğrudan, Almanya'ya daha yakın dönemde gelen mültecilerin bağlantılarına odaklanıyor. Bu fotoğraf sergisi, Berlin'de Hümanist Fotoğrafçılık Derneği'nin (Society for Humanistic Photography) gerçekleştirdiği, mülteci geçmişi olan gençlerle Alman çoğunluğundan olan gençleri bir araya getiren bir projenin parçası. Gençler, Berlin'deki gündelik yaşamlarında kendileri için anlamlı olan yerleri ve etkinlikleri fotoğraflayarak bir genç olarak Berlin'de yaşamamanın ne anlama gelebileceğini gösteren deneyimlerini paylaşıyor. Bir mekânda yaşamaya ilişkin paylaşılan bu benzer ve aynı zamanda farklı deneyimler, hem mülteciler ile mülteci olmayanlar arasındaki ortak yönlerin görülebilmesini hem de Alman çoğunluğundan olan gençlerin Almanya'ya bir mülteci olarak gelmenin nasıl bir deneyim olduğu konusunda aydınlanmasını sağladı. Bu projeyi "Almanya ve Berlin'in hafıza kültürüne" bir müdahale olarak gören Marselis (2017, 665) şunu özellikle vurguluyor: "Mültecilerin yeni bir ülkeye yerleşme deneyimi açısından ne kadar önemli oldukları çoğunlukla göz ardı edilen hafıza çalışmaları, kültürel karşılaşmaların müzelerde ve sergi galerilerinde düzenlenmesi söz konusu olduğunda özellikle anlamlı hâle geliyor."

Hem mülteci merkezindeki büyük sergi hem de gençlere odaklanan bu daha küçük sergi, mültecilerin deneyimini Alman ulusal kimliğinin kendine dair algısının tam ortasına yerleştirerek radikal bir kozmopolit tutumun önünü açıyor. Mültecilerin bizzat çektiği görüntüler ve fotoğraflar, onlara söz haklarını geri vererek Almanya’da nasıl bir yaşam sürdüklerine dair hikâyelerini anlatma olanağı sunuyor ve böylece Almanları onları medyadaki imgeleriyle değil, kendi anlatımları üzerinden anlamaya teşvik ediyor. Üstelik bazı gruplar ve hareketler Almanya’nın mültecileri kabul etmesini protesto ederek ülkelerinde mültecilere yer olmadığını öne sürerken, bu sergiler mültecilerin içinde buldukları zor koşulları Almanya’nın kendi tarihiyle ilişkilendirip yeniden anlatarak alternatif bir anlatı sunuyor. Bu yeni anlatı, Alman nüfusunun önemli bir kısmının aile geçmişinde mutlaka bir tür mültecilik deneyimi olduğunu hatırlatarak Almanları mültecilerin içinde bulunduğu zor durumla kendi hikâyeleri üzerinden ilişkilenebilir diye davet ediyor.

Immart, Kopenhag, Danimarka

Immart, Uluslararası Göç Sanatla Buluşuyor (International Migration Meets the Arts) (eski adıyla ImmigrantART) Danimarka'ya yeni gelen göçmen ve mülteci sanatçılara imkân sunmak amacıyla Kopenhag'da kurulan, kâr amacı gütmeyen bir girişim. Yabancı sanatçılar, sanatlarını icra edebilecekleri imkânlara ulaşma konusunda genellikle büyük zorluk çeker. Kültürel ağlara ve fon kaynaklarına yeterince erişim eksikliği, dil engelleri ve yerli izleyicilerle bağlantı kurmanın zorlukları, gerek yeni gelen gerekse uzun süredir yerleşik olan başka ülkelerden sanatçıların karşılaştığı engellerden yalnızca bazılarıdır. Immart, web sitesinde (www/immart.dk) temel amacını şöyle açıklıyor: “Amacımız, Danimarka'da yaşayan yabancı sanatçıların erişim ve katılım imkânlarını çoğaltarak sanatta yeni işbirliği ve ürün biçimleri yaratmak, geçici ve kalıcı göçe, toplumdaki farklılıkların nasıl ele alınması gerektiğine dair söylemleri yeni bilgilerle zenginleştirmektir.” Immart'ın oluşturduğu ağ, (göçmen ya da mülteci) Danimarka'ya taşınan ve yerleşen tüm yabancı sanatçılara açık. Immart, göçmen ve mülteci sanatçıları yerli nüfusla bir araya getiren sergileri, atölyeleri ve diğer yaratıcı projeleri hayata geçirmek için sivil toplum kuruluşları ile belediyeler ve sanat kurumlarıyla birlikte çalışıyor.

Immart, insan kaçakçılığına karşı mücadele eden bir sivil toplum kuruluşu olan HopeNow ile birlikte, *GÜÇLENDİRME* (*disEMPOWERMENT*) başlıklı sergi gibi etkinlikler düzenliyor. Proje, insan kaçakçılığı konusunda bilinç yaratma amacıyla tasarlandı. Immart, Brezilyalı sinemacıların filmlerinin gösterildiği *Cinema Novo* film festivalinin yanı sıra, Uluslararası Kadınlar Günü vesilesiyle, bir kimsenin önceki anayurduna dair anılarının yeni geldiği ülkedeki gündelik deneyimlerle nasıl kesiştiğini gözler önüne sermek amacıyla yemek ile hafıza arasındaki ilişkiyi öne çıkaran *Yemek Anıları* başlıklı bir sergi ve konuşmalar düzenliyor. Immart ayrıca Danimarka'da yaşayan göçmen ve mülteci sanatçıların kişisel sergilerini düzenliyor ya da düzenlenmesine destek oluyor. Kopenhag'da farklı ulusal ve etnik geçmişlerden gelen sanatçıların çalışmalarını sergileyen *Artival* etkinliğinin ilki 2016'da gerçekleştirildi. Farklı kökenlerden on sanatçının işlerinin bir hafta boyunca sergilendiği *Artival*, Kopenhag'da yaşayan bu sanatçıların daha fazla tanınmasını sağlıyor.

Danimarka'ya yakın zamanda gelen Nicole Foulkes Savinetti, Immart ağını bir fotoğraf sanatçısıyla birlikte yeni gelenleri Danimarka toplumuna sanat projeleri aracılığıyla dahil etme düşüncesiyle başlattı. Sıkı ağlarla örülmüş küçük bir topluluğa sahip olan Danimarka'da, bu durum yeni gelenlerin entegrasyonunu hayli zorlaştırıyor. Danimarkalılar küçük yaşlardan itibaren, örneğin okul sayesinde, çeşitli ağların bir parçası hâline gelir. Bu ağların daha sonra yetişkin hayata, işyerlerine ve diğer sosyal ortamlara taşınması, yeni gelenlerin kültürel ağlar da dahil olmak üzere zaten fazlasıyla yerleşik olan bu ağlara katılmasını iyice zorlaştırır (Foulkes Savinetti ile görüşme, Kopenhag 17 Temmuz 2017). Ağlara erişim zorluğunun yanı sıra Immart'ın arkasında yatan bir başka neden de, başka ülkelerden sanatçıları davet etmede ve işlerini sergilemede son derece öncü bir tavır sergileyen Danimarkalı sanat kurumlarının, başka ülkelerden gelip halihazırda Danimarka'da yaşayan sanatçılara hak ettiği ilgiyi göstermemesidir (Foulkes Savinetti ile görüşme, Kopenhag 17 Temmuz 2017). Bu nedenle Immart, Danimarka'nın yerleşik sanat dünyasının bu kör noktasına işaret etmeyi ve yabancı sanatçılara Danimarka'daki sanat çevrelerinde kendi ağlarını kurma olanağı sağlamayı istiyor. Avrupa'daki diğer örneklerle benzer şekilde, Immart da bir yandan sanatçıların yeni geldikleri ülkedeki görünürlüklerini artırmak, bir yandan da daha güçlü bir entegrasyonun sağlanması adına, yeni gelenler ile yerli nüfuslar arasında temas ve etkileşim noktaları oluşturmak gibi iki yönlü bir amaçla yola çıkıyor. Resmi fon kaynağı olmayan, bunun yerine, mültecilerle dayanışma için kurulmuş olan Venligboerne (Dostane Komşular) gibi çeşitli yurttaş girişimleriyle işbirliği yapan Immart, kafeler, sanat galerileri, restoranlar ve meydanlar gibi kamusal alanlarda etkinlikler düzenliyor.

Immart yabancı sanatçılara sadece işlerini sergileme değil, aynı zamanda yerli sanatçılar ve kurumlarla bağlantı ve etkileşim kurma imkânı da sunuyor. Son olarak, Immart düzenlediği etkinliklerle göçmen ve mülteci sanatçıları Danimarka'nın yerli nüfusuyla tanıştırmak için yerli nüfusun mahallelerinde yaşayan sanatçılar hakkındaki bilgi ve bilincinin artmasına da katkı sunuyor. Nicole Foulkes Savinetti'nin de vurguladığı gibi, Immart sanatın insanlar arasında ortak deneyimler yaratabilme gücüne dayanarak, yeni gelenlerle Danimarkalılar arasındaki duvarları yıkmaya ve ortak bir zemin oluşturmaya çalışıyor (Foulkes Savinetti ile görüşme, Kopenhag, 17 Temmuz 2017). Avrupa'nın başka yerlerinde olduğu gibi, Danimarka'da da yeni gelenlere düşmanlık besleyen gruplar ve örgütler, yeni gelenlerin Danimarka kültürüne yabancı olduğunu öne sürüyor. Immart gibi girişimler, bu tür çıkarımlara karşı durmak ve diğer tüm engelleri ortadan kaldırmak üzere, yeni gelenlerin sesini kamusal alanlara ve tartışma platformlarına taşıyor, süreç içinde yerli halkla ortak deneyimler yaşayabilmeleri ve ortak bir anlayış geliştirebilmeleri için imkânlar yaratmaya çalışıyor.

Sergi: Yüzde 100 Yabancı?, Kopenhag, Danimarka

Son istatistikler, 2014 sonu ile 2015 yılları arasında Danimarka'ya göç eden yabancı vatandaşların sayısının yaklaşık 69.813 olduğunu gösteriyor. Danimarka İstatistik Kurumu'na göre son 12 ayın en yüksek seviyesini gösteren bu rakam, 2004'teki rakamın iki katına denk geliyor (*The Local*, 2015). Sanatçı Maja Nydal Eriksen'e göre, bu istatistiklere rağmen, çoğu Danimarkalı toplumun eskisinden daha fazla çokkültürlü olduğunun ve yıllardır, kendisi de şu ya da bu tarihte mülteci olarak gelen Danimarkalılara ev sahipliği hâlâ yeterince farkında değil (Eriksen'le görüşme, Kopenhag, 28 Temmuz 2017). Bir fotoğraf sanatçısı olan Eriksen bir belgesel sanat projesi olan *%100 Yabancı'nın* (Kopenhag Uluslararası Tiyatrosu'yla birlikte) ortak yapımcısıdır. Yüz eski mültecinin yüz kişisel öyküsünün fotoğraflar ve metinler aracılığıyla anlatıldığı serginin tanıtımında da belirtildiği üzere, bu kişiler aynı zamanda "1956'dan 2017'ye kadar Danimarka'ya sığınmacı olarak kabul edilen 161.000 kişinin istatistiki bir temsilidir."

Nisan ayında Kopenhag belediye binasında gerçekleştirilen sergi, Temmuz ile Eylül ayları arasında Islands Brygge yürüyüş alanında ziyarete açıldı. Eriksen, insanlar ülkeye bir zamanlar mülteci olarak gelen “kendileri gibi” Danimarkalı vatandaşların hikâyelerini okudukça, yaklaşık 60.000 kişinin ziyaret ettiği serginin pek çok tartışmaya vesile olduğunu belirtiyor (Eriksen’le mülakat, Kopenhag, 28 Temmuz 2017). Eriksen projenin arkasında yatan amacı, sorular sormak ve “Danimarkalılık ve yabancılık tanımlarını” sorgulamak olarak tanımlıyor. Sergide portrelere yer verilen, 29 ülkeden mülteci olarak gelmiş yüz vatandaş, Danimarkalı olmanın ne anlama geldiği sorusuna cevap arıyor ve “aidiyet ve hayaller, insanların ve yerlerin anıları, toplum, toplumsal cinsiyet, kültür ve dinle ilgili görüşlerin” (sergi tanıtım metni) öykülerini anlatarak Danimarkalı olmanın arkasında yatan çeşitliliği gözler önüne seriyor. Örneğin, Waldo Wilfredo Salomon Rodriguez’in portresine eşlik eden metinde, Rodriguez’in ailesi olan 63 yaşında bir erkek olduğu, 1976’da Şili’den kaçıp Danimarka’ya geldiği ve aynı yıl oturma izni aldığı anlatılıyor. Rodriguez Kopenhag’daki bir inşaat şirketinde arazi denetçisi olarak çalışıyor. Portresine eşlik eden metinde şu sözlerine yer veriliyor: “Mevcut göçmen politikası tam anlamıyla bir kepezelik. Yeni gelen mültecilerin koşulları bizimkinden çok daha kötü. Korkarım ki bu insanlık dışı göç politikası, entegrasyonun tam tersi bir sonuç verecek.” Eriksen, Danimarka toplumuna Rodriguez’inki gibi portrelerle aslında çok az Danimarkalının %100 Danimarkalı olduğunu ve çok az “yabancı”nın %100 yabancı olduğunu hatırlatmak istiyor. Portrelerin anlattığı hikâyeler ve mültecilerin kendi aktarımları, daha ziyade, başka yerlerden gelip genellikle farklı kültürleri içinde barındıran topluluklara dahil olan insanların üst üste binen kimliklerini gözler önüne seriyor. Portrelerin hepsinin Tivoli bahçelerinde sergilenmesi bu noktayı daha da vurgulama amacını taşıyor. Bir eğlence parkı olan bu alan, “belirli bir perspektifle oluşturulmuş zihinsel bir manzara” sunan bir miras alanı olarak taşıdığı sembolik değer nedeniyle özellikle seçiliyor. Burası “‘Danimarkalı’ ve ‘Yabancı’nın 1943’ten bu yana aynı merakla, aynı övgülerle, aynı basitleştirmeyle ve aynı bilinçli körlükle temsil edilmekte olduğu bir yerdir” (sergi tanıtım metni).

Bu sergi, eskiden mülteci şimdi ise Danimarkalı olanlara kendi kişisel hikâyelerini herkesle paylaşma fırsatı sunuyor. Böylece sık sık kamusal tartışmaların hedefi ve konusu hâline getirilen mültecilerin kamusal bir diyaloga bizzat dahil olmalarını sağlıyor. Bir mülteci olmanın ne anlama geldiğini bambaşka, çeşitli ve kişisel bakış açılarından ortaya koyabiliyor. Bu sayede, “artan mülteci tehdidi etrafında” çoğunlukla istatistiklere başvurularak kurulan hâkim anlatılar sorgulanır hâle getiriliyor. Bu portreler, rakamların gerisindeki insanların, Danimarka toplumunda yerleşimci, sığınmacı ve Danimarka vatandaşı olarak yaşadıkları deneyimlerin çeşitliliğinin ve farklı aidiyet duygularının farkına varılmasını sağlıyor.

6 TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER

Beşinci bölümde olduğu gibi burada da, Türkiye’den radikal kozmopolitlik ruhunun cisimleştiği, kültürel çoğulculuğu teşvik eden kültür-sanat girişimlerine yer vermek istiyoruz.

Kırkayak Kültür, Gaziantep

Kırkayak, Gaziantep’te sekiz vatandaşın özel girişimiyle kurulduktan sonra halen onların fon desteğiyle hayatını sürdüren bir kültür merkezi. Temel odağı kültürel etkinlikler düzenlemek olan merkez son yıllarda, iki milyon yerleşik nüfusu olan bir şehirde sayıları yarım milyona yaklaşan Suriyeli mültecilere ulaşabilmek üzere etkinlik alanını genişletiyor.

Türkiye’deki Suriyelilerin keyfi olarak tanımlanmış “geçici koruma” statüsü dışında hiçbir resmi statüleri bulunmuyor ve çoğu yaşamını aşırı güvencesiz koşullarda sürdürüyor. Merkezin hem kurucusu hem de gündelik işleyişinden sorumlu direktörü olan Kemal Vural Tarlan, Türkiye’deki Suriyelilere “buraya ait olmayan yabancılar” olduklarının her gün hatırlatıldığını belirtiyor. Gaziantep’in Kırkayak semtinde hızlı bir tur atıldığında, Suriyelilerin çeperlerde, şehrin diğer sakinlerinden tamamen ayrılmış bir biçimde yaşadığı dış dünyaya nasıl keskin bir zıtlık oluşturduğu hemen fark edilebiliyor. Kırkayak’ta Tarlan ve arkadaşları, her şeye rağmen topluluğun eşit üyeleri olarak herkesin ait hissedebildiği, özgürce gelebildiği, eşit şekilde katılabildiği ve katkı sunabildiği “açık bir mekân” yaratıyor ve bu alternatif mekânı olabildiğince genişletmeye çalışıyor. Suriye’deki iç savaştan sonra birçok sanatçı Halep’ten Gaziantep’e geliyor ve yeni geldikleri bu kentte yaşamlarını sürdürmekte büyük zorluklar yaşıyor; sanatlarını icra edebilecekleri bir alan bulamıyorlar.

Suriyeliler 2011’de Gaziantep’e gelmeye başladıktan hemen sonra Kırkayak, Suriyeli sanatçıların işlerine sergilemek amacıyla kapılarını açarak bu sanatçıları merkezi sosyal ve kültürel etkinlikler için kullanmaya teşvik ediyor. Kırkayak ayrıca Türkiyeli ve Suriyeli kadınları bir araya getiren bir mutfak projesi oluşturuyor. Kırkayak’ın sınırlı kaynakları ve mekânı, Suriyeli sanatçıları üretmeye devam etmeye ve yerli halkla iletişim kurmaya teşvik ediyor. Daha da önemlisi, sanatlarını üretebilmeleri ve yerel bir oluşumun etkinliklerine katılabilmeleri, Suriyeli sanatçıların Suriyeli mülteciler ile yerli nüfus arasında bir köprü işlevi görmelerine olanak tanıyor. Gaziantep’teki Suriyeli mültecilerin çoğu, kentten yerlisi Türkiyelilerle anlamlı ilişkiler kurmakta zorlanıyor. Sınıra çok yakın olan Gaziantep gibi bir kentte bile, yerli nüfusun büyük bir kısmının Suriye kültürünü neredeyse hiç tanımıyor oluşu mültecilerde küskünlüğe yol açıyor (Görüşmeler, Ekim 2016). Kırkayak’ın düzenlediği sergi, konser ve mutfak projesi gibi etkinlikler, Gaziantep’teki Türkiyeliler ile Suriyeliler arasındaki ortaklıkları vurgulayarak Suriyelileri yabancı olarak konumlandıran söylemleri kırmayı amaçlıyor. Radikal kozmopolitliğin önerdiği türden bir birlikte yaşam birbirini anlamakla başlıyorsa eğer, Kırkayak’ın etkinliklerinin ve Suriyeli sanatçılara açık bir mekân sunma çabasının, Türkiyeliler ile Suriyelilerin birbirini daha iyi anlaması için atılmış devasa bir ilk adım olduğunu teslim etmek gerekiyor.

Suriyeli mültecilerin normal bir yaşamları varmış gibi hissetmelerinin çok zor olduğu bir ortamda Kırkayak, onlara tıpkı savaş öncesinde olduğu gibi yeniden itibarlı hissettikleri ve mülteci olarak tanımlanmaktan kurtuldukları bir mekân sunuyor. Sanatçı, yazar ve topluluk temsilcisi sıfatıyla normal bir hayat sürdürebilecekleri bir alan açıyor. Tarlan'ın "açık mekânı" tanımlama biçimi bu bakımdan özellikle önem taşıyor. Böyle bir mekânda Suriyeliler artık mülteci, yabancı, vatandaş ya da bizden olmayan birileri değil, her zaman "öteki" olarak tanımlanmış olmanın yükünden kurtulmuş, başkalarıyla etkileşime girebilen eşit insanlar olarak kabul ediliyor (Görüşme, Gaziantep, 27 Ekim 2016). Kırkayak'ın "açık mekânı", Suriyelilerin "ötekiliğini" sembolik anlamda ortadan kaldırıyor ve yerel halkla eşit insanlar olarak ilişki kurmalarına olanak tanıyor. Bu ilişkiler, Suriyelilerin topluluğun üyeleri konumuna ulaşmasını desteklemekle kalmıyor, yerli nüfusla kendi kimlikleri ve onurlarından vazgeçmeden entegre olmalarında da önemli bir rol oynuyor. Tarlan bu felsefeyi şöyle özetliyor: "Burada birlikte yaşamayı öğreniyoruz. Bu süreçte yalnızca Suriyeliler topluluğun parçası hâline gelmiyor, bizler de onlardan değişmemiz gerektiğini öğreniyoruz" (Görüşme, 27 Ekim 2016). Sanat, Türkiyeliler ile Suriyelilerin birbirini daha iyi anlamasını kolaylaştırdığı için bu dönüşümde temel bir rol oynuyor. Bizden olanlar ve olmayanlar şeklinde bölünmüş olan bu gruplar arasındaki sınırları ortadan kaldırarak her ikisinin de birbirlerinden bir şeyler öğrenebilmesine ve birlikteliğin yeni biçimlerini yaratmalarına olanak sağlıyor. Kırkayak, Türkiye'de radikal kozmopolitliğin koşullarının yaratılması için sanat ile topluluğun bir araya geldiği nadir örneklerden birisi. Kendisini, herkesin eşit üyeler olarak görüldüğü "açık bir mekân" olarak tanımlayan Kırkayak, vatandaş ile vatandaş olmayan arasındaki sınırları kaldırarak Türkiyeli nüfusla yeni gelenler arasında, gelecekte ilişkilerin üzerine inşa edilebileceği anlamlı alışverişlerin gerçekleşmesine katkı sunuyor. Suriyeli ve Türkiyeli sanatçıların yan yana üretebilmesine imkân sağlayan ve Suriyeli kadınlarla Türkiyeli kadınların birlikte yemek pişirdikleri komünal mutfak gibi mekânlar yaratan Kırkayak, birlikte yaşamının alternatif biçimlerini ortaya koyarak iki topluluğun birbirini daha iyi anlamasını teşvik ediyor.

Hamiş Suriye Kültür Evi, İstanbul

İstanbul'da bulunan Hamiş Suriye Kültür Evi, yönelimi ve felsefesi bakımından Gaziantep'teki Kırkayak Kültür Merkezi'ne oldukça benziyor. Kırkayak gibi Hamiş de, Suriyelilerin ve Türkiyelilerin, vatandaş ve mülteciden ziyade eşit insanlar olarak bir araya gelip deneyimlerini paylaşabilecekleri açık bir mekân sunuyor. Kırkayak'tan farklı olarak Hamiş, Suriye'deki ayaklanma devam ederken 2014'te bir grup Suriyeli entelektüel, sanatçı, yazar ve onların İstanbul'daki bazı meslektaşları tarafından kuruluyor. Kırkayak, Suriyeli mülteciler için açık bir mekân yaratma amacını ancak süreç ilerledikçe benimserken, Hamiş başından itibaren "Suriyelilerin yalnızca savaşın zavallı kurbanları olmadıklarını, aksine kültürel üretimde etkin olduklarını, bu kentin sakinlerinden olduklarını ve dışarıdan gelmiş birileri gibi görülmelerine izin vermek yerine, kentin sakinleri olarak etkin olmalarını vurgulayan" bir anlatı yaratmayı amaçlıyor (Hamiş direktörlerinden Şenay Özden'le görüşme, 11 Ekim 2017). Hamiş, vatandaş olanlar ile olmayanlar arasındaki mevcut hiyerarşiyi kabul etmeyi reddederek, "bu şehir hepimizin" varsayımıyla hareket ediyor. Suriyeli yazarlar, entelektüeller ve sanatçıları Türkiyeli meslektaşlarıyla bir araya getirerek birlikte çalışmalarını ve ortak ürünlerini Türkiyeli izleyici kitlesiyle paylaşmalarını teşvik ediyor. Şenay Özden, Hamiş'in Türkiye'de, Suriyeli sanatçıların ve entelektüellerin çalışmalarını, iki toplum arasında önemli bir köprü oluşturmak amacıyla Türkiyeli izleyicilerle buluşturan az sayıdaki sanat kurumundan biri olduğunu belirtiyor. Bugünlerde ise Hamiş, etkinliklerini sanatçılar ve entelektüellerin ötesinde, ekonomik ve sosyal bakımdan dezavantajlı Suriyelilere doğru genişletmeye ve çocuklar için bir kukla merkezi gibi mekânlar yaratmaya çalışıyor. Bu kukla merkezi, kadınlar ve çocukların istedikleri zaman gelip gidebilecekleri ve bir yandan kukla yapım etkinliklerine ve gösterilere katılırken, bir yandan da hayatlarını doğrudan ilgilendiren meseleler üzerine birlikte konuşma fırsatı yakalayabilecekleri bir mekân olarak tasarlanıyor.

Adını Arapçada “çeper” anlamına gelen “Hamiş” sözcüğünden alan bu kültür merkezi, asıl misyonunu, marjinalleştirilmiş, dışlanmış ve sessizleştirilmiş olanların sesini duyurmak olarak tanımlıyor. Web sitesinde yer alan tanıtım yazısında, Hamiş kendini şöyle anlatıyor:

Suriye devriminin mümkün kıldığı kültürel ifadelerin yeni mekânı olarak Hamiş, kültür, sanat, siyaset, toplum, kimlik, toprak ve sürgün ile ilgili kavramları sorgulayan ve yeniden düşünen etkinlikler düzenler ve onlara ev sahipliği yapar.

Tıpkı Kırkayak gibi Hamiş de yerli halkla Suriyeli mülteciler arasında çoğulculuğun ve alışverişlerin geliştirilmesinde üç önemli rol üstleniyor. Öncelikle, Suriyeli entelektüellere ve sanatçılara kendi çalışmalarını sergileyebilecekleri bir alan açarak mültecileri yardıma muhtaç insanlar ve kentin sırtındaki bir kambur gibi gösteren basmakalıp imgelere karşı koymaya yardımcı oluyor. Suriyeliler, Hamiş'in desteklediği kültür-sanat projelerine katılarak şehrin etkin sakinleri olarak kendi temsilini yeniden oluşturuyor. İkincisi, Suriyelilerin kültür-sanat projelerine katılımı, Suriyeli mültecilere itibarlarının iade edilmesini sağlayarak başarılı bir entegrasyonun ve çoğulcu bir sosyal ortamın inşasının en önemli koşullarından birinin yerine getirilmesine katkı sunuyor. Üçüncü ve son olarak Hamiş, Suriyelilerin ve Türkiyelilerin eşit bireyler olarak bir araya gelip ilişkiler geliştirebileceği bir alan sunuyor. Hamiş'in Suriyelileri kentin sakinleri olarak tanımlamadaki ısrarı, Suriyeli mültecileri yaşadıkları kent üzerindeki haklarına sahip çıkmaya teşvik ederek Türkiyeli vatandaşlarla vatandaş olmayan Suriyeliler arasındaki hiyerarşiyi ortadan kaldırmaya hizmet ediyor. Suriyeliler kent üzerindeki haklarına sahip çıkmak adına, kültür-sanat alanlarına dahil oluyor, kendi olumlu temsilini yaratıyor, deneyimleri, bilgileri ve becerilerini hem tanıyor hem de tanıtıyor, sanatsal ve yaratıcı etkinliklere katılarak daha geniş bir kamusal katılım gösteriyorlar.

Suriyeli Kadınlarla Sanat Atölyesi, İstanbul

Sanatçı Güneş Terkol'un düzenlediği bu özel projede bir araya gelen bir grup Suriyeli kadın kolektif bir sanat çalışması ortaya çıkardı. Bu kolektif çalışma daha sonra Ekim 2017'de, İstiklal Caddesi ve Taksim Meydanı'na bakan İstanbul Fransız Başkonsolosluğu'nun içinde ve dış cephesinde gerçekleştirilen *Aylaklar* başlıklı sergi içinde yer aldı. Güneş Terkol, bu özel projeden önce de, Türkiye, Çin, Almanya ve Birleşik Krallık'ta, farklı geçmişleri olan kadınların birlikte sanat üretmek için bir araya geldiği benzer atölyeler düzenlemişti. Suriyeli kadınlarla bir sanat atölyesi fikri ise, Terkol'un kadınların birlikte sanat çalışmaları yaptığı feminist bir sanat kolektifinin üyesi olduğu dönemde doğdu. Sanat üretimindeki bu tür birliktelikler, kadınları bir araya getirdiği, onlara kadın olarak yaşadıkları deneyimler üzerine konuşabildikleri bir alan açarak görünürlük sağladığı için özellikle önem taşıyor. Terkol, sanat kolektifi içinde yaşadığı deneyimlerden yola çıkarak farklı kadın gruplarıyla benzer deneyimler yaratmaya karar veriyor. Atölyelerin tamamı açık çağrıyla, katılmayı düşünen bütün kadınlara açık olacak şekilde düzenleniyor. Terkol, kadınların kolektif bir sanat çalışması ortaya koymak üzere bir araya geldiği bu önceki atölyelerin hepsinde, kadınların bir yandan sanatla meşgul olurken, bir yandan da kendi hayatları ve karşılaştıkları zorluklar üzerine konuşma fırsatı bulduğunu anlatıyor (Görüşme, İstanbul, 13 Ekim 2017). Kadınların kendi aralarında sosyalleşmesini sağlayan bu sanat projeleri, önemsedikleri konular üzerine rahatça konuşabildikleri bir alan da açıyor.

İstanbul'daki Suriyeli mülteci kadınlarla düzenlenen bu atölye için, Güneş Terkol, İKSV'nin de desteğiyle, İstanbul'un Esenler semtinde yaşayan çocuklu on bir kadına ulaşıyor. Terkol ve bu Suriyeli kadınlar önce buluşup çeşitli konular üzerine sohbet ediyorlar. Bu tanışma, birlikte çalışma fikri konusunda daha rahat hissetmelerini sağlıyor. Terkol'un da vurguladığı gibi, katılımcıların birbirine açık olabilmesi ve hiçbir yabancılığa hissetmeden konuşabilmesi için bir güven duygusunun yaratılması büyük önem taşıyor (Görüşme, İstanbul, 13 Ekim 2017). Kolektif bir sanat projesinde birlikte çalışmadan önce bile, kadınların öncelikle birbirlerine karşı rahat hissetmeleri gerekiyor. Aralarındaki en baştaki uzaklığın aşılmasıyla birlikte, gündelik yaşamları ve yeni girdikleri toplulukta karşılaştıkları zorluklarla nasıl başa çıkabildikleri üzerine daha doğrudan konuşabilir hâle geliyorlar. Konuşmak ve şarkı söylemek için her gün bir araya gelen kadınlar, kendilerini bir aradayken daha rahat hissettikçe, projeleriyle ilgili fikirler geliştirmeye, projeye kendi hikâyelerini katmaya ve bu deneyimler ile hikâyelerden bir "Suriye panoraması" çıkarmak üzere kendi hikâyelerinden esinlendikleri ön taslaklar oluşturmaya başlıyor. Kadınların kişisel hikâyeleri bu şekilde birleştirildiğinde, ortaya Suriye ile Türkiye'deki gündelik yaşam deneyimlerinin, Şam ile İstanbul'daki yaşamlarının ortak bir anlatısı çıkıyor. Mesela, resimlerden birinde, eridikçe kenarında birikmekte olan yanan bir mum, sadece Suriye'nin yavaş yavaş "yanışını" değil ülkenin bu eriyik mumdan yeniden doğmaya hazır olduğunu da simgeliyor (Görüşme, 13 Ekim 2017).

Bu kolektif proje pek çok yönden sanatın dönüştürücü rolünü ortaya koyuyor. Projenin başından sonuna, sanatın mülteci kadınların deneyimleri ve bilgilerini geçerli kılmak ve yeni girdikleri topluluklarda kendilerini yalnızlaşmış, dışlanmış ve yerinden edilmiş hisseden kadınların seslerinin duyulmasını sağlamak bakımından sağaltıcı bir rol oynadığı görülüyor. Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin çoğu aşırı derecede yalıtılmış koşullarda, yerli nüfusla son derece sınırlı bir iletişim içinde yaşıyor. Gündelik yaşamlarında, çok düşük ücretler karşılığında çok uzun saatler çalışmak, sağlıklı olmayan koşullarda yaşamak gibi pek çok zorlukla boğuşuyor. Gündelik yaşamın zorlukları, kadınların bu deneyimleri üzerine konuşabilecekleri başka Suriyeli kadınlarla bir araya gelmesine çoğunlukla engel oluyor. Küçük bir ölçekte de olsa, bu sanat atölyesi kadınların güvenli bir ortamda bir araya gelmesini sağladığı gibi, başka mültecilerle konuşabilecekleri, deneyimlerini paylaşabilecekleri ve hem kendilerini ifade etmenin hem de yüz yüze kaldıkları durumları kolektif bir ifadeye kavuşturabilmenin çeşitli biçimlerini geliştirebilecekleri rahat bir alan sunuyor. Terkol'a göre katılımcı kadınlar açısından bu sanat atölyesi, konuşmalarının gerçekten önemli olduğunu hissettikleri nadir anlardan birine dönüşüyor. Bu kolektif sanat projesi sayesinde, belki de kaybolup gidecek olan hikâyelerini anlatabilecekleri bir alana kavuşuyor. Ayrıca, kolektif çalışmalarını İstanbul Fransız Başkonsolosluğu'nun dışında sergilediklerinde, kamusal alana katılarak hem hikâyelerini herkesle paylaşıyor hem de Türkiyeli geniş bir izleyici topluluğuyla ilişki kuruyorlar.

Güneş Terkol, atölyeye katılan kadınların deneyimlerini şöyle özetliyor: “Bir hafta boyunca buluştuk, konuştuk, paylaştık. Bence... Bilmiyorum aslında. O kadar mutluydular, o kadar mutluydum ki. Büyük şeyleri değiştirmedik. Ama bazı kapıları açtık. Artık kurduğumuz bir bağ var; bizim de, onların da. İşlerini ürettiler ve insanlar bunu gördü. Bu da önemli bir şey, çünkü görünür olmak istiyorlar; her kadın, her insan gibi fikirlerini açığa vurmak istiyorlar. Fikirlerimizi paylaşmak istiyoruz. Sözümü söylemenin bir yolunu bulmak istiyoruz, bana kalırsa” (Görüşme, İstanbul, 13 Ekim 2017).

Bu proje aynı zamanda pek çok yönüyle radikal bir kozmopolitlik ruhunu da ortaya koyuyor. Öncelikle, atölyenin düzenleyicisi lider rolünü üstlenmek yerine, Suriyeli kadınlarla birlikte, grubun bir parçası olarak sürece katılıyor. Atölye boyunca, Suriyeli kadınlar salt mülteciler olarak değil, daha ziyade çok yönlü bireyler olarak katılım sağlıyor. Diğer kadınların yanı sıra, atölyeyi düzenleyen sanatçıyla da eşit bir ilişki kurabiliyor ve bu deneyim sayesinde birey olarak itibarlarına (savaşın ve bir mülteci olarak yaşamının yarattığı zorluklarla çoğu zaman aşınan kimlik duygusuna) yeniden sahip çıkabiliyorlar. Üstelik atölyede birlikte ürettikleri iş, mülteciler ile yerli nüfus arasında bir köprü oluşturuyor. Bu ortak çalışmanın anlattığı hikâyeler, Türkiyelilere mültecilerin, medyanın onları çoğu zaman sunduğu gibi, soyut sayılara ve insan akınlarına indirgenemeyeceğini, aksine hepsinin ayrı ayrı hikâyeleri, yaşam öyküleri, geleceğe dönük arzuları ve umutları olan bireyler olduğunu hatırlatıyor.

15. İstanbul Bienali: *iyi bir komşu*, İstanbul

2017'nin Eylül ile Kasım ayları arasında gerçekleştirilen 15. İstanbul Bienali, *iyi bir komşu* teması etrafında şekillendi. İstanbul Bienali Direktörü Bige Örer (2017, 23) bienalin sergi kitabına yazdığı önsöze şöyle başlıyor: "...içinden geçtiğimiz bu buhranlı dönemde en çok özlemimizi duyduğumuz şeylerden biri, kimliklerimizden feragat etmek zorunda kalmadan bir arada yaşamak." Bu cümlenin de vurguladığı üzere, bu bienal merkezine radikal kozmopolitlik fikrini alıyor: Bireysel aidiyetlerimizi feda etmeden ya da unutmadan barış içinde nasıl bir arada yaşayabiliriz? Bu raporda daha önce de dikkat çekmeye çalıştığımız gibi, bir arada yaşama dair yaklaşımlar çeşitlilik gösteriyor. Asimilasyoncu yaklaşımlar farklı kimlikleri tek bir ulusal kimlik içinde eritme arayışındayken, çokkültürlülük bir arada yaşama dair ortak bir çerçeveden vazgeçme pahasına bireysel kimliklerin biricikliğini vurguluyor. Günümüzde karşımıza çıkan zorluk, insanın kendi kimliği ve aidiyetinden vazgeçmeden, farklı bireyler ve gruplardan oluşan bir topluluğa ait olabileceği bir radikal kozmopolitliği somutlaştırmanın yollarını nasıl bulabileceği. Bu açıdan, komşuluk, hızlı nüfus hareketleri ve insanların dijital araçlarla bağlantı kurmanın yeni biçimlerini yaratması sonucunda topluluklara dair geleneksel –ister yerel ister ulusal olsun– anlayışların değişmesinin zorunlu hâle geldiği bir dönemde özellikle önemli ve güncel bir başlık oluşturuyor. Topluluğa ilişkin geleneksel düşünme biçimlerinin çözülüşü, kimin topluluğa ait olup olmadığı ya da aynı topluluğun üyeleri olarak birbirimizle nasıl ilişkilendiğimizle ilgili kaygıya yol açıyor. Komşuluk kavramı, bir düzeyde, mekânı ve kültürü paylaşmaktan, birbirine ilgi göstermekten doğan bir tanıdıklığı ima eder. Tanıdıklık rahatlatıcı olsa da, bu rahatlık kolayca bir dışlama sebebine dönüşebilir: Mahallemize mevcut sakinlerine benzemeyen birileri taşındığında, onlara nasıl davranıyoruz? Ortak hiçbir yönümüzün olmadığı insanlarla iyi komşu olabilir miyiz? Bir komşuyla birlikte olmanın rahatlatıcı hissi aynılığı, komşuluk da bu anlamda bir birliği mi gerektiriyor? Komşularımızı seçme hakkımız var mı?

Komşularımızla ilişkilerimizi düzenleyen, söze dökülmüş ya da dökülmemiş birtakım kurallar ve ilkeler var mı? Çatışmalarla dolu, güvenli olmayan bir dünyada, komşuluk rahatlığın ve tanıdıklığın önemli bir kaynağı. Ama komşuluk aynı zamanda, topluluğa gelen her yeni insanla birlikte sürekli değişeceği için, kendi fiziki mekânını, kendi yaşam tarzını ve birlikte yaşama koşullarını yaratma biçimini her seferinde yeniden müzakere etme çabasını göstermeyi gerektirir. Yeni bir komşunun, mevcut komşulardan oluşan topluluğun üyesi olmayı talep etme hakkı var mıdır? Yeni bir komşu hangi durumda topluluğun mevcut kurallarında değişiklik talep etme hakkına sahiptir? Bunlar, 2017 yılındaki bienali oluşturan sanatsal çalışmaların doğurduğu soruların yalnızca bazıları. Bienal küratörleri Elmgreen ve Dragset'in gerçekleştirdiği, dünyanın farklı şehirlerine yayılmış olan *billboard* projesi şu soruları yöneltiyor: “İyi bir komşu daha yeni taşınmış biri midir?” ve “İyi bir komşu korkmadığınız bir yabancı mıdır?” “İyi bir komşunun kim olduğu”na dair bakışımızla ilişkili tüm bu sorular, kaçınılmaz bir şekilde, belki apartman kadar küçük, belki de ulus devlet kadar büyük bir alanda tanıdık olan ya da olmayan başkalarıyla birlikte nasıl yaşadığımızla da ilişkili. 15. İstanbul Bienali, kamusal etkinlikler de dahil, pek çok biçimde, hepsi insan varoluşu açısından son derece temel olan bu sorular üzerine düşünmeyi teşvik eden işlere yer verdi.

15. İstanbul Bienali, gerek teması gerekse sergilenen işlerle, Türkiye'nin çoğu artık kalıcı komşumuz olan üç milyon Suriyeli mülteciye ev sahipliği yaptığı bir dönemde komşulukla ilgili bu gibi soruları gündeme getirerek yerinde ve zamanında bir müdahale gerçekleştirdi. Bienalde Erkan Özgen ve Mahmoud Obaidi'ninkiler gibi, mülteci olma deneyiminin kendisiyle doğrudan ilişkili olan bazı işler, öteki ve yabancı olarak görülebilecek ve algılanabilecek insanlar hakkında hem bir bilinç yarattı hem de onların daha yakından tanınmasını sağladı. Vajiko Chachkhiani, Latifa Echakhch, Gözde İlkin ve Lee Miller'ın işleri ise sürgün, ev ve yabancılaşma gibi meseleler üzerine düşünmek için fırsat sunuyordu. Bu işler, aynı zamanda, başkalarıyla birlikte nasıl yaşanabileceği sorusuyla uğraşmanın ürünüydü. Bienalin mekân seçiminin kendisi de düşünölmeye değer bir yan barındırıyordu. Galata Özel Rum İlköğretim Okulu, bir zamanlar antrepo olarak kullanılan bir alanda bulunan çağdaş sanat müzesi, Pera bölgesinde eski bir bina ve bir Osmanlı hamamı gibi sergi mekânları, arkalarında yalnızca bir zamanlar yaşadıkları hayatların soluk izlerini bırakarak İstanbul'dan çoktan gitmiş olan komşuların tarihsel anılarını canlandırıyor. Sergilere ev sahipliği yaptığı istisnai durumlar dışında, bir zamanlar çocuklarla dolup taşan Galata Özel Rum İlköğretim Okulu binası şimdi boş ve ürkütücü bir sessizlik içinde. Okulun Osmanlı hamamı, eski antrepo ve Pera'daki binaya kısa bir yürüyüş mesafesinde oluşu, her biri zengin komşuluk geleneklerine sahip farklı etnik kimlikler, dinler ve kültürlerin aynı dokunun parçası olduğu farklı bir dönemin anısını hâlâ canlı tutuyor. Ama bu tarihsel hatırlatma, çok uzun zaman önce yitirilmiş bir şeye nostaljik bir bakış değil sadece, daha önemlisi, İstanbul'un eski geleneklerinin şehrin sakinlerine artık topluluklarının parçası hâline gelmiş olan yeni komşularla birlikte yaşamının alternatif yollarını sunabileceği bir gelecek üzerine düşünmenin bir fırsatı.

İKSV, 15. İstanbul Bienali süresince, kamusal programı kapsamında Hamiş Suriye Kültür Merkezi ile dört günlük bir atölye düzenledi. "Gerçek Süper Kahramanlar" başlığıyla Suriyeli sanatçılar tarafından yürütölen atölye, mülteci çocukların

kendi süper kahramanlarını tasarlamalarına yardımcı olmayı amaçlıyordu. Atölyenin, çocukların resim ve tasarım konusundaki becerilerini geliştirmenin yanı sıra onları kimin süper kahraman olabileceği üzerine düşünmeye teşvik ederek daha sağaltıcı ve eğitici bir işlev görmesi hedefleniyordu. Atölye, savaştan kaçış, kalıcı çatışma ve yoksulluk kaynaklı zorluklara rağmen hayatta kalmayı başarmış olan bu çocukların, çeşitli aşamalar vasıtasıyla kendilerini bir süper kahraman gibi görmelerine yardımcı oldu. Yaşları 7 ile 12 arasında değişen bu 20'den fazla çocuk, bir süper kahraman olmanın ne demek olduğu üzerine yeniden düşünmeye yönlendirildi. Çocukları savaşla, çatışmayla ve marjinalleşmeyle başa çıkma deneyimleri üzerine düşünmeye teşvik edebilmek için süper kahramanlık kavramından yararlanıldı. Bu bakımdan bu atölye, kültürel bir etkinliğin marjinalleştirilmiş topluluklara nasıl alan açabildiğinin iyi bir örneğidir. Her şeyden önce bu çocuk atölyesi, Suriyeli genç sanatçıların yeteneklerini ve bilgilerini Suriyeli çocuklara dönük özel bir etkinlik tasarlamak için kullanmasına vesile oldu. Türkiye'deki Suriyeli sanatçıların birçoğu, işlerini üretebilecekleri anlamlı alanlar bulmakta ciddi zorluklar yaşıyor. Bu atölye bu genç sanatçıların sanatı kullanarak öncülük rolü üstlenebilme konusundaki yeteneklerini geliştirmelerini sağladı. Ayrıca bunun gibi bir kültürel etkinliğe katılma fırsatını yakalamaları çok zor olan mülteci çocukların yaşamını kısmen normalleştirmeye yaradığı gibi, onlara oyun oynama ve yaratıcı ifade yoluyla sosyalleşme imkânı sundu. Türkiye'deki Suriyeli çocukların büyük bir çoğunluğunun hâlâ okula gidemediği düşünülürse, şehirde bienalin devam ettiği bir sırada çocukların böyle bir kültürel etkinliğe katılımının sağlanması, onlara başka çocuklarla sosyallaşabilecekleri bir alan açmanın yanı sıra normalde asla erişemeyecekleri bir kültürel alana erişmelerini ve bu etkinlik yoluyla şehrin yaşamına dahil olmalarını sağlamanın güzel bir yoludur. Son olarak, dolaylı bir yoldan da olsa, bu atölye çocukların kendi yaşamları üzerine düşünebilmelerine ve kendilerini sadece kurban değil, aynı zamanda talihsizliklerinin üstesinden gelebilecek güçlü bireyler olarak görmelerine destek oldu.

İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV) tarafından 15. İstanbul Bienali kapsamında Bernard van Leer Vakfı'nın katkılarıyla *Opti ile Pesi: Komşuluk Şarkısı* başlıklı bir çocuk kitabı hazırlandı. Yazar Yekta Kopan ve çizer Gökçe Akgül tarafından hazırlanan, yayın yönetmenliğini Burcu Ural Kopan'ın yaptığı ve bienal mekânlarında ücretsiz olarak dağıtılan kitap çocuklarda güncel sanata, 15. İstanbul Bienali'ne ve bienal teması *iyi bir komşu'ya* dair merak uyandırmayı amaçladı. Daha geniş bir kitleye ulaşması hedefiyle kitabın İngilizce ve Arapça çevirileri de hazırlandı. Arapça'ya çevirisini HayatSür Derneği'nden Yasser Dallah'ın yaptığı kitap, mültecilerle çalışan sivil toplum kuruluşlarına ve belediyelere dağıtıldı ve bu kuruluşların işbirliğiyle Suriyeli mülteci çocuklara yönelik çeşitli okuma etkinlikleri düzenlendi.

İKSV'nin Destek Verdiği Diğer Projeler

Bu kısımda İKSV'nin destek verdiği, birlikte yaşamının kozmopolit yollarını güçlendirmenin bir aracı olarak kültürel çoğulculuğu ve daha etkin yurttaş katılımını geliştirmekte kültür-sanatın rolüne dair birtakım fikirleri somutlaştıran diğer projelerin bir özetini sunmak istiyoruz:

İKSV, İstanbul'da faaliyet gösteren "Mülteciyim Hemşerim" Dayanışma Ağı ile birlikte, İstanbul'un dezavantajlı semtlerinde yaşayan çocuklara ve gençlere yönelik olarak rehberli müze turları düzenledi. "Mülteciyim Hemşerim" Dayanışma Ağı, radikal kozmopolitik yaklaşımların gündelik yaşamda hem de en az beklenebilecek yerlerde nasıl ortaya çıkabildiğinin mükemmel bir örneği. İlk başta yerli halkın ekonomik sorunlarına çözümler bulmak amacıyla, bir mahalle dayanışması olarak örgütlenen ağın üyeleri, faaliyetlerini daha sonra mahallede yaşamaya yeni başlamış olan Suriyeli mültecilere doğru genişletmeye karar veriyor. Yerli halkın bağışlarını ihtiyacı olanlara ulaştırabilmek için, işe bölgede yaşayan mültecileri kaydetmekle başlıyorlar. Hemen ardından, Suriyeli kadınlardan oluşan bir dayanışma ağı kuruluyor. Kadınlar çocuklarının eğitim ihtiyaçları için yardım topluyor ve satmak için reçel yapmaya başlıyor. Ağın Türkiye kökenli üyeleri Suriyeli kadınların yaptığı reçellerin dağıtımında

görev olarak reçelleri İstanbul ve Türkiye'nin başka şehirlerindeki dükkânlara pazarlıyor. Bu küçük ölçekli üretim deneyiminin ardından, dayanışma ağı hem mülteci ve Türkiye kökenli kadınlara bir toplumsal alan açmak hem de daha çok reçel üretebilmek için "Kadın Kadına Dayanışma Mutfağı"nı kuruyor. Dayanışma ağı, yeni gelenlerin mahalleyle bütünleşmesini kolaylaştırmak için yerli halkla etkileşime girebilecekleri bir toplumsal alan açıyor, topluluğun üretken üyeleri hâline gelmeleri ve topluluğun işlerine katılımında söz sahibi olmalarının olanaklarını yaratıyor. Ağın koordinatörlüğünü yürüten Umut Dede, tüm bu faaliyetleri "topluluğun yeni gelen her sakini kucakladığı, üyelerin birlikte yaşamının ilkeleri ve kurallarını birlikte geliştirdiği bir toplulukta herkesin yaşamaya ve refaha ulaşmaya hakkı olduğu yeni bir komşuluk sözleşmesi yaratma" çabası olarak tanımlıyor (Görüşme, İstanbul, 11 Ekim 2017). Yeni gelenleri kimliklerine ve kültürlerine saygı göstererek, onlarla yeni bir "komşuluk sözleşmesi" inşa ederek topluluğun eşit üyeleri olarak kabul etme anlayışı, yerli sakinlerin yeni gelenlerin yalnızca misafir olmayacağını teslim ettiklerinin ve bu insanlara mahallenin eşit üyeleri olarak davranmaya istekli olduklarının önemli bir işareti. Bu aynı zamanda yeni gelenlerle birlikte yaşamının topluluklarını değiştireceğini ve dönüştüreceğini de kabul ettikleri anlamına geliyor. Türkiye'nin başka şehirlerinde Suriyeli mültecilere yönelik şiddet olayları yaşanırken, bu mahallede böyle olayların hiç yaşanmadığı kaydediliyor. Ağırlıklı olarak, yeni gelenler ile yerli nüfusun barış içinde bir arada yaşadığı görülüyor. İKSV, dayanışma ağıyla böyle bir bağlam içinde birlikte çalıştı. Pilot turlar için İstanbul Modern Sanat Müzesi ve Pera Müzesi seçilerek, yaşları 5 ile 15 arasında değişen çocuklar müzeleri ziyaret etmeye ve atölyelere katılmaya davet edildi. Dayanışma ağı çocukları müzelere getirmek için yeterli kaynağa sahip olmadığından dolayı, İKSV'nin katkıları bu açıdan özellikle önemli hâle geldi. İKSV'nin düzenlediği müze gezileri, bu çocuklara başka türlü yararlanmaları imkânsız olan olanaklar sundu. Bu çocukların normalde erişemeyecekleri kültürel alanlara erişimini sağlayarak sanata dair anlayış ve beğeni oluşturabilmelerinin önünü açtı. Son olarak, bu girişim

Okmeydanı'nda yaşayan yerli çocuklar ile mülteci çocukların birlikte bir etkinliğe katılarak ve birlikte öğrenerek aralarında daha sıkı ve güçlü bağlar kurmalarına vesile oldu.

İKSV ayrıca Temmuz 2017'de, 24. İstanbul Caz Festivali'nin kapanış gecesinde, UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) ve ortakları İKGV (İnsan Kaynakları Geliştirme Vakfı) ve SGDD-ASAM'ın (Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği) işbirliğiyle, festivalin müdavim izleyicilerinin yanı sıra üç yüzden fazla mülteciyi ağırladı. İzleyiciler, konser öncesinde göç ve müzik üzerine bir panele katıldı, Sakıp Sabancı Müzesi'nde *Feyhaman Duran: İki Dünya Arasında* başlıklı sergiyi ziyaret etti ve Basel Rajoub's Soriana Project'le birlikte sahne alan Suriyeli Kadınlar Korosu'nu dinlediler. Bu etkinlik programı pek çok açıdan esin vericiydi. Suriyeli Kadınlar Korosu'nun bir üyesinin dile getirdiği gibi: "Bu etkinlik Türkiye ile Suriye kültürleri arasında bir köprü kurmamızı sağladı. Türkiyeliler açık fikirli ve üretken insanlar olduğumuzu da görme fırsatı buldu. Ayrıca kültürlerimiz pek çok yönden birbirine benziyor, aynı coğrafyada yaşıyoruz. Bu etkinlik bize Türkiyeli insanlara bunu gösterme şansı sundu." Türkiye'deki Suriyeli mültecilere Türkiyelilerle etkileşimleri sorulduğunda, en çok, Türkiyeli insanların Suriyeliler hakkında çok az şey bildiğinden ve birçoğunun Suriyelilere önyargıyla yaklaştığından şikâyet ediyor. Suriye'de başarılı bir yaşamı olan bir sanatçı, yazar ya da herhangi bir meslek sahibinin, birdenbire başkalarının önyargılı ve basmakalıp bakışlarına maruz kalması, tarihini, kültürünü ve özgün deneyimlerini tanımaktan uzak yaklaşımlarla muhatap olması, onların onurunu ve cesaretini kırıyor. Bu kötü deneyimler, Suriyelilerin Türkiye toplumuyla entegrasyonunun önünde engel oluşturuyor. Tam da bu yüzden, burada bahsettiğimiz etkinlikler ya da Hamiş ve Kırkayak'ın yürüttüğü diğer faaliyetler, mültecilerin ve marjinalleştirilmiş herhangi bir topluluğun sesi ve itibarının iade edilmesi ve en nihayetinde, barış içinde birlikte yaşamayı teşvik etme amacının önünün açılması açısından son derece önem taşıyor.

7 SONUÇ VE ÖNERİLER

Avrupa’da sivil toplum kuruluşları, sanat vakıfları, belediye yönetimleri ve hükümetlerin yürüttüğü girişimlerin sayısının yanında, Türkiye’deki benzer girişimlerin sayısı son derece az kalıyor. Bu girişimlerin çoğu sınırlı kaynaklara sahip olan sivil toplum kuruluşlarıncı destekleniyor. Yakın zamanda Suriye ve diğer komşu ülkelerden gelen mültecilerin sayısında görülen ani artışla birlikte, yeni gelen insanların Türkiye toplumuna entegrasyonu için ayrılan kaynaklar artık tamamen yetersiz kalıyor. Türkiye tarihsel olarak göç alan bir ülke olmadığı için, mülteci nüfusları entegre etme konusunda da ancak sınırlı bir deneyime sahip. Tüm bu nedenlerle, Türkiye toplumu yeni gelen nüfusları içine almak açısından yeterli bir hazırlığa sahip değil. Suriye’den mülteci akını başladığında öncelik, gıda, barınma ve eğitim gibi temel ihtiyaçları karşılamaktı. Devletin ve sivil toplumun elindeki kaynakların çoğu, bu acil yaşamsal ihtiyaçların giderilmesi için kullanıldı. Şimdi, ilk Suriyelilerin gelişinin üzerinden beş yıl geçtikten sonra, bu insanların kayda değer bir kısmının Türkiye’de yaşamaya devam edeceği ve zamanla kalıcı sakin ve yurttaş hâline geleceği görülüyor. Suriyeli yeni gelenlerin uzun vadede entegrasyonu karmaşık ve çok yönlü bir süreç. Yerel yönetimler ve devlet organlarının, diğer kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte, yeni gelenlerin Türkiye toplumuna entegrasyonunu sağlamak için gerekli politikaları geliştirirken koordinasyon içinde çalışması önem taşıyor. Bu gibi politikalar eksik kaldığında ve koordinasyon içinde hareket edilmediğinde, yerli halk ile yeni gelenler arasındaki kutuplaşmanın ve yeni gelenlere karşı düşmanca yaklaşımların artması kaçınılmazdır. Yerli halk ile Suriyeli yeni gelenler arasında zaman zaman yaşanan çatışmalarda olduğu gibi, bu kutuplaşma ve düşmanlığın işaretlerini Türkiye’nin pek çok şehrinde şimdiden görebiliyoruz.

Başarılı ve uzun vadeli entegrasyon politikalarının geliştirilmesi konusunu bu raporun sınırları içinde ele almak mümkün olmasa da, kültür-sanatın kültürel çoğulculuğun geliştirilmesinde önemli bir rolü olduğunu vurgulamaya çalıştık. Modern toplumların giderek çeşitlilik kazanmasıyla birlikte, barış içinde birlikte yaşamının yollarını bulmak giderek daha acil bir ihtiyaç hâline geliyor. Bu arayışta, toplumda çeşitli gruplar içinde varlığını sürdüren farklı kimliklerin daha derinden anlaşılmasına imkân tanıyan, bu farklı seslerin duyulabileceği bir platform sağlayan, hikâyelerini topluma anlatabilmelerinin araçlarını sunan sanat, benzersiz bir öneme sahiptir. Barış içinde birlikte yaşamak ve yan yana var olmak, ötekiyi ve onun özgün yaşam deneyimlerini daha derinden anlamayı gerektiriyorsa, kültür-sanat üretimi, yadırgatıcı ve yabancı bulunabilecek ötekileri anlamaya ve onlarla empati kurmaya imkân tanıyan ortak deneyimler yaratarak çoğulculuğun geliştirilmesinde çok mühim bir rol oynayabilir.

Genel öneriler:

- Yerel yönetimlerin ve devlet kurumlarının, marjinalleştirilmiş nüfuslarda kültürel çoğulculuğu geliştirmenin ve birlikte yaşamının dönüştürücü biçimlerini desteklemenin bir aracı olarak kültürel üretimi benimseyen kültür politikaları ve programları geliştirmeye teşvik edilmesi.
- Kamu kurumlarının, kültür politikalarının bir parçası olarak, kamuya ve çeşitli topluluklara ulaşmaya dönük programlara daha fazla yatırım yapmaya teşvik edilmesi.
- Mülteciler ya da gençlerin haklarının savunuculuğu gibi, marjinalleşmiş nüfuslar ve sanat alanında çalışan yurtaş girişimleri ve sivil toplum kuruluşlarının bir ağ içinde örgütlenmesi.

- Kurumsal sanat alanlarının ötesinde, kültür-sanatı topluluk içinde yerleştirme işlevi gören, topluluk temelli sanat eğitimi programı ya da gıda üretimi ekseninde bir kültür projesi gibi daha küçük projeleri içerecek şekilde, kültür-sanat programlarına yatırımı önceleyen kültür politikalarının genişletilmesi. Daha küçük ve daha yerleşmiş kültür projeleri, uzun vadede, sanat bilinci ve beğenisi kazandırmak yoluyla izleyici geliştirme çalışmalarına destek olabilir. Toplumda aidiyeti ve yurttaş olarak katılım duygusunu güçlendirebilir. İKSV'nin 2017 yılında yayımladığı *Kültür-Sanatta Katılımcı Yaklaşımlar* raporunda (2017, 81) işaret edildiği gibi, sanatın yerleşmesi insanlar arasında karşılıklı güveni tesis ederken aidiyeti pekiştirir: “Bireyler bir toplumun parçası oldukça birbirlerine güven duymaya, aidiyet geliştirmeye başlıyor ve güçleniyorlar. Bu sebeple sanatseverlerin içinde buldukları en küçük gruptan (aile, apartman, mahalle, okul vb.) başlayarak örgütledikleri etkinlikler ya da gönüllü hizmetler, yeni ve farklı kitlelerin katılımcılık pratikleriyle tanışıp bu pratikleri benimsemelerinde kritik bir rol oynayabiliyor.”

Özel öneriler:

Kamunun erişimini sağlamaya dönük programlar şu iki yönlü stratejiyi benimseyebilir:

- Kültür-sanat kurumlarına ait tüm mekânların yeni grupların erişimine açılması. Bu yöndeki girişimler, Suriyeli mülteciler ve diğer dezavantajlı grupların, içinde yaşadıkları ana akım kültürün anlatıları ve tarihiyle ilişki kurmasını sağlayabilir.
- Hedef grupların yaşadıkları mahallelerde bulunan alternatif kültür mekânlarından faydalanılması. Şehrin ana akım kültür hayatına yeterince entegre olamamış toplulukları kültür-sanatla doğrudan buluşturmak, kültürel çoğulculuk kadar kültürel yurttaşlığın ve yurttaş katılımının da geliştirilmesine katkı sunabilir.

- Suriyeli mültecilerin kültür-sanat etkinliklerine erişiminin desteklenmesi. Bu politikanın etkin bir şekilde yürütülebilmesi için, bilgilerin Arapçaya çevirisi ve Suriyelilerin yoğun olduğu ya da sıkça gittiği yerlerde görünür kılınması gibi birtakım iletişim stratejileriyle desteklenmesi gerekir. Bu stratejiler, izleyici geliştirme çalışmalarına katkı sunacağı gibi Suriyelilerin Türkiye'deki kültür-sanat ortamına dahil olmalarını sağlayacaktır.
- Kültür-sanat projelerinin desteklenmesi için dayanışmak amacıyla, Kırkayak, Hamiş Suriye Kültür Merkezi ve diğerleri gibi mültecilerle birlikte çalışma geleneğine sahip sivil toplum örgütleriyle işbirliği kurulması ve geliştirilmesi.
- Belirli aralıklarla müzik ve film geceleri düzenleyen (İstanbul'un Fatih semtinde bulunan) Pages (Sayfalar) kitapçısı gibi, Türkiye'de faaliyet gösteren Suriyeli ağlar ve örgütlenmelerle ilişkilerin geliştirilmesi.
- Suriyeli sanatçıların sergilerine ev sahipliği yapılarak (Immart örneğinde olduğu gibi) ilgili sanat ağları ve Türkiyeli sanatçılarla ilişkilenmelerinin sağlanması.
- Suriyeli kadınlar ve sanatçılarla bağlantıları olan Güneş Terkol gibi Türkiyeli sanatçılarla işbirliğinin teşvik edilmesi ve desteklenmesi.
- Dezavantajlı çocuklar, gençler ya da mülteci nüfuslar gibi marjinalleştirilmiş kültürel gruplara yönelik programların geliştirilmesi (İstanbul Bienali sırasında gerçekleştirilen "Gerçek Süper Kahramanlar" ya da müze ve sanat galerisi ziyaretleri örneklerinde olduğu gibi). Bu programlar, sanat beğenisini desteklemenin ötesinde, daha marjinalleştirilmiş gruplarda sanat yoluyla aidiyetin geliştirilmesine de yardımcı olabilir.

8 EK: AVRUPA'DAN VE TÜRKİYE'DEN MÜLTECİ VE GÖÇMENLERE YÖNELİK KÜLTÜR-SANAT GİRİŞİMLERİ

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
Mutluluk Vakfı	Mutluluk Vakfı, Hollanda'ya sığınmacı olmak için başvuruların toplandığı merkezlerde (mülteci kampları) yaşayan çocuklar ve gençlerle ilgilenen sanatçılar, oyun yazarları, oyuncular, müzisyenler ve gönüllülerin oluşturduğu kâr amacı gütmeyen, çokkültürlü bir ağ örgütlenmesidir. Vakfın bu merkezlerde her hafta düzenlediği yaratıcı etkinliklere, yılda binlerce mülteci katılıyor.	Performans Sanatları	Amsterdam, Hollanda	2000'den itibaren	Mülteciler
Daha fazla bilgi için: https://vrolijkheid.nl/en					
KunstZ	KunstZ, performans sanatları alanının çeşitliliğini zenginleştirmek amacıyla, farklı kökenlerden sanatçılara ve yeni gelenlere eğitim, rehberlik ve yardım sağlayan Antwerp merkezli bir örgütlenmedir.	Performans Sanatları	Antwerp, Belçika	2007'den itibaren	Mülteciler
Daha fazla bilgi için: http://www.kunstz.be					
Atina Durağı	Sanat terapisi yöntemlerini benimseyen Atina Durağı, özellikle de mülteci gençlerin kendilerini ifade etmesine yardımcı olmaya ve Yunan toplumu içinde tutunmalarını kolaylaştırmaya yönelik atölyeler düzenliyor. Farklı disiplinlerden sanatçıların kolaylaştırıcı rolünü üstlendiği bu atölyeler, katılımcıların bir yandan farklı sanat biçimlerini keşfetmelerine, bir yandan da Yunanca dil becerilerini geliştirmelerine olanak tanıyor.	Performans Sanatları, Görsel Sanatlar	Atina, Yunanistan	2011'den itibaren	Mülteci Gençler
Daha fazla bilgi için: http://www.amaka.gr/en/projects/station-athens					

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
Mülteci Sanatı Projesi	Mülteci Sanatı Projesi fikri, mültecilerin Avustralya'daki mülteciler ve ülkedeki idari gözetim merkezlerinde bekleyen sığınmacılar konusunda duyarlı bir grup akademisyen ve sanatçı tarafından kuruldu. 2010 yılının sonunda başlayan proje, bugüne kadar katılımcı mülteciler ve sığınmacıların ürettiği 500'den fazla işi Avustralyalı izleyicilerle buluştu.	Sergiler	Avustralya	2010'dan itibaren	Mülteciler
Jiwar Yaratım ve Toplum	Jiwar Yaratım ve Toplum, işlerinde kentsel alana yoğunlaşan ya da bu alandan esinlenen tüm profesyonelleri misafir eden ve destekleyen bir oluşum. "Mahalle Kurmak" programı kapsamında, geçmişte sığınmacı olan ve yaşamlarını belgesiz sürdürmek zorunda kalan sanatçıların karşılaştığı zorlukları odağına alan iki proje geliştirdiler.	Sergiler	Barselona, İspanya	2011'den itibaren	Mülteciler
Zoukak Tiyatro Topluluğu	Zoukak, Lübnan'daki savaşa yerinden edildikten sonra köylere, okullara ve mülteci kamplarına yerleşen insanlar için sanat atölyeleri düzenliyor. Yerinden edilmiş ve marjinalleştirilmiş insanlarla birlikte çalışmak için, drama terapisine özgün, toplumsal bir bakış açısı kazandırıyorlar.	Performans Sanatları	Beyrut, Lübnan	2006'dan itibaren	Mülteciler

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
Berlin'e Bir Şeyleri Geri Verin	Berlin'e Bir Şeyleri Geri Verin, toplumsal katılım ve mahalle çalışmalarını Berlin'in Almanca konuşmayan geniş nüfusuna açmayı amaçlayan bir proje platformu ve ağıdır. Topluluk entegrasyonu için bir araç geliştiren bu taban örgütlenmesi, dans, müzik ve yaratıcılık atölyeleri, topluluk buluşmaları, film ve tiyatro projesi gibi kültür-sanat etkinlikleriyle, daha "ayrıcılık" göçmenler, yerli halk ve mülteciler gibi daha kırılğan göçmenleri bir araya getirmeyi amaçlıyor.	Performans Sanatları	Berlin, Almanya	2012'den itibaren	Mülteciler
		Daha fazla bilgi için: http://givesomethingbacktoberlin.com/projects			
Berlin Mondiale	Mülteci geçmişine sahip çocukları, gençleri ve genç erişkinleri Berlin'deki kültür-sanat kurumlarıyla buluşturan Berlin Mondiale, böylece dünyanın farklı kültürleri ve sanatlarını da bir araya getiriyor. Mülteci barınma merkezlerinden kültür kurumlarına, şehrin her yerinde her türden yaratıcı karşılaşmalar örgütleniyor.	Performans Sanatları	Berlin, Almanya	2014'ten itibaren	Mülteci gençler
		Daha fazla bilgi için: http://berlin-mondiale.de/konzept			
Kommen und Bleiben	Kommen und Bleiben inisiyatifi, Berlin Sanat Akademisi öğrencileri için mülteci sanatçılarla bir dizi etkinlik düzenliyor. Atölyeler, gösterimler, sergiler ve yuvarlak masa toplantıları gibi çeşitli formatlarla öğrenciler hem yeni çalışma biçimlerini keşfediyor hem de başka yerlerdeki yaratıcı bağlamlara ve sanat tasarımının yerel sosyopolitik bağlamlarda oynadığı role dair içeriden bir bakış açısı ediniyor.	Performans Sanatları; Görsel Sanatlar	Berlin, Almanya	2015'ten itibaren	Mülteciler
		Daha fazla bilgi için: http://kundb.bootes.uberspace.de/#home			

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
Cabuwazi	Cabuwazi, mülteci çocuklara ve gençlere doğrudan mülteci merkezlerinde sirk dersleri veriyor. Cabuwazi Beyond Borders (Sınır Tanımayan Cabuwazi) (8 ile 16 yaş arası) çocuklara ve gençlere sirk sanatını tanıma, kişisel yeteneklerini keşfetme, topluluk içinde toplumsal etkileşimde bulunma ve yeni ortamlarıyla olumlu ilişkiler kurma olanağı tanıyor.	Performans Sanatları	Berlin, Almanya	2015'ten itibaren	Mülteci Çocuklar ve Gençler
		Daha fazla bilgi için: http://www.cabuwazi.de/Projekte/cabuwazi-beyond-borders.php			
İlham Projesi	İlham Projesi, yabancılar ile yurttaşlar arasında bağlantılar yaratmayı amaçlıyor. Hayatına "Kelebeklerin Sınırları Var mıdır?" adlı bir tiyatro atölyesi olarak başlayan proje, daha sonra mültecilerin kendilerini yaratıcı yollarla ifade etmesine ve Alman toplumuyla ilişkiler kurmasına olanak tanıyan kalıcı bir mülteci platformuna dönüştü.	Performans Sanatları	Berlin, Almanya	2013'ten itibaren	Mülteciler
		Daha fazla bilgi için: http://www.impulse-projekt.de/refugee-impulse-club-2014			
Sosyal Terapi Hizmetleri	Sosyal Terapi Hizmetleri, hayat becerilerinin keşfedilmesi ve geliştirilmesinin yanı sıra sanat, drama, kartpostal yapımı, örgü ve boncuk işi gibi yaratıcı yöntemlerle deneyim paylaşımına yönelik küçük grup atölyeleri düzenleyen bir gönüllü girişimi.	Görsel Sanatlar; El sanatları	Berlin, Almanya	2016'dan itibaren	Mülteciler
		Daha fazla bilgi için: http://www.refugeecouncil.org.uk/what_we_do/therapeutic_casework/therapeutic_casework_services			

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
Cinemaximiliaan	Cinemaximiliaan, Belçika'ya yeni gelenler için ve onlarla birlikte yürütülen bir pop-up sineması projesidir. Maximiliaanpark mülteci kampında açıldıktan sonra, Brüksel'deki Maximiliaan Hal'e taşınan sinema, her gün hizmet vermenin yanı sıra sinema salonlarında ve evlerde film gösterimi, müzik ve dans gösterileri, tartışmalar, konferanslar, ustalık sınıfları ve sergiler gibi bir dizi etkinlik düzenliyor. Bu etkinlikler, yeni gelenleri Belçika'nın kültürel yaşamına doğrudan dahil olmaya ve kendi katkılarını sunmaya davet ediyor.	Performans Sanatları	Brüksel, Belçika	2015'ten itibaren	Mülteciler
Daha fazla bilgi için: http://www.cinemaximiliaan.com					
Ekmek Fırını Ağı	Ekmek Fırını Ağı, sanat formlarıyla iç içe geçen yeni toplu ekmek yapma yöntemlerini kullanarak artık bir sanat terapisi olarak kabul gören "Ekmek Terapisi"nin yaratıcı bir örneğini sunuyor. Ekmek terapisi, farklı geçmişlere sahip her yaşta insanın ekmeği yalnızca bir yiyecek olarak değil, aynı zamanda sağaltım ve eğitim sağlayan, politik diyalogu teşvik edici bir araç olarak görülebmesini sağlıyor.	Sanat Terapisi, Zanaat	Bulgaristan	2009'dan itibaren	Mülteciler (başka grupların yanı sıra)
Daha fazla bilgi için: www.breadhousesnetwork.org					
Mülteci Projesi	Gönüllülerle yürütülen bu proje, çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin Bulgar toplumuna daha kolay entegre olmasına katkı sağlamayı amaçlıyor. Proje kapsamında bir dizi etkinlik sunuluyor: Bulgarca ve İngilizce dersleri, bilgi teknolojisi becerileri, sanat atölyeleri, müzik ve spor etkinliklerinin yanı sıra geziler, gönüllülerce örgütlenen bağış etkinlikleri ve proje tanıtımları.	Performans Sanatları, Görsel Sanatlar	Bulgaristan	2015	Mülteciler, Gençler, Kadınlar
Daha fazla bilgi için: http://www.refugeeproject.eu/en/news/new-volunteers					

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
İyi Şanslar Calais	Fransa'nın en büyük mülteci kampında faaliyet gösteren İyi Şanslar Calais projesi, haftanın her günü kamp sakinlerinin yanı sıra misafir sanatçılar tarafından düzenlenen sanat atölyeleri ve etkinlikler sunuyor. Her cumartesi, kamptaki izleyiciler için, hafta boyunca yapılan işleri bir araya getiren "Umut Gösterileri" sahneleniyor.	Performans Sanatları	Calais, Fransa	2015'ten itibaren	Mülteciler
		Daha fazla bilgi için: http://goodchance.org.uk			
Immart	Immart, Danimarka'da yaşayan yabancı sanatçıların erişim ve katılım imkânlarını çoğaltmayı, ortak sanat çalışmalarını ve ürünlerinin yeni biçimlerini yaratarak geçici ve kalıcı göçe, toplumdaki farklılıkların nasıl ele alınması gerektiğine dair söylemleri yeni bilgilerle zenginleştirmeyi amaçlıyor.	Sergiler, Görsel Sanatlar	Kopenhag, Danimarka	2017'den itibaren	Mülteciler
		Daha fazla bilgi için: http://www.immigrant-art.com/			
Göçmenler	Bu sanat projesi, göçmelerin yaşadığı drama ve bu insanların hayatta kalma ve barış içinde yaşama arzularına odaklanıyor. Göçmenler projesi aynı zamanda çeşitliliğe ve insan onuruna saygıyı yeşertmek gibi eğitime yönelik temel hedefleri önüne koyuyor. Proje, toplumsal eğitimde daha ileri hedefleri gerçekleştirebilmek içinse, nefret ve bağnazlığa karşı savaşabilmenin, mülteciler ve göçmenlerin karşılaştığı zorluklar hakkında bilinç yaratılmasının yollarını ve pratiklerini sunuyor.	Sergiler	Kıbrıs	2016'dan itibaren	Mülteciler
		Daha fazla bilgi için: http://lyk-kolossi-lem.schools.ac.cy			
RAP:I:STAN	RAP:I:STAN, ayrımcılığa karşı ve toplumsal bütünleşme için rap müziğinin ve şiirin gücünden yararlanıyor. Proje, yaşları 14 ile 25 arasında değişen öğrenciler ve mülteci gençler için diyalogu ve yurttaş katılımını güçlendiren bir platform sunmayı amaçlıyor.	Performans Sanatları	Danimarka	2016'dan itibaren	Mülteci Gençler
		Daha fazla bilgi için: http://www.rapolitics.org/			

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
UROPA	UROPA, Danimarka Kraliyet Balesi'nin dans laboratuvarı Corpus ile Kopenhag merkezli deneysel tiyatro topluluğu Sort/Hvid'in bir ortak prodüksiyonunun hem üretiminde hem de sahnelenmesinde mültecilerin yer aldığı bir çağdaş bale gösterisi projesiydi. Gösterinin kadrosu, Danimarka Kızıl Haç gönüllülerinin önerdiği sığınmacılar arasından Danimarka Kraliyet Balesi tarafından seçildi. Profesyonel bir bale topluluğuyla birlikte çalışan sığınmacılar, kendi hikâyelerini müzik ve dans yoluyla anlattılar.	Performans Sanatları	Danimarka	2016-2017	Mülteciler
Daha fazla bilgi için: https://kglteater.dk/en/					
Sınır Yok	Sınır Yok, mültecilerin sesini duyurabilmesini ve toplumda dayanışma, saygı ve hoşgörüyü güçlendirmeyi amaçlayan bir kitap ve müzik projesi. Yazar Pamela Granderath'ın rehberliğinde, mülteci geçmişine sahip beş genç geçmiş ve güncel hikâyelerini paylaştıkları biyografik metinler kaleme aldılar. Metinler, Avrupa ve Almanya'nın mülteci politikaları hakkında bilgiler de sunan bir kitapta bir araya getirildi.	Performans Sanatları; Edebiyat	Dusseldorf, Almanya	2013'ten itibaren	Mülteci gençler
Daha fazla bilgi için: http://www.noborder.org					
NiCER	NiCER, mültecilerin yerelde entegrasyonuna yeni bir bakış getirmeyi amaçlayan bir proje. Gençleri odağına alan proje, bir yandan bu gençlerin kültürel ve yerel entegrasyonunu güçlendirmeyi, bir yandan da yerel nüfusta bilinç yaratmayı önceliyor. Özel olarak ise, mülteci gençleri performans sanatları atölyeleriyle güçlendirmeyi, bu gençlerin yaşadığı şehirlerde bilinçlendirme kampanyaları düzenleyerek kültürler arası eğitimi geliştirmeyi amaçlıyor.	Performans Sanatları	Avrupa geneli	2016'dan itibaren	Mülteci gençler
Daha fazla bilgi için: http://nicerproject.eu/en/					

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
Kabul	Finlandiya Ulusal Tiyatro'sunun Gezici Sahnesi'nin geliştirdiği The Vastaanotto (Kabul) projesi, Finlandiya'daki kabul merkezlerinden yaşayan sığınmacıları odağına alıyor. Projenin bir ürünü olarak, Paperiankkuri (Kâğıttan Çapa) adını taşıyan bir gösteri, Finlandiya Ulusal Tiyatrosu'nun Küçük Sahne'sinde sergilendi. Gösterinin amacı, Ulusal Tiyatro izleyicilerinin sığınmacıların hikâyelerini sığınmacıların kendisinden dinlemesini sağlamak ve sığınmacıların Finlandiya toplumundaki durumu ile ilgili tartışmalara müdahil olmaktır.	Performans Sanatları	Finlandiya	2011-2012	Mülteciler
		Daha fazla bilgi için: http://www.kiertuenayttamo.fi/esitykset/vastaanotto-projekti/			
Sınır Tanımayan Palyaçolar	Sınır Tanımayan Palyaçolar, gösterileriyle yalnızca mültecilere değil, zor koşullarda yaşamak zorunda bırakılan başka topluluklara da konuk olan, gönüllü akrobatlar ve palyaçoların oluşturduğu uluslararası bir gösteri topluluğu. Bu gönüllü gösteri sanatçıları, Avrupa'daki mülteci kamplarını sık sık ziyaret ederek mülteci çocuklara duygusal olarak destek olmayı amaçlıyor.	Performans Sanatları	Küresel	1993'ten itibaren	Mülteci Çocuklar
		Daha fazla bilgi için: https://clownswithoutborders.org			
Ad Dar	Ad Dar, İstanbul'daki Suriyeli ve Filistin Suriyeli mülteciler için oluşturulmuş bir toplum merkezi. Merkezde her gün en az beş saatlik bir program dahilinde, yoga, salsa, yaratıcı yazarlık kursları veriliyor, film geceleri, özellikle çocuklara ve kadınlara yönelik atölyeler, edebiyat oturumları, hikâye anlatımı atölyeleri, konserler, şiir okumaları, fotoğraf ve tiyatro atölyeleri, oyun üretimi gibi bir dizi etkinlik olanağı sunuluyor.	Performans Sanatları, Resim	İstanbul, Türkiye	2014'ten itibaren	Mülteciler (kadınlara ve çocuklara yönelik özel programlar)
		Daha fazla bilgi için: http://www.addarcentre.org			

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
Sınırın Ötesinden Sesler	Evrım Hikmet Öğüt ve Umut Sülün tarafından hazırlanan Sınırın Ötesinden Sesler video röportaj serisi, Suriyeli müzisyenlerin göç deneyimlerini müzik üzerinden anlamaya çalışıyor. Seri, dışlayıcı, tektipleştirici bakışa karşı, mültecilerin yeteneklerine, birikimlerine, yaşadıkları coğrafyaya taşıdıkları zenginliğe ve ortak bir kültürel dünyanın imkânlarına dikkat çekmeyi hedefliyor.	Müzik	İstanbul, Türkiye	2016	Mülteci müzisyenler
Daha fazla bilgi için: https://sinirinotesindensesler.org					
Reisegruppe heimweh!	Bu grup, Berlin ve Leipzig'de, rollerin değişimiyle sığınmacıların tur rehberi, yerli halkın da turist olduğu performatif şehir gezileri düzenliyor. Bu geziler, yerli halkın sadece kendi şehirlerine değil, rehberlerinin geçmiş deneyimleri hakkındaki önyargıları ve fikirlerine de yeni bir gözle bakabilmesini sağlıyor.	Performans Sanatları	Leipzig ve Berlin, Almanya	2012'den itibaren	Mülteciler
Daha fazla bilgi için: http://reisegruppeheimweh.tumblr.com					
Kontrpuan Sanatlar	Mülteci ve göçmen geçmişi olan sanatçıların tüm Birleşik Krallık'a yayılmış olan bu ağı, sanatsal girişimlerin önünü açıyor, sanatçıları birbirine bağlıyor ve öğrenmeyi kolaylaştırıyor. Kontrpuan inisiyatifi her yıl tüm Birleşik Krallık'ta mülteci sanatını odağına alan Mülteci Haftası etkinlikleri düzenliyor. Bu hafta kapsamında düzenlenen Platforma Festivali'nde gerçekleştirilen performanslar, tartışmalar, konferanslar ve bağlantı kurma etkinlikleri, mülteci ve göçmen sanatçıları diğer sanatçılar, hak savunucuları ve akademisyenlerle buluşturuyor.	Performans Sanatları, Görsel Sanatlar, Sergiler	Londra, Birleşik Krallık	2012'den itibaren	Mülteciler (diğer grupların yanı sıra)
Daha fazla bilgi için: http://counterpointsarts.org.uk					

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
Biz Londra'yız	Biz Londra'yız, başta mülteciler ve sığınmacılar olmak üzere yeni topluluklardan gelen genç Londralılar ile Londra'nın daha eski topluluklarının gençleri arasında köprüler kurmayı amaçlayan bir gençlik tiyatrosu girişimidir. Girişim bir yandan mülteci gençlerin (diğer göçmenler ve kaçakçılık mağduru gençlerin yanı sıra) kendi oyunlarını sahneye koymasına yardımcı olacak atölyeler düzenlerken, bir yandan da onlara toplumsallaşabilecekleri bir alan sunuyor.	Performans Sanatları	Londra, Birleşik Krallık	2005'ten itibaren	Mülteci gençler
Daha fazla bilgi için: http://www.coeandkingham.org.uk/wp-content/uploads/2012/07/approach-evaluation-oval-house.pdf					
Kâğıt Projesi	İngiliz bir yönetmen ile göçmen topluluklardan gelen yedi genç sanatçının ortak çalışması olan Kâğıt Projesi, Biz Londra'yız girişiminin içinden doğan ve mültecilik gerçeğini konu edinen oyunlar sahneleyen bir tiyatro topluluğudur.	Performans Sanatları	Londra, Birleşik Krallık	2013'ten itibaren	Mülteci Gençler
Daha fazla bilgi için: http://www.ovalhouse.com/whatson/detail/the-paper-project					
Pan Kültürler Arası Sanatlar	Pan Kültürler Arası Sanatlar, mülteci gençlerin kendini ifade edebilmesinin önünü açmak ve değişmekte olan kültürel kimliklerin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmak için kültürler arası performans çalışmalarından yararlanan bir sanat topluluğudur. Topluluk bünyesinde, özellikle mülteci gençlere yönelik iki çalışma yürütülüyor: Dünyanın farklı yerlerinden gelen 17 ile 23 yaş arası gençlere yaratıcı itkilerini (yeniden) keşfedebilecekleri, özgüven kazanabilecekleri, düşünme özgürlüklerini yaşayabilecekleri güvenli ve keyifli bir alan sunan ve bu gençleri daha geniş izleyici kitleleriyle buluşturan Talih ve ailesini yitirmiş küçükleri, 14 ile 18 yaş arası mülteciler ve sığınmacıları hedefleyen uluslararası bir sanat grubu olan Gelecek.	Performans Sanatları	Londra, Birleşik Krallık	1986'dan itibaren	Mülteci Gençler
Daha fazla bilgi için: https://www.pan-arts.net					

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
Burada Yaşamak Projesi	Burada Yaşamak, dünyanın farklı yerlerinden gelen, dilleri, kültürleri, eğitim geçmişleri ve beklentileri farklı genç mültecilerin ve sığınmacıların birlikte çalışmasını teşvik etmek için yaratıcı süreçlerden yararlanmaya dayalı yeni bir ortak ruh ve yöntemden faydalanan bir tiyatro projesidir.	Performans Sanatları	Londra, Birleşik Krallık	2012-2015	Mülteci Gençler
Gemiye Hoş Geldiniz	Gemiye Hoş Geldiniz, mülteci geçmişi olan profesyonellere müzik alanında ihtiyaca uygun ve talep odaklı danışmanlık ve iş bulma imkânı sunuyor. Karşılaşma alanları yaratırken iki yönlü bir yaklaşım benimsiyor: Bir yandan yerel kurumları dünyanın farklı yerlerine ait müziklere ve insanlara açmayı önceliyor. Bir yandan da yeni gelenlere Aşağı Saksonya'nın kültürel ve toplumsal yaşamına katılmaları ve entegre olmalarının yollarını göstererek bölgenin müzik dünyasını onlar için elle tutulur kılmayı amaçlıyor.	Performans Sanatları	Aşağı Saksonya, Almanya	2016'dan itibaren	Mülteciler
Sirkhane Sosyal Sirk ve Sanat Okulu	2012 yılında Suriye sınırında kurulan Sirkhane, bölgede mülteci kamplarında yaşayan ya da yaşamayan çocuklara ve gençlere yönelik sirk ve müzik atölyeleri düzenliyor. Okulun amacı, savaş görmüş ve travma riski olan çocukların bastırılmış olan enerjilerini özgürleştirmelerine yardımcı olmak.	Performans Sanatları	Mardin, Türkiye	2012'den itibaren	Mülteci Çocuklar ve Gençler
Dünü ve Yarını Konuşmak	Ruhrorter tiyatro kolektifinin, mülteciler, yerel yönetimler ve tiyatro kurumları arasında uzun dönemli ilişkiler geliştirmeyi amaçlayan bu projesinde, mültecilerle birlikte tiyatro oyunları sahneleniyor ve sergiler gerçekleştiriliyor. Mültecilerin kendi hikâyelerinden esinlenen bu oyunlar, bu deneyimlerdeki en temel konulara odaklanmayı amaçlıyor.	Performans Sanatları	Mulheim, Almanya	2013'ten itibaren	Mülteciler

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
Hareket Eden İnsanlar	Hareket Eden İnsanlar, Amsterdam ve Lahey'in her yerine mültecilerin minyatür heykellerini yerleştiren bir gerilla sokak sanatı projesi. Toplumsal kaynaşmayı sağlamak, empatiyi geliştirmek ve insanların mültecilere bakışını değiştirmek için mültecilerin hikâyelerini anlatıyorlar.	Sergi	Hollanda	2015'ten itibaren	Mülteciler
		Daha fazla bilgi için: http://www.power-of-art.nl/campaigns/moving-people-2			
Sürgündeki Sanatçılar Ajansı	Sürgündeki Sanatçılar Ajansı, sürgünde bulunan her köken ve disiplinden sanatçıları tespit etmek için çalışıyor; mesleklerini icra edebilmeleri ve tekrar ayakları üzerinde durabilmeleri için koşul ve ihtiyaçlarına göre onlara destek veriyor, çalışma alanları sağlıyor ve Fransa ve Avrupa ağından profesyonellerle bağlantı kurmalarını kolaylaştırıyor.	Multidisipliner	Paris, Fransa	2017'den itibaren	Mülteci Sanatçılar
		Daha fazla bilgi için: http://aa-e.org			
Partis	Partis, yolları genellikle kesişmeyen topluluklar arasında köprü kurmak için sanat pratiklerinden –müzik, fotoğraf, video, tiyatro, dans ve sirk– yararlanan projelere mali destek sunuyor. Özellikle mültecileri odağına alan iki programları mevcut: Mülteci ve Tiyatro; Mülteci ve Sanat.	Performans Sanatları, Görsel Sanatlar	Portekiz	2015'ten itibaren	Mülteciler
		Daha fazla bilgi için: https://gulbenkian.pt/en/project/partis/			
Refugi-Acto	Portekiz Mülteci Konseyi'nin bir girişimi olan RefugiActo, farklı milliyetlerden, farklı sosyokültürel geçmişlerden gelen insanların oluşturduğu bir tiyatro topluluğu. Topluluk 2004 yılında, mültecilere ve göçmenlere kendilerini ifade edebilecekleri ve bir bakıma, kendileri gibi daha pek çok insanın seslerini duyurabilecekleri bir forum yaratmak amacıyla kuruldu. Topluluğun o günden bu yana sergilediği her gösteri, sürekli bir paylaşımın ürünü.	Performans Sanatları	Portekiz	2004'ten itibaren	Mülteciler
		Daha fazla bilgi için: http://www.cpr.pt/			

Girişim	Faaliyetler	Sanat Biçim(leri)	Yer	Faaliyet Süresi	Hedef Kitle
Forum Tiyatrosu	Ezilenlerin Tiyatrosu'ndan ilhamla kurulan Forum Tiyatro, eleştirel düşünme ve diyalogu teşvik etmek için mülteci kadınlarla birlikte çalışıyor. Topluluk tiyatroyu cinsiyete dair toplumsal kurgulara ve diğer güç eşitsizliklerine alternatiflerin araştırılabileceği bir laboratuvar olarak görüyor. Katılımcılara, derinlemesine kişisel danışmanlığın yanı sıra uygulamalı tiyatro eğitimi sunuyor.	Performans Sanatları	Sofya, Bulgaristan	2012	Mülteci Kadınlar
Daha fazla bilgi için: http://multikulti.bg/project/forum-theatre					
ArtRefuge	ArtRefuge, mülteci kamplarında yaşayanlarla çalışan sanat terapistleri için malzeme ve çalışmalar sunuyor. ArtRefuge ayrıca Calais mülteci kampında, daha ziyade yetişkin erkekler ve yakınlarının refakatinde olmayan ergen erkek çocukların katıldığı bir haftalık bir açık sanat terapisi programı yürüttü. Aynı çalışma daha sonra Dunkirk kampı ile Fransa'nın kuzeyindeki hastaneler, sığınma evleri ve toplum merkezlerinde de yürütüldü.	Performans Sanatları, Görsel Sanatlar	Birleşik Krallık/ Fransa	2006'dan itibaren	Mülteciler
Daha fazla bilgi için: https://www.artrefugeuk.org/					
Flight nacht Vorn	Mülteci küçük çocuklar ve zorla göç ettirilmiş insanlarla çalışan grup, insanların yeteneklerini geliştirmesine yönelik ve yaratıcı deneyimlerle iç huzurlarını yakalayabilecekleri bir alan açmayı amaçlayan atölyeler ve boş zaman etkinlikleri düzenliyor. Bu spor, sanat, müzik ve performans etkinlikleri, gençlerin kendilerine duygusal olarak güvende hissedebilecekleri istikrarlı bir yaşam sunabilecek yeni toplumsal ağlar oluşturmalarına destek oluyor.	Performans Sanatları, Görsel Sanatlar	Viyana, Avusturya	2013'ten itibaren	Mülteci Gençler
Daha fazla bilgi için: http://www.fluchtnachvorn.org					

Kaynaklar: Avrupa Birliği (2016); IETM (2016); McGregor & Ragab (2016)

9 KAYNAKÇA

Abu El Haj, T. 2009. "Imagining Postnationalism: Arts, Citizenship Education, and Arab American Youth." *Anthropology and Education Quarterly* 40(1): 1-19. doi:10.1080/00405840903192714

Ahmed, S. 2000. *Strange Encounters: Embodied Others in Post-Coloniality*. Londra ve New York: Routledge. s. 1-17.

Ang, I. 2001. *On Not Speaking Chinese: Living Between Asia and the West*. Londra ve New York: Routledge.

Appiah, A. 2006. *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York: W.W. Norton.

Archibugi, D., der. 2003. *Debating Cosmopolitanism*. Londra: Verso.

Archibugi, D., ve D. Held, der. 1995. *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*. Cambridge: Polity Press.

Atlas, M. 2009. "Experiencing Displacement: Using Art Therapy to Address Xenophobia in South Africa" *Development, ek Xenophobia, culture and identity* 52(4): 531-536.

Baban, F. 2006. "Living With Difference: Cosmopolitanism, Modernity and Political Community." *Studies in Political Economy* 77: 107-129.

Baban, F. ve K. Rygiel. 2014. "Snapshots from the Margins: Transgressive Cosmopolitanisms in Europe." *European Journal of Social Theory* 17(4): 461-478.

Baban, F. ve K. Rygiel. 2017. "Living with Others: Fostering Radical Cosmopolitanism through Citizenship Politics in Berlin." *Ethics & Global Politics* 10(1): 98-116.

Bhandar, D. 2010. "Cultural Politics: Disciplining Citizenship" *Citizenship Studies* 14(3): 331-343

Beck, U. 2002. "The Cosmopolitan Society and its Enemies." *Theory, Culture and Society* 19(1-2): 17-44.

Beck, U. ve G. Delanty. 2006. "Europe from a Cosmopolitan Perspective." *Europe and Asia Beyond East and West* içinde, der. G. Delanty, 11-23. New York: Routledge.

Beck, U. ve E. Grande 2007a. *Cosmopolitan Europe*. Cambridge: Polity Press.

Beck, U. ve E. Grande 2007b. "Cosmopolitanism: Europe's Way Out of Crisis." *European Journal of Social Theory* 10(1): 67-85.

Boele van Hensbroek, P. 2010. "Cultural Citizenship as a Normative Notion for Activist Practices." *Citizenship Studies* 14(3): 317-330.

Cheah, P. 2006. *Inhuman Conditions: On Cosmopolitanism and Human Rights*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Chou, M., Gagnon, JP., ve L. Pruitt, 2015. "Putting Participation on Stage: Examining Participatory Theatre as an Alternative Site for Political Participation" *Policy Studies: the Journal of the Policy Studies* 36(6): 607-622.

Davis, N.Y ve E. Kaptani. 2009. "Performing Identities: Participatory Theatre among Refugees." *Theorizing Identities and Social Action. Identity Studies in the Social Sciences* kitap dizisi içinde, der. Margaret Wetherell. 56-74. Palgrave Macmillan.

Delanty, G. 2006. "Civilizational Constellations and European Modernity Reconsidered." *Europe and Asia Beyond East and West*, der. G. Delanty, 45-60. New York: Routledge.

Delanty, G. 2009. *The Cosmopolitan Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.

De Leeuw, S. ve I. Rydin. 2007. "Migrant Children's Digital Stories: Identity Formation and Self Representation through Media Production." *European Journal of Cultural Studies* 10(4): 447-464.

Dewey, J. (2005). *Art As Experience* New York, NY: Penguin Putnam, Inc.

Erel, U., Reynolds, T. ve E. Kaptani. 2017. "Participatory Theatre for Transformative Social Research." *Qualitative Research* 17(3): 302-312.

Avrupa Komisyonu. 2017. Avrupa Sivil Koruma ve İnsani Yardım Operasyonları. Türkiye: Mülteci Krizi - Echo Bilgi notu. Nisan, Brüksel. http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/turkey_syrian_crisis_en.pdf

—Tarihsiz. Kamuoyu Araştırması: <http://ec.europa.eu/COMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/chartType/lineChart/themeKy/31/groupKy/188/savFile/5>

Avrupa Birliği. 2017. *How Culture and the Arts Can Promote Intercultural Dialogue in the Context of the Migratory and Refugee Crisis*. Lüksemburg: Avrupa Birliği Yayın Ofisi. doi:10.2766/468525.

Fine, R. ve R. Cohen 2002. "Four Cosmopolitanism Moments." *Conceiving Cosmopolitanism*, der. S. Vertovec, S. ve R. Cohen, 137-162. New York: Oxford University Press.

Finkelkraut, A. 1995. *The Defeat of the Mind*. New York: Columbia University Press.

Gaztambide-Fernandez, R. ve A. Arraiz Matut. 2015. "Creation as Participation / Participation as Creation: Cultural Production, Participatory Politics, and the Intersecting Lines of Identification and Activism." *Curriculum Inquiry* 45(1): 1-9.

Gaztambide-Fernandez, R. A. 2013. "Why the Arts Don't do Anything: Toward a New Vision for Cultural Production in Education." *Harvard Educational Review* 83: 211-237.

Geertz, C.1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.

Gow, G. 2005. "Rubbing Shoulders in the Global City: Refugees, Citizenship and Multicultural Alliances in Fairfield, Sydney." *Ethnicities* 5(3): 386-405. doi: 10.1177/1468796805054962.

Grundy, J. ve Boudreau, J.A. 2008. "Living with Culture: Creative Citizenship Practices in Toronto." *Citizenship Studies* 12(4): 347-363.

Guardian. 2010 "Angela Merkel: German Multiculturalism has 'Utterly Failed'." *The Guardian*, 17 Ekim. Online: <https://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-german-multiculturalism-failed>

Guterres, A. 2014. "Open the Gates to Uprooted Syrians." *The Globe and Mail*, 29 Mayıs.

Harvey, D. 2000. "Cosmopolitanism and the Banality of Geographical Evils." *Public Culture* 12(2): 529-564.

Heater, D. B. 2002. *World Citizenship: Cosmopolitan Thinking and Its Opponents*. Londra: Continuum.

Honneth, A. 1997. "Is Universalism a Moral Trap? The Presuppositions and Limits of a Politics of Human Rights." *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, der. J. Bohman ve M. Lutz-Bachmann, 155-178. Boston: The MIT Press.

Hutchings, K., ve R. Dannreuther, der. 1999. *Cosmopolitan Citizenship*. New York: St. Martin's Press.

IETM. 2016. *International Creation and Displacement: Developing New Narratives around Migration*. IETM web sitesinden alınmıştır: <https://www.ietm.org/en/publications/creation-and-displacement-developing-new-narratives-around-migration>

İKSV. 2017. *İyi bir komşu - Sergi / a good neighbour - Exhibition*. İstanbul: İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı & Yapı Kredi Yayınları.

İKSV. 2017. *Kültür-Sanatta Katılımcı Yaklaşımlar / Public Engagement in the Arts*. İstanbul: İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı.

İKSV. 2014. *Türkiye'de Sanat Eğitimi (Yeniden) Düşünmek / Re(thinking) Arts Education in Turkey*. İstanbul: İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı.

Işın, E. F. 2017. "Performative Citizenship." *The Oxford Handbook of Citizenship*, der. A. Shachar, R. Bauböck, I. Bloemraad ve M. Vink, 500-523. Oxford: Oxford University Press.

Işın, E. F. 2002. *Being Political; Genealogies of Citizenship*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Işın, E. F., ve P. Nyers. 2014. "Introduction: Globalizing Citizenship Studies." *Routledge Handbook of Global Citizenship Studies*, der. E. F. Isin ve P. Nyers, 1-11. New York: Routledge.

Işın, E. ve P. Wood. 1999. *Citizenship and Identity*. Londra: Sage.

Kant, I. 2006. *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*. New Haven: Yale University.

Kasperek, B. ve M. Speer. 2015. "Of Hope. Hungary and the Long Summer of Migration." *bordermonitoring.eu* (online). Çeviri: Elena Buck <http://bordermonitoring.eu/ungarn/2015/09/of-hope/en/>

Kohl-Arenas, E., Nateras, M. M., ve J. Taylor. 2014. "Cultural Organizing as Critical Praxis: Tamejavi Builds Immigrant Voice, Belonging, and Power." *Journal of Poverty* 18(1): 5-24.

Kuttner, P. J. 2015. "Educating for Cultural Citizenship: Reframing the Goals of Arts Education." *Curriculum Inquiry* 45(1): 69-92

Kymlicka, W. 1995. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford ve New York: Clarendon Press.

Kymlicka, W. 2001. *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford ve New York: Oxford University Press.

Landau, L. ve I. Freemantle 2010. "Tactical Cosmopolitanism and Idioms of Belonging: Insertion and Self-Exclusion in Johannesburg." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(3): 375-390.

Lawy, R., Biesta, G., Mc Donnell, J., Lawy, H., ve H. Reeves.

2010. "The Art of Democracy: Young People's Democratic Learning in Gallery Contexts." *British Educational Research Journal* 36(3): 351-365. doi: 10.1080/01411920902935808

Levinas, I. 1969. *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. Pittsburgh: Duquesne Press

Linklater, A. 1998. "Cosmopolitan Citizenship." *Citizenship Studies* 2(1): 23-41. doi:10.1080/13621029808420668.

Lister, R. 2007. "Inclusive Citizenship: Realizing the Potential." *Citizenship Studies* 11(1): 49-61. doi:10.1080/13621020601099856.

Local (The). 2015. "Immigration Hits New Record High in Denmark." *The Local*. 12 Ağustos. <https://www.thelocal.dk/20150812/immigration-hits-new-record-high-in-denmark>

Love, N., ve M. Mattern. 2013. "Introduction: Art, Culture, Democracy." *In Doing Democracy: Activist Art and Cultural Politics*, der. N. Love ve M. Mattern, 3-28. Albany, NY: SUNY Press.

Lutz-Bachmann, M. 1997. "Kant's Idea of Peace and the Philosophical Conception of a World Republic." J. Bohman ve M. Lutz-Bachmann (der.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*. Boston: The MIT Press, s. 59-77.

Marshall, T.H. 1950. *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.

Marselis, R. 2017. "Bridge the Gap: Multidirectional Memory in Photography Projects for Refugee Youths." *Journal of Intercultural Studies* 38(6): 665-678. <https://doi.org/10.1080/07256868.2017.1386632>

McGregor, E. "N. Ragab. 2016. *The Role of Culture and the Arts in the Integration of Refugees and Migrants*. Avrupa Kültür ve Görsel-İşitsel Medya Uzmanları Ağı (EENCA) için hazırlanan rapor. 15 Şubat. Rapor, Avrupa Komisyonu, DG Eğitim ve Kültür Direktörlüğü, Kültür ve Yaratıcılık Birimi, Kültürel Çeşitlilik ve İnovasyon bölümünün yardımlarıyla hazırlanmıştır. Sözleşme numarası: EAC-2015-0184.

McNevin, A. 2010. "Becoming Political: Asylum Seeker Activism Through Community Theatre." *Local-Global: Identity, Security, Community* 8: 142-156

Mignolo, W. D. 2000. "The Many Faces of Cosmo-Polis: Border Thinking and Critical Cosmopolitanism." *Public Culture* 12(3): 721-748.

Miller, D. 2000. *Citizenship and National Identity*. Londra: Polity.

Miller, T. 2001. "Cultural Citizenship." *Television & new media* 2(3): 183-186.

Mirza, M., 2005. "The Therapeutic State." *International Journal of Cultural Policy* 11(3): 261-273.

Mistrík, E. "Art/Aesthetic Education in Civic Education." *Journal of Social Science Education* 15(4): 2-6.

Moon, S., Rose, S., Black, A., Black, J., Hwang, Y., ve L. Lynn, L. 2013. "Releasing the Social Imagination: Art, the Aesthetic Experience and Citizenship in Education." *Creative Education* 4(3): 223-233.

Moschou, C. ve R. A. Rodriguez. 2016. "The Formation of Citizenship Through Community Theatre. A Study in Aguascalientes, Mexico." *Journal of Social Science Education* 15(4): 22-31.

Nussbaum, M. 1996. "Patriotism and Cosmopolitanism." *For Love of Country*, der. J. Cohen, s. 3-21. Boston: Beacon Press.

Nyers, P. 2003. "Abject Cosmopolitanism: The Politics of Protection in the Anti-Deportation Movement." *Third World Quarterly* 24(6): 1069-1093.

Nyers, P., ve K. Rygiel, der. 2012. *Citizenship, Migrant Activism and the Politics of the Movement*. Londra: Routledge.

Paasi, A. 2001. "Europe as a Social Process and Discourse." *European Urban and Regional Studies* 8(1): 7-28.

Pakulski, J. 1997. "Cultural Citizenship." *Citizenship Studies* 1(1): 73-86.

Papastergiadis, N. 2012. *Cosmopolitanism and Culture*. Cambridge, İngiltere ve Malden, MA: Polity Press.

Pereira, S., Maiztegui-Oñate, C. ve D. Mata-Codesal. 2016. "Transformative Looks: Practicing Citizenship Through Photography." *Journal of Social Science Education* 15(4): 14-21.

Pichler, F. 2009. "'Down-to-Earth' Cosmopolitanism: Subjective and Objective Measurements of Cosmopolitanism in Survey Research." *Current Sociology* 57(5): 704-732.

Pollock, S. 2000. "Cosmopolitan and Vernacular in History." *Public Culture* 12(3): 591-625.

Ricciardelli, M., S. M. L. Urban, vd. 2003. *Globalization and Multicultural Societies: Some Views from Europe*. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press.

Rogers, A., J. Tillie, vd. 2001. *Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities*. Aldershot; Burlington, Vt.: Ashgate.

Rosaldo, R. 1997. "Cultural Citizenship, Inequality, and Multiculturalism." *Latino Cultural Citizenship: Claiming Identity, Space, and Rights*, der. W. Flores ve R. Benmayor, 27-38. Boston: Beacon Press.

Rosaldo, R. 1994. "Cultural Citizenship and Educational Democracy." *Cultural Anthropology* 9(3): 402-411.

Rygiel, K. 2010. *Globalizing Citizenship*. Vancouver: University of British Columbia Press.

Sackmann, R., B. Peters, vd. 2003. *Identity and Integration: Migrants in Western Europe*. Aldershot, Hants, İngiltere; Burlington, VT: Ashgate.

Scheffer, P. 2011. *Immigrant Nations*. Londra: Polity.

Schumacher, S. No Date. "Barbara Caveng's KUNSTASYL: A Body with Power." *Impactmania*. <http://www.impactmania.com/article/barbara-cavengs-kunstasyl-body-power/>

Silva, J. E., ve I. Menezes. 2016. "Art Education for Citizenship: Augusto Boal's Theater of the Oppressed as a Method for Democratic Empowerment." *Journal of Social Science Education* 15(4): 40-49.

Stevenson, N. 2003. "Cultural Citizenship in the 'Cultural' Society: A Cosmopolitan Approach" *Citizenship Studies*. 7(3): 331-348.

Talani, L. S. 2012. *Globalisation, Migration, and the Future of Europe: Insiders and Outsiders*. New York: Routledge.

Taras, R. 2009. *Europe Old and New: Transnationalism, Belonging, Xenophobia*. Maryland, Rowman & Littlefield.

Taylor, C. ve A. Gutmann 1992. *Multiculturalism and the Politics of Recognition: an Essay*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Tully, J. 1995. *Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity*. Cambridge ve New York: Cambridge University Press.

Turner, B. S. 2001. "Outline of a General Theory of Cultural Citizenship." *Culture and Citizenship*, der. N. Stevenson, 11-32. New York: Sage

Turner, B. 1990. "Outline of a Theory of Citizenship" *Sociology* 24(2): 189-217. doi:0803973233

UNESCO. 2005. UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. 2015 basım. https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/convention2005_basictext_en.pdf#page=15

UNHCR. 2015. "Over One Million Sea Arrivals Reach Europe in 2015." 30 Aralık. <http://www.unhcr.org/5683dob56.html>

UNHCR. 2013. *Displacement: The New 21st Century Challenge: UNHCR Global Trends 2012*. Cenevre: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 19 Haziran. http://unhcr.org/globaltrends/june2013/UNHCR%20GLOBAL%20TRENDS%202012_Vo8_web.p

UNHCR - Syria Regional Refugee Response. No Date. Inter-agency Information Sharing Portal. <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>

Wang, C. ve M.A. Burris. 1997. "Photovoice: Concept, Methodology, and Use for Participatory Needs Assessment." *Health Education & Behavior* 24(3): 369-387. doi:10.1177/109019819702400309

Washington, G.A. 2011. "Community-Based Art Education and Performance: Pointing to a Place Called Home." *Studies in Art Education: A Journal of Issues and Research* 52(4): 263-277.

Weber, S. 2016. Multaqa: Museum as Meeting Point. Refugees as Guides in Berlin Museums - Concept and Content. Museum für Islamische Kunst, Staatliche Museen zu Berlin. https://www.touring-artists.info/fileadmin/user_upload/Willkommen/Multaka_-_Concept_and_Content.pdf

Werbner, P., Ed. 2008. *Anthropology and the New Cosmopolitanism: Rooted, Feminist and Vernacular Perspectives*. New York: Berg.

Williams, J. 2016. "Art Education with Attitude." *Journal of Social Science Education* 15(4): 7-13.

Young, I.M. 1989. "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship." *Ethics* 99 (January): 250-274.

Yuval-Davis, N. ve P. Werbner. 1999. *Women, Citizenship and Difference*. Londra ve New York: Zed Books.

Zielonka, J. 2006. *Europe as Empire: The Nature of Enlarged European Union*. Oxford: Oxford University Press.

10 YAZARLAR

Feyzi Baban Kanada, Peterborough Trent Üniversitesi Siyasal Çalışmalar ve Uluslararası Kalkınma Bölümü'nde doçenttir. Kozmopolitlik teorisi, geç modernleşen toplumlarda vatandaşlık siyaseti, Avrupa entegrasyon süreci ve Batılı olmayan kültürlerdeki alternatif modernite biçimleri üzerine çalışıyor. Çalışmaları çeşitli derleme kitaplar içinde ve *Global Society*, *European Journal of Social Theory*, *Citizenship Studies* ve *Studies of Political Economy* gibi dergilerde yayımlandı. Yakın dönemdeki çalışmaları şunlardır: "The Past Is a Different City: Istanbul, Memoirs, and Multiculturalism," Nora Fisher Onar, Susan Pearce ve Fuat Keyman (der.), *Istanbul: Living with Difference in a Global City* (2018) içinde; Kim Rygiel ile birlikte, "Living with Others: Fostering Radical Cosmopolitanism through Citizenship Politics," *Ethics and Global Politics* (2017) içinde; "Cosmopolitanism from the Margins: Redefining the Idea of Europe through Postcoloniality," Sandra Ponzanesi ve Gianmaria Colpani (der.) *Postcolonial Transitions in Europe* (2016) içinde; Kim Rygiel ile birlikte, "Snapshots from the Margins: Transgressive Cosmopolitanisms in Europe," *European Journal of Social Theory* (1-18, 2014); "Cosmopolitan Europe: Border Crossings and Transnationalism in Europe," *Global Society* (Şubat 2013).

Kim Rygiel, Kanada, Waterloo Wilfrid Laurier Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü ve Balsillie Uluslararası İlişkiler Okulu'nda doçenttir. Aynı zamanda Laurier Uluslararası Göç Araştırma Merkezi'nin başkan yardımcısı ve *Citizenship Studies* dergisinin yardımcı editörüdür. Eleştirel göç, Kuzey Amerika ve Avrupa'da vatandaşlık ve sınır politikaları üzerine çalışıyor. Araştırmalarında göç hareketlerinin düzenlenmesinin hakları nasıl sınırlandırdığı, kapsayıcılık ve dışlayıcılığın yeni biçimlerini nasıl yarattığı gibi soruların yanı sıra göçmenlerin ve mültecilerin bu sınır ve hareketlilik rejimlerine karşı yürüttüğü özörgütlü mücadeleleri ve muhalefeti, yarattıkları dayanışma örgütleri ve ağlarını odağına alıyor. Rygiel, 2011 ENMISA Uluslararası Çalışmalar Derneği Seçkin Kitap Ödülü'ne değer bulunan *Globalizing Citizenship* (UBC Press, 2010) kitabının yazarıdır. Peter Nyers ile birlikte yayına hazırladıkları *Citizenship, Migrant Activism and the Politics of Movement* (Routledge 2012) kitabının yanında, yazdığı birçok kitap bölümü ve *Citizenship Studies*, *Review of Constitutional Studies*, *European Journal of Social Theory*, *Ethics and Global Politics* gibi dergilerde yayımlanmış pek çok makalesi bulunmaktadır.

Baban ve **Rygiel**, bu raporun alanıyla yakından ilişkili olan *Başkalarıyla Birlikte Yaşamak: Kültürel Çoğulculuğu Vatandaşlık Politikaları Yoluyla Geliştirmek* başlıklı bir araştırma projesinde halen birlikte çalışıyor. Kanada Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi'nin destekleriyle yürütülen proje, bazı toplulukların diğerlerine nazaran kültürel farklılıklara neden, nasıl ve hangi koşullarda daha açık olabildiği, hangi tür projelerin yeni gelenlere açıklığı teşvik edebildiği, vatandaşların ve vatandaş olmayanların bu projelere katılarak vatandaşlık ve aidiyet anlayışlarını nasıl değiştirdiklerini araştırıyor.

11 TEŞEKKÜRLER

Yazarlar olarak, doktora öğrenimini Toronto Üniversitesi'nde sürdürmekte olan araştırma asistanımız Derya Tarhan'a çok teşekkür ediyoruz. Başta Bige Örer, Özlem Ece, Fazilet Mıstıkoğlu ve Ekim 2017'de İstanbul Bienali'ni ziyaretimizde bize bilgileriyle eşlik eden rehberimiz Ada Dileksiz olmak üzere, İKSV'ye tüm desteği için minnettarız. Sunduğu mali destekle, bu raporun yazımında yararlandığımız arka plan araştırmalarına olanak sağlayan Kanada Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi'ne de teşekkür borçluyuz. Bu araştırmanın bazı bölümleri, birlikte yazdığımız şu çalışmalara dayanmaktadır: "Snapshots from the Margins: Transgressive Cosmopolitanisms in Europe," *European Journal of Social Theory* 17(4): 461-478, 2014 (özellikle ss. 463-469); "Living with Others: Fostering Radical Cosmopolitanism through Citizenship Politics in Berlin," *Ethics & Global Politics* 10(1): 98-116.

İSTANBUL KÜLTÜR SANAT VAKFI (İKSV)

İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV), kâr amacı gütmeyen ve kamu yararına çalışan bir kültür kurumu. 1973 yılından bu yana İstanbul'un kültür sanat yaşamını zenginleştiren çalışmalar yürütüyor. Düzenli olarak İstanbul Müzik, Film, Tiyatro ve Caz festivalleri, İstanbul Bienali, İstanbul Tasarım Bienali, Leyla Gencer Şan Yarışması ve Filmekimi'ni düzenleyen, yıl boyunca özel etkinlikler gerçekleştiren vakıf, Nejat Eczacıbaşı Binası'nda yer alan Salon İKSV'de de farklı disiplinlerdeki etkinliklere ev sahipliği yapıyor.

Venedik Bienali'nde dönüşümlü olarak Uluslararası Mimarlık ve Sanat Sergilerindeki Türkiye Pavyonu'nun organizasyonunu üstlenen İKSV, kültür politikalarının geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla araştırmalar yürütüyor ve raporlar hazırlıyor. Vakıf ayrıca festivallerinde sunduğu ödüller, verdiği eser siparişleri, yer aldığı yerel ve uluslararası ortak yapımlar ve Fransa'daki Cité International des Arts sanatçı atölyesinde yürüttüğü bir misafir sanatçı programının yanı sıra her yıl sunduğu Aydın Gün Teşvik Ödülü ve Talât Sait Halman Çeviri Ödülü ile güncel kültür-sanat üretimini de destekliyor.

www.iksv.org

İKSV'nin kültür politikaları çalışmaları kapsamında hazırlanan bu rapora ve daha önce yayımlanan aşağıdaki tüm raporlara iksv.org web sitesinden ve İKSV Kitaplık uygulamasından ulaşabilirsiniz.

Proje Ekibi
Özlem Ece
Fazilet Mıstıkoğlu
Bige Örer

Deđerli katkıları için
teşekkür ederiz.
(Alfabetik sırayla)
Umut Dede
Şenay Özden
Kemal Vural Tarlan
Güneş Terkol
Manar Zind

Raporla ilgili görüş bildirdikleri
için teşekkür ederiz.
(Alfabetik sırayla)
Yasser Dallal
Saddam Shkair

Yazarlar
Dr. Feyzi Baban
Dr. Kim Rygiel

Grafik Tasarım
Bülent Erkmen

Çeviri
Müjde Bilgütay
Münever Çelik
Sinem Özer

Düzeltili
Ceren Yartan

Son Okuma
Erim Şerifođlu

Baskı Öncesi Hazırlık
Barış Akkurt, BEK

Baskı
Ofset Yapımevi

*İstanbul Kültür Sanat Vakfı'nın
kültür politikaları çalışmaları
kapsamında hazırlanmıştır. Kaynak
göstermek kaydıyla doğrudan veya
dolaylı olarak kullanılabilir.*

Kültür Politikaları Çalışmaları
Departmanı ile ilgili daha fazla
bilgi için: www.iksv.org/tr/
hakkimizda/kultur_politikalari

© İstanbul Kültür Sanat Vakfı
Nejat Eczacıbaşı Binası
Sadi Konuralp Caddesi No: 5
Şişhane 34433 İstanbul
T: 0212 334 07 00 (pbx)
F: 0212 334 07 02
info@iksv.org
www.iksv.org

İstanbul, Temmuz 2018

**İSTANBUL
KÜLTÜR
SANAT
VAKFI**

